

В. А. Белазаровіч

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ

другая палова XVI —
канец XVIII ст.

ХРЭСТАМАТЫЯ

Дапаможнік для вучняў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай і рускай мовамі навучання

*Рэкамендавана Навукова-метадычнай установай
«Нацыянальны інстытут адукацыі»
Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь*

2-е выданне

М а з ы р
«Белы Вецер»
2 0 1 6

УДК 947.6(075.3)
ББК 63.3(4Бел)
Б43

Р э ц е н з е н т ы :

аддзел гісторыі Беларусі Сярэдніх вякоў і пачатку Новага часу дзяржаўнай
навуковай установы «Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі»
(кандыдат гістарычных навук *А. Б. Доўнар*);

начальнік аддзела грамадска-гуманітарных і эстэтычных дысцыплін дзяржаўнай
установы адукацыі «Мінскі гарадскі інстытут развіцця адукацыі» *В. А. Сячкова*;

кандыдат гістарычных навук, прафесар кафедры гісторыі і культуры Беларусі
ўстановы адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова»
П. Ф. Дзмітрачкоў;

навуковы супрацоўнік лабараторыі сацыякультурнай адукацыі
Навукова-метадычнай установы «Нацыянальны інстытут адукацыі» Міністэрства
адукацыі Рэспублікі Беларусь *А. А. Палейка*

Белазаровіч, В. А.

Б43 Гісторыя Беларусі, другая палова XVI — канец XVIII ст.
8 клас. Хрэстаматыя : дапаможнік для вучняў устаноў агульнай
сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання /
В. А. Белазаровіч. — 2-е выд. — Мазыр : Белы Вецер, 2016. —
215, [1] с.

ISBN 978-985-587-043-3.

Змест хрэстаматы адпавядае праграме па гісторыі Беларусі для 8 кла-
са і адлюстроўвае яе асноўныя раздзелы. Дакументы і матэрыялы ўзяты
з розных навуковых зборнікаў (у тым ліку электронных), адаптаваны да
адпаведнай узроставай катэгорыі вучняў. Пытанні да тэкстаў стымулююць
пошукавую, навукова-даследчую дзейнасць.

Адрасуецца вучням устаноў агульнай сярэдняй адукацыі.

УДК 947.6(075.3)
ББК 63.3(4Бел)

ISBN 978-985-587-043-3

© Белазаровіч В. А., 2015

© Афармленне. ТАА ВД «Белы Вецер», 2015

ДА ВУЧНЯЎ

Паважаныя сябры!

Хрэстаматыя, якую вы трымаеце ў руках, з'яўляецца дадаткам да вучэбнага дапаможніка «Гісторыя Беларусі, другая палова XVI — канец XVIII ст.» (аўтары В. А. Белазаровіч, І. П. Крэнь, Н. М. Ганушчанка) для 8 класа і адпавядае яго параграфам. Складаецца выданне з дакументальных матэрыялаў, якія прадстаўлены рубрыкай «Гістарычная эпоха ў дакументах», і матэрыялаў навукова-публіцыстычнага, мастацкага характару ў рубрыцы «Гістарычная эпоха ў літаратурных творах». Дадзены дапаможнік утрымлівае звесткі па гісторыі беларускіх зямель перыяду Рэчы Паспалітай: ад Лівонскай вайны і Люблінскай уніі да падзелаў гэтай краіны.

У адпаведнасці з вучэбнай праграмай выкладання гісторыі Беларусі змест кожнай часткі дапаможніка падзяляецца на тры раздзелы:

I. Беларусь у сярэдзіне XVI — першай палове XVII ст.

II. Беларусь у другой палове XVII — першай палове XVIII ст.

III. Беларусь у другой палове XVIII ст.

У хрэстаматыю ўключаны ўрыўкі з дакументаў, мясцовых летапісаў, літаратурных і навуковых твораў другой паловы XVI — канца XVIII ст. Многія пісьмовыя крыніцы напісаны на старабеларускай і польскай мовах, што не заўсёды даступна сучаснаму чытачу, таму яны пададзены ў перакладах на беларускую ці рускую мову. Шэраг дакументаў прадстаўлены на рускай мове XIX — пачатка XX ст. Некалькі ўрыўкаў з гістарычных крыніц падаюцца ў хрэстаматыі на старабеларускай мове, каб вы змаглі ўявіць «дух» эпохі — мову, на якой складаліся дзяржаўныя дакументы Вялікага Княства Літоўскага. Некаторыя тэксты скарачаны, у асобных зроблены перастаноўкі частак. Маюцца тлумачэнні незразумелых паняццяў і тэрмінаў.

Матэрыялы для хрэстаматыі ўзяты з ужо апублікаваных зборнікаў: «Белоруссия в эпоху феодализма», «Хрестоматия по истории Белоруссии. С древнейших времен до 1917 г.», «Хрестоматия по истории БССР. Ч. 1», «Хрестоматия по истории южных и западных славян. Т. 1», «Памятники философской мысли Белоруссии XVII — первой половины XVIII в.», «Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI — першая палова XVIII ст.» і іншых публікацый.

Выкарыстаны дакументы, якія размешчаны на сайце «Восточная литература. Средневековые исторические источники Востока и Запада» (www.vostlit.info). У хрэстаматыі пазначана, адкуль узяты дакумент або літаратурны твор.

З дапамогай настаўніка вы можаце выкарыстоўваць матэрыял кнігі на ўроках айчынай гісторыі, факультатыўных занятках, а таксама пры разборы тэксту, цытаванні, арганізацыі групавой работы. Пажадана, каб вы зразумелі ролю пісьмовых крыніц у фарміраванні цэласнага ўяўлення аб гістарычным перыядзе другой паловы XVI — канца XVIII ст. Хрэстаматыя павінна даць вам вобразнае ўяўленне аб жыцці насельніцтва беларускіх зямель, яго светаўспрыманні, побыце, пашырыць і паглыбіць вашы веды, атрыманія пры вывучэнні гісторыі Беларусі.

Раздел I

БЕЛАРУСЬ У СЯРЭДЗІНЕ XVI — ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ XVII ст.

Гістарычная эпоха ў дакументах

§ 1. Лівонская вайна

1561 г. лістапада 28. — З тэксту Віленскага пагаднення аб саюзе паміж Лівоніяй і Вялікім Княствам Літоўскім

Поелику земля ливонская, со стороны Великого Княжества Литовского, связанная и соединенная с нами и соседством и многими... союзами, уже несколько лет разоряема была и почти до основания потрясена жестоким оружием, пожарами и опустошениями лютого врага — московита, так что ей грозил последний конец, и ничего ей не предстояло, как при первом же нападении одного могущественная врага и тому, что еще осталось в рижском округе и в землях магистра Тевтонского ордена быть уничтоженным подобными ужасами и перейти в жестокое рабство врага, подобно как уже перешла большая ее часть от потери многих городов, замков, укреплений и пр.; поелику величайшим во все стороны разорением и опустошением от огня и меча, ежедневными набегами и великими приготовлениями неприятеля для овладения остатками ее, сословия доведены до такой крайности и безвыходности, что никоим образом не могут собственными средствами и силами защитить свое положение и отвратить от себя рабство и жестокость врага; поелику, затем, сиятельныйший и именитый, господин Готгард, магистр рыцарского Тевтонского ордена в Ливонии, дворянство, господа и все сословия, видя все свои домашние планы расстроеными и себя оставленными чужою

помощью, особенно же помощью священного цесарского величества и государств Римской империи, и подвергаясь нападению, с моря и суши, даже от соседняго короля Швеции, частыми гонцами и письмами от имени самого и от имени городов и прочих зависящих от магистра сословий Ливонии излагали нам постигшее их бедствие и тяжкую опасность, и со многими слезами умоляли о нашей помощи и защите, то мы, тронувшись состраданием к бедствующей области и любовью всего государства, а также чтобы положить конец насилию врага — варвара, поручили светлейшему вельможе, господину Николаю Радзивиллу¹, князю на Олыке и Несвиже... вторично спешить в Ливонию и сперва вступить в Ригу и там начать переговоры как с магистром, так с сословиями и господами о способе защиты упомянутой области. А так как на этих переговорах для всех стало ясно, что если защита не будет предпринята общими силами поляков и литовцев, то подавить вражескую силу невозможно, а привести помощь поляков, без присоединения Ливонии к Польше, а не только к одному Великому Княжеству Литовскому, никоим образом невозможно, то — как всегда бывает в положении отчаянном и безвыходном, — дошли до того конца, что решились на подданство, во имя чего как сам упомянутый предводитель ордена, так и послы от сословий и городов предприняли путешествие к нам.

Но так как, по прибытию к нам в Вильну вышесказанного предводителя ордена и послов от иных сословий и городов, для заявления, на точных условиях, подданства нам, Королевству Польскому, Великому Княжеству Литовскому, России, Пруссии, Мазовии² и Самогитии³ и прочим нашим владениям, мы не имели копии с [постановления] польского сената, без

---

¹ Радзівіл Мікалай (мянушка Чорны) (1515—1565) — дзяржаўны і ваенны дзеяч ВКЛ, канцлер, ваявода віленскі.

² Мазовія — гістарычная вобласць у цэнтры Польшчы (галоўны горад — Варшава).

³ Самагіція — лацінамоўная назва Жамойці (Жмудзі).

которого самое подданство со стороны королевства правильно и законно состояться не может, то, по необходимости, рассуждение об этом деле, со стороны королевства, понадобилось отложить до нашего отправления в Польшу. А чтобы между тем, пока это предложено будет сенаторам и сословиям нашего королевства и ими одобрено будет, бедствующую Ливонию, в сомнительности и неизвестности положения и беспомощности, не предоставить последнему опустошению врага и затем, в случае согласия отменится, не дать ей подпасть тирании и рабству или иным каким тяжелым условиям: чтобы они были уверены в несомнительной нашей помощи и защите, а мы, со своей стороны, в их твердой верности и хотении, то, наконец, после разных и долгих переговоров между нами и вышесказанным предводителем ордена и послами от иных сословий и городов, сошлись на том, что отныне, пока мы доставим что-либо верное о согласии вельмож королевства, оная Ливония подчинилась и пребывает у нас...

Если же, против нашей надежды, чины нашего польского королевства не захотят согласиться на это подчинение Ливонии и защищать ее соединенными силами на вышеназванных условиях, и Ливония будет защищаться вышеназванным образом одними вельможами Литвы, то с того времени, как отныне, она должна считаться соединенною и сплоченною с сим Великим Княжеством Литовским...

Кроме того, мы заверяем, как и сею грамотою свято заверяем, принимаем и обещаем, что мы, как самому предводителю, так и городам и подданным, какого бы они ни были сословия или положения, оставили совершенно свободное пользование в своих церквах религией и почитанием господи и принятыми обрядами по аугсбургскому исповеданию⁴, и неприкосновенное управление всеми церковными делами, как это было у них доселе, и никаких перемен делать не будем и не попустим, чтобы делаемы были другими...

---

⁴ Аугсбургскае веравызнанне — дакумент, які з'яўляецца асноўным для веруючых пратэстантаў-лютэранаў.

Далее, сиятельному господину, магистру Ливонии, как изменившему правление по совету рыцарского сословия и по нашему одобрению, мы, ради того, чтобы он, опираясь на союз и дружбу владык, имел более твердости и силы против врагов этой области, пожалуем титул герцога, по примеру светлейшего господина герцога прусского, со всем достоинством, отличиями и герцогскими привилегиями, чтобы он был нашим васаллом и феодальным владельцем, как мы отныне его светлость приняли за нашего вассала, будем принимать за такового и принимаем...

www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Livonia/XVI/1560-1570/Dok_prisoed_liv_k_porse/text.phtml?id=11871

Питанні: 1. Чаму быў заключаны саюз паміж ВКЛ і Лівонскай канфедэрацыяй? 2. Якія ўмовы аб'яднання краін прадугледжвала Віленскае пагадненне? 3. Знайдзіце ў тэксце сведчанні абмежаванасці ўлады манарха ў ВКЛ і Польскім каралеўстве.

1581 г. — 3 «Запісак аб Маскоўскай вайне» Рэйнальда Гейдэнштэйна⁵

*(Пераклад з лацінскай мовы
І. І. Вінаградава, В. Р. Васільеўскага)*

Между тем войско, находившееся при Пскове, терпело величайшие невзгоды как от зимы, так и от продолжительной осады. Вследствие этого, когда и войско волонтеров стало открыто требовать отпуска, и повсюду стали толковать о мирных условиях, нашлись такие, которые полагали, что лучше уступить что-нибудь из Ливонии московскому царю, нежели дальше длить осаду, причиняющую войску такие бедствия. Они даже тайно убеждали Поссевина⁶, чтобы он старался

---

⁵ Гейдэнштэйн Рэйнальд (каля 1556—1620) — дыпламат, юрыст і гісторык нямецкага паходжання, сябра Яна Замойскага, сакратар каралёў Стэфана Баторыя і Жыгімонта III Вазы.

⁶ Пасевіна (1533—1611) — дыпламат, тэолаг, педагог, пасрэднік на перамовах паміж Рэччу Паспалітай і Рускай дзяржавай.

склонить к этому короля от имени папы и для того, чтобы удобнее это сделать, полагали, что нужно позвать его, когда сенат станет толковать об условиях, и чтобы он в присутствии сената высказал свое мнение. Среди простых солдат распространялись слухи, будто король хочет разделить всю Ливонию, как только присоединит ее, между венграми, или сыновьями своих братьев. Вследствие такого говора даже войско, состоявшее на жалованье, стало волноваться; для чего оно сражается с опасностью жизни ради чужих выгод за провинцию, от которой не достанется ни ему самому, ни государству никакой пользы; неужели только для того, чтобы другие обогатились, оно подвергает опасности свою жизнь и проливает кровь? Король действовал против всего этого с величайшею твердостью и решительностью; в особенности он убеждал волонтеров не губить своим уходом надежды на почти уже верную победу или почетный мир. Кроме короля и Замойский⁷ со всем жаром ревностно хлопотал об этом; он публично высказал, что решится на все, прежде чем уйти без успеха, или без такого мира, какой обещал сословиям король и он сам от имени короля на предшествовавшем сейме; и, хотя бы это казалось в высшей степени необходимым, он все-таки будет упорствовать в своем мнении, пока по созвании сейма не получит новых приказаний от сословий... Когда созван был затем совет по поводу этого, то вообще предлагалось два способа для того, чтобы остаться: или вести осаду из лагеря и окопов, как то было до сих пор, или, построив маленькие крепости и разместив по ним солдат, стеснить город продолжительным голодом и недостатком съестных припасов. То и другое средство почти все отвергли, как вследствие тягостей зимы, так и вследствие того, что почва уже замерзла, и солдатам нельзя было ни находиться под палатками, ни делать какие-либо работы. Литовцы же, устроивши частным образом между собою совет, представили королю записку, в которой, отвергнув со

---

⁷ Замойскі Ян (1542—1605) — канцлер вялікі каронны і гетман вялікі каронны.

своей стороны всякий план, чтобы здесь оставаться, просили держать войско в московской земле, чтобы тем избежать тех бедствий от зимних квартир, которые они терпели у себя дома постоянно в прежние годы. В то же время они назначили срок королю и говорили, что если в продолжение его не будет заключен мир, то ни под каким видом они не согласны будут долее оставаться. Все это не могло быть скрыто от неприятеля, так как вследствие полного своеволия волонтеров, не слушавших никакой власти, ежедневно несколько человек из военной прислуги и подобного рода людей попадались неприятелям. В эти же дни перешел на сторону москвитян какой-то Жаба и принес им копию с того решения, о коем было сказано выше. Среди таких обстоятельств особенную ненависть возбуждал Замойский; про него говорили, что он один виновник такого положения, что этот человек, с детства предавшийся изучению наук и долго вращавшийся в итальянских школах, погубит все войско своими советами и упорством, оставит наместника с войском в неприятельской земле, а сам в стороне от страха и опасностей вернется в Польшу, под предлогом исполнения своей канцлерской должности на сейме... Ненависть к Замойскому увеличивалась еще вследствие его сильного старания соблюдать военную дисциплину, к чему он был склонен с того времени, когда стал держать своих солдат, и всего более это старание проявилось у него против тех, которые отличались знатностью: так как, говорил он, их положение высоко, то и проступки их важнее и наказание за их проступки должно быть сильнее, чтобы утратить других. На него роптали, что он уже приказал не только весьма тяжело наказывать женщин, пробиравшихся в лагерь, и некоторых даже предал смертной казни, но даже держал в оковах королевского придворного, провинившегося в чем-то против военных законов, и не хотел простить его, не смотря на просьбы всего войска; негодовали и на то, что некоторых знатных юношей, слишком вольно живших в лагере, он, привязав публично к столбу, выставил на позор; повесил одного подхорунжего, а некоторых шляхтичей за несоблюдение чистоты в лагере избил палками. Вследствие этого против Замойского даже сочинялись пасквили и распро-

странялись по лагерю; в этих пасквилях ему ставили в упрек его схоластическую ученость. Однако эти пасквили совсем не смущали Замойского. После того как раз была открыта дверь своеволию, стали подбрасывать сочинения и против других; когда же об этом стали рассуждать в сенате, то Замойский объявил, что он не отказал бы в своей помощи оскорбленным назначением следствия, если бы это оскорбление не коснулось прежде всего именно его самого; но, так как он уже прежде подвергся оскорблению от тех же людей, то ему нужно опасаться, чтобы не могли почесть его за малодушного человека, желающего под чужим лицом отомстить собственную обиду; лучше сделали бы оскорбленные, если бы уничтожили эти пасквили, не придавая им никакого значения, нежели приписывать им важность, сберегая их. Давая по военному обычаю пароль, Замойский большею частию избирал такие слова, что в них порицалась бездеятельность, трусость и праздность тех, которые спешили домой, или восхвалялось постоянство и твердость — качества, достойные благородного человека; в двух-трех словах заключалось увещание перейти от уныния к терпеливости, если кто из них не был достаточно бодр. При начале возмущения отряд его ветеранов, служивших еще при Гданьске, попытался также завести между собою собрания для рассуждений об общих делах, в особенности же о неуплате жалованья. Но он тотчас объявил в приказе, что будет считать тех, которые будут иметь частные собрания, за нарушителей военной дисциплины, и будет наказывать их по закону; если же, по их мнению, нужно им поговорить о своих делах, то пусть они или обращаются к нему, или потолкуют о них между собою в его присутствии. Вследствие этого ветераны собрались у его палатки. Здесь он указал им с одной стороны на затруднительное положение казны, а с другой стороны объяснил им все, чего требует любовь к отечеству и государству, и сколько блага заключается в твердости; наконец объявил, что не оставит при войске какого-либо наместника, но сам останется на все время осады, и убеждал их сделать то же самое...

www.vostlit.info/Texts/rus9/Geidenstein/frametext4.htm

Пытанні: 1. Якія супярэчнасці назіраліся ў войску Стафана Баторыя? 2. Чаму аблога Пскова завяршылася няўдачай? 3. Як характарызуе асобу гетмана Яна Замойскага аўтар запісак? 4. Пeralічыце якасці военачальніка, якія вылучае аўтар.

§ 2. Утварэнне Рэчы Паспалітай

1569 г. — 3 дзённіка Люблінскага сейма

(Пераклад з лацінскай мовы М. В. Каяловіча)

19 января. Среда. Литовцы объявляют, что не вступят с поляками ни в какие переговоры, пока король не утвердит их нового статута. Польские послы просят сенаторов настаивать, чтобы король приказал литовцам явиться на сейм. Король обещает приказать.

20 января. Четверг. Польские послы просят своих сенаторов домогаться у короля, чтобы литовцы явились на сейм. Сенаторы ходят по этому делу к королю. Король и сенаторы посылают к литовцам приглашения — явиться на сейм. Литовцы обещают дать ответ. Русский воевода⁸ и гетман Сянявский⁹ выставляют королю на вид свою старость и просят назначить ему польного гетмана с его согласия. Польские сенаторы постановляют, чтобы отныне король один не совещался с литовцами. Послы просят короля своею властью приказать литовцам явиться на сейм.

21 января. Пятница. Литовцы приходят в заседание сейма и занимают особую залу. Польские сенаторы спрашивают короля, как им вести переговоры с литовцами. Король советует предоставить это на волю литовцев. Разговор польских сена-

---

⁸ Русские воеводства — адміністрацыйна-тэрытарыяльная адзінка Польшчы, утвораная з зямель былога Галіцка-Валынскага княства (галоўны горад — Львоў).

⁹ Сяняўскі Мікалай (каля 1489—1569) — польскі магнат, гетман польны каронны, гетман вялікі каронны.

торов с литовцами на пути от короля в сенат о решетке, разделяющей на сейме литовцев и поляков. Литовские сенаторы присылают к польским сенаторам депутатов с просьбой извинить их, что они еще не могут начать переговоров об унии. Избираются со стороны поляков депутаты, которые спрашивают литовцев, хотят ли они вести дело унии. Переговоры по этому поводу между поляками и литовцами. Литовцы соглашаются вступить с поляками в переговоры об унии, но с условием, чтобы прежде этого король утвердил новый статут их...

www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Litva/XVI/1560-1580/Dnevnik_Sejma_1569/text1.phtml?id=2289

Питанні: 1. Аб якой «решетке», падзяляючай ВКЛ і Карону, ідзе размова ў дакуменце? 2. На якой умове дэлегацыя ад ВКЛ пагаджалася падпісаць унію? 3. Аб якім «нядаўнім статуце» ідзе размова ў дакуменце? 4. Якім чынам зацверджанне гэтага дакумента магло паўплываць на рашэнні дэлегатаў ад ВКЛ?

1569 г. ліпеня 1. — 3 пастановы Люблінскага сейма аб уніі Вялікага Княства Літоўскага з Каронай Польскай

(Пераклад з лацінскай мовы Л. М. Зельверовіча)

1. Во-первых, хотя и были старые дружеские договоры об усилении союза и улучшении устройства республики как Короны Польской, так и ВКЛ и пр., но так как в них проглядывало нечто чуждое доброму и искреннему братскому доверию, то для вящего скрепления общей и взаимной братской любви, вечной обороны обоих государств и общей на веки вечные несомненной братской верности, для хвалы божьей и достойной вечного благодарения славы его королевского величества и этих же обоих честнейших народов, польского и литовского, а также для распространения безмерной и вечной славы, красоты, блеска, могущества, чести, достоинства и для вечного расширения общего величия мы возобновили и уладили эти старые союзы во всем так, как описано ниже.

2. Так как Королевство Польское и ВКЛ представляют собою уже одно нераздельное и неотделимое тело, а также

не отдельную, но одну общую республику, которая соединилась и слилась в один народ из двух государств и народов, то необходимо, чтобы этими двумя народами повелевала одна глава, один государь, один общий король, избранный общими голосами Польши и Литвы. Место же избрания его в Польше, а на Королевство Польское он будет затем миропомазан и коронован в Кракове...

3. Существовавшее до сего в Литве отдельное избрание и возведение на княжение великого князя литовского должно быть отменено так, чтобы впоследствии не было никакого знака или подобия, которое бы указывало или намекало на возведение или посвящение великого князя литовского. Но так как остаются титул и должности ВКЛ, то избранный при избрании и короновании должен быть тотчас же провозглашен королем польским и великим князем литовским, русским, прусским, мазовецким, жомойтским, киевским, волынским, подляским и лифляндским.

4. Естественное и наследственное преемство его королевской милости в Великое Княжество Литовское, если бы оно принадлежало королю или кому бы то ни было и по какой бы то ни было причине, уже не должно впредь никогда препятствовать этому общению и соединению обоих народов и избранию одного общего государя, потому что его величество король переуступил это наследство Короне на вечные времена совершенно искренне, выговорив для себя, чтобы мы ни его королевскую особу лично, ни его царственное потомство, если господа Богу угодно будет даровать ему, не оставили без средств, но чтобы республика назначила его потомству приличное и званию подобающее обеспечение в случае неизбрания его на королевство, что, впрочем, не должно причинить никакого раздробления Короны, как это достаточно обусловлено и гарантировано декларацией его королевского величества и в рецессе¹⁰ Варшавского генерального сейма.

---

¹⁰ Рэцэс — выснова, заключэнне.

5. Новый король должен во время своего коронования подтвердить присягою и тотчас же подтвердить одною грамотою и в одинаковых выражениях на вечные времена права, привилегии и вольности всех соединенных таким образом подданных обоих народов и государств.

6. Оба народа будут иметь всегда сеймы и советы общие Коронные в присутствии своего государя, короля польского, а члены совета и послы [литовские] будут заседать лично между членами совета и послами [польскими] и совещаться об общих нуждах на сеймах и без сеймов в Польше и Литве.

7. Равно, чтобы одна сторона была советницею и помощницею другой. Чтобы его величество король сохранил всецело и нерушимо как права и привилегии, пожалованные разного рода грамотами всем землям и народам Короны Польской и ВКЛ, и землям, им принадлежащим, так равно права и привилегии на вольности, высокие посты, прерогативы и все должности, с давних времен и от начала унии дарованные каким-либо способом всем вообще и каждому в отдельности всеми предками его величества и пожалованные обоим народам самим его королевским величеством с сохранением во всей неприкосновенности всех законоположений, судов, назначений, княжеских достоинств, дворянских родов и судебных решений, искони по настоящее время имеющих нерушимую силу для каждого сословия упомянутых народов.

8. Присяги членов совета, сановников, должностных лиц, старост литовского народа и лиц первенствующих домов должны оставаться в силе, как это мы с общего согласия сами предоставили себе привилегиями и общим договором на генеральном варшавском сейме с пояснением, что впоследствии все эти присяги должны быть приносимы коронованному королю и Короне Польской. В подтвердительной же присяге на сохранение государственных договоров сообразоваться и поступать неуклонно, согласно привилегии короля Александра...

10. По общему... договору никакие союзы, трактаты и мирные условия не должны впредь совершаться и заключаться

с другими народами и никакие посольства не должны быть посылаемы по важным делам в чужие страны без общего ведома и совета обоих народов. Учиненные же до сего мирные договоры или постановления с каким-либо народом, буде окажутся вредными для какой-либо из двух сторон, не должны быть сохраняемы.

11. Монета как в Польше, так и в Литве должна быть с общего совета однообразна и тождественна по весу, пробе, счету, ценности и по нарицательной стоимости, что привести в исполнение обязаны его величество король и его потомки.

12. Король благоволит уничтожить в Польше и Литве все сухопутные и водяные пошлины и мыта, как бы они ни звались: королевские, дворянские, духовные и городские, чтобы уже отныне и впредь на вечные времена они не взимались с духовенства и лиц светских дворянского рода, с их крепостных и со всех предметов собственного их производства и ухода, не упраздняя, однако ж, мыт купеческих и не дозволяя стачек с купцами во вред и для утайки старых обычных королевских пошлин в Польше и Литве...

15. Отныне король не будет созывать никаких других отдельных сеймов для чинов Короны и Литвы, но всегда лишь общий сейм для этих обоих народов, как для одного тела, в Польше, [там], где его величеству королю и членам совета покажется наиболее удобным...

Писан и дан на этом же общем сейме в Люблине первого дня месяца июля лета Б[ожьего] 1569.

Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск : Изд-во АН БССР, 1959. Т. 1. С. 150—157.

Пытанні: 1. Прааналізуйце дакумент і вызначце ўмовы Люблінскай уніі: а) палітычныя; б) эканамічныя. 2. Па ўмовах Люблінскай уніі ўтваралася Рэч Паспалітая: адна дзяржава або саюз дзяржаў? 3. Знайдзіце ў гэтым сведчанні па наступных крытэрыях: тэрыторыя, улада, грашовая адзінка, законы, войска, унутраная і знешняя палітыка.

§ 3. Дзяржаўны лад Рэчы Паспалітай

1573 г. — 3 Генрыкавых артыкулаў

(Пераклад з польскай мовы М. У. Дзмітрыева)

Мы, сенаторы, шляхта и рыцарство королевства Польского, народов как польского, так и литовского... и всех... земель и провинций, входящих в Речь Посполитую, настоящей грамотой или дипломом гарантируем себе то, что наш будущий князь или властитель, только что нами выбранный, будет обязан выдать нам привилей или грамоту, в которой были бы подтверждены и признаны нижесформулированные статьи, заключающие в себе некоторые наши права и прерогативы. Это должно быть сделано следующим образом:

Мы, Генрих, божьей милостью король польский [и пр.]... объявляем настоящей грамотой...

(1) Что ни мы, ни наши потомки не должны при жизни назначать или выбирать короля и возводить на престол нашего преемника с тем, чтобы право свободного выбора нового короля навсегда... сохранялось бы за всеми коронными условиями...

(3) ...В отправлении посольств в другие страны, в приеме и выслушивании чужих посольств, в наборе или приглашении каких-либо войск и солдат мы и наши потомки не должны ничего предпринимать и делать без совета сената обоих народов, ни в чем не затрагивая дел, касающихся компетенции сейма...

(4) О войне и о посполитом рушении мы не должны ничего решать без сеймового постановления всех сословий. А также мы и наши потомки... не должны выводить за коронные границы [посполитого рушения] в военных целях...

(5) Мы и наши потомки обязываемся и будем обязаны осуществлять оборону коронной границы двуединого народа от вторжения любого неприятеля за наш счет...

(6) Если случится так, что между... сенаторами... возникнет разногласие во мнениях... и в понимании дел... то мы... не

должны ничего решать своей властью, но должны по возможности привести мнения к единому...

(7) ...На каждом вальном сейме следует назначать... 16 человек из числа сенаторов... которые постоянно находились бы при нас, без совета и ведения которых ни мы, ни наши потомки не должны ничего предпринимать в текущих делах [вовсе не касаясь] сеймовых дел...

(9) Вальный коронный сейм должен созываться не реже, чем раз в два года... А перед такими сеймами... должны созываться поветовые сеймики... на которых шляхта через послов должна по обычаю объявлять о своих потребностях...

(11) Коронные должности... должны сохраняться в неприкосновенности: мы не должны изменять или ликвидировать придворные должности...

(12) Чтобы не было никаких сомнений относительно шляхетских земельных владений, они... должны оставаться свободными...

(17) Специально оговариваем, что не будем вводить ни налогов, ни податей в наших королевских имениях и в имениях духовенства, а также пошлин в наших городах и... и во всех наших землях, входящих в корону, без разрешения всех сословий на вальном сейме...

(18) ... Мы обещаем и присягаем за себя и за наших потомков... никогда не заключать браков и не решать о них без оповещения и разрешения сенаторов...

(21) А если бы мы — от чего сохрани нас господь! — выступили против прав, вольностей... или что-нибудь не выполнили бы, тогда мы объявляем граждан двуединого народа свободными от послушания, от веры нам и от нашей власти.

Хрестоматия по истории южных и западных славян: учеб. пособие для вузов: в 3 т. Т. I. Эпоха феодализма. Минск : Университетское, 1987. С. 229—230.

Питанні: 1. Пералічыце правы караля Рэчы Паспалітай. 2. Якія абавязкі ён выконваў? 3. Ці можна лічыць палітычны лад Рэчы Паспалітай неабмежаванай манархіяй?

**1632 г. — 3 пунктаў, якія ўнесены пасламі на разгляд
Варшаўскага элекцыйнага сейма аб парадку доказу
прыналежнасці да шляхецкага саслоўя**

(Пераклад з польскай мовы)

Поскольку люди низкого состояния зачастую пытаются проникать недозволенными путями в шляхетское сословие, мы с целью предотвращения такого унижения славного и почетного звания, приобретенного заслугами наших предков, постановили:

1. Чтобы ни один шляхтич не осмеливался присоединить к своему гербу неблагородного под угрозой лишения его самого шляхетства. Такие судебные дела по жалобе каждого шляхтича должны рассматриваться трибуналом *inter causas officii*¹¹.

2. Доказывающий свое шляхетство обязан, кроме представления свидетелей, указанных в прежних постановлениях сейма, предъявить подлинные письменные доказательства, а именно документы о наследовании, разделах и расположении земельных владений.

3. А кому будет отказано в признании шляхетства решением сейма или трибунала, то ли вынесенным заочно, то ли в результате прений, тот, хотя бы сеймик его уезда признавал за ним шляхетство, теряет таковое, разве что если бы заново доказал свое шляхетство в законном порядке.

4. Если кого-либо попрекнут нешляхетством, то он не сможет выдвинуть взаимного упрека, прежде чем он сам не докажет свое шляхетство. А когда докажет свое, тогда, если пожелает, сможет попрекать другого.

5. Наконец, чтобы никто легкомысленно не посягал на часть древних шляхетских родов, добавляется: если кто-либо без каких-либо доказательств и юридических документов попрекнет в нешляхетстве безупречного шляхтича, а тот докажет свое шляхетство в законном порядке да еще представит документ о расположении земельных владений, то попрекавший

---

¹¹ *Inter causas officii* — категория спраў у судаводстве.

должен быть наказан двойным штрафом, предусмотренным в Статуте, и заключением в тюрьму на 12 недель.

Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск : Изд-во АН БССР, 1959. Т. 1. С. 179.

Пытанні: 1. Чаму сейм Рэчы Паспалітай разглядзеў пытанне аб працэдурі доказу шляхецтва? 2. Якія вышэйшыя органы ўлады краіны мелі права прыняць рашэнне аб скасаванні шляхецкага звання?

1652 г. — Рэляцыя з Варшаўскага сейма аб першым выпадку выкарыстання «ліберум вета»

(Пераклад з польскай мовы У. А. Якубскага)

...Посольская изба, по своему обыкновению заполняя дни раздорами и спорами, не приступала к продолжению совещаний с панами сенаторами и не пошла наверх, в сенат, как установлено, за 5 дней до закрытия. Не пошли они ни за четыре, ни за три, ни за два дня, а в последний день. Препятствие возникло по следующей причине. В среду князь Радзивилл¹², гетман литовский, ехал в замок по Пивной улице, мимо двора Покшивицкого. Там стояла запряженная карета пана старосты. Всадники сперва оскорбили возницу и гайдуков, потом сам гетман крикнул: «Бей!» Были убиты два гайдука пана старосты, а возница, может, и вылечится. Люди пана старосты тоже порубили немало литвы, но сила взяла верх, и литва даже ворвалась в дом. Это преступление вызвало задержку дня на два, ибо паны пруссаки не желали ни к чему приступать, пока не будет судебного разбирательства. Едва лишь в пятницу удалось удовлетворить панов пруссаков тем, что посольская изба прежде всего обратится наверх и будет просить короля, чтобы приказал дело рассудить. Так и было решено, чтобы судить. В тот же день была дана отсрочка до

---

¹² Радзівіл Януш (1612—1655) — дзяржаўны і вайсковы дзеяч ВКЛ, гетман польны ВКЛ, вялікі гетман ВКЛ.

субботы. В субботу паны коронные стали сильно нападать на пруссаков по поводу уплаты прошлых податей — они хотели в случае, если сейм будет сорван, свалить вину на прусскую землю... Но когда паны пруссаки публично дали понять, что вместе с городами будут насмерть стоять при короле, то их милости совсем взбеленились. И потом, когда Речь Посполитая просила о продлении до понедельника, один из литовских послов закричал: «Я не позволяю продления!» — и неожиданно выбежал, заявил протест и сразу же переправился на другой берег Вислы. И так-то был спет реквием сейму. Но как бы он, не дай Боже, не стал реквиемом Польше. Люди догадываются, что это интрига п[ана] гетмана лит[овского].

*Хрестоматия по истории южных и западных славян:
учеб. пособие для вузов: в 3 т. Т. 1. Эпоха феодализма.
Минск : Университетское, 1987. С. 237.*

Пытання: 1. Як вы разумееце выраз «...каб ён [сейм], не дай Божа, не стаў рэквіемам Польшчы»? 2. Апішыце механізм выкарыстання «ліберум вета».

§ 4. Палітычнае становішча Вялікага Княства Літоўскага

**1581 г. сакавіка 1. — 3 граматы караля Стэфана Баторыя
аб утварэнні Галоўнага Трыбунала Вялікага Княства
Літоўскага**

Стефан... [Т].

Чиним знаменито всем посполите и каждому зособна, кому то ведати належит, иж што перво сего на прошлом вальном сойме Варшавском в року 1579 были до нас донесены прозбы от панов рад наших и послов земских ВКЛ, около порядку справедливости, т. е. отправованья апеляцей, на суд наш господарский належачих... Мы, господар, зложивши з особы своее тые вси суды, которые за отозванием або з апеляцыями по вси ты часы водлуг статуту и прав ВКЛ нам, господару,

судити и справовати належало, порядок новый отправовань тых всех судов, кром некоторых певных артыкулов, ниже меновите описаных, мочью сего сойму уставуем и всим обывателем ВКЛ часов певных, ниже по достатку и порядне описаных, уживать дозволяем и даем...

Способ обирания судей

На тых соймаках, вышей менованных, кождое воеводство, земля або повет обирати мають и будут повинни межи собою особ годных, богобойных, цнотливых прав и звычаев оного паньства ВКЛ, умеетных прав трибунальских и оселых, т. е. за воеводство по 2 особы, а с повету, где воеводства нет, также по 2 особы... А ты[х] судей обранье быти мает кого кольвек якого кольвек стану, будь с панов рад, албо врядников земских, або князев, панов, шляхты, кого сами похочуть, быле бы человека годного, не бракуючи особами. Которые ж то судьи до году толко трывати мают, а на их местца иншие ку отправованью таковых судов головных обираиые быти мают так же на соймаках часу и дня до обирания тых судей вышей означеного...

Што судити мають

Судити мають вси sprawy з апеляциями в отосланье судов земских подкоморских (кгородских) и теж за позвы, которые кольвек на сейм албо за двором нашим господарским отосланы или митованы быти мають, также от врядников земских и кгородских, которые бы судови своему отправы и конца не вчинили, альбо не водле права и статуту кого будуть осудили, к тому вси sprawy прошлые, которых мы, господар, и продки наши не отсудили есмо, и вси sprawy пришлые, которые кольвек на суд наш господарский припадати бы мели, тому вжо суду головному належати будуть так сторонам, яко теж и з урядниками нашими...

Местца, судом головным у ВКЛ назначоные:

Место Вильна.

Воев[одство] Виленское, пов[еты] Ошменьский, Лидский, Вилькомирский, Браславский, а к тому воев[одство] Полоцкое...

А в Новгородку.

Воев[одство] Новгородское, пов[еты] Слонимский, Волковыский, воев[одство] Берестейское и пов[ет] Пиньский.

А в Меньску.

Воев[одства] Витебское, пов[ет] Оршаньский, воев[одство] Мстиславское, воев[одство] Меньское, пов[еты] Мозырський и Речицкий.

А в tych всех местех каждый вряд кгородский, кгда судьи головные приедуть, повинен будеть для судов в замку або у дворе нашом господарском дом який поступити, также и господа в месте пристойные тым судьям казати дати и записати.

Остафей Волович, канцлер вел. кн. лит.

Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск : Изд-во АН БССР, 1959. Т. 1. С. 158—159.

Пытання: 1. Чаму Стэфан Баторый пагадзіўся ўвесці Трыбунал ВКЛ? 2. Вызначце функцыі гэтай судовай установы. 3. Дакажыце, што Трыбунал ВКЛ з'яўляўся выбарнай вышэйшай судовай установай краіны.

1588 г. — Прывілей караля польскага, вялікага князя літоўскага Жыгімонта III Вазы Льву Сапегу аб выключным праве выдаваць Статут Вялікага Княства Літоўскага

(Пераклад з лацінскай мовы А. Ліцкевіча)

Жыгімонт Трэці, з Божай ласкі кароль Польшчы, вялікі князь Літвы, Русі, Прусіі, Жамойці, Мазовіі, Лівоніі, з той жа Божай ласкі прызначаны кароль шведаў, готаў і вандалаў і вялікі князь Фінлянды і іншых.

Абвяшчаем гэтым нашым лістом каму належыць, усім і кожнаму асобна, што на гэтым сейме шчаслівай нашай каранаванні ад імя саслоўяў Вялікага Княства Літоўскага, пад час прысягі вернасці і падначаленасці, нам свяшчэнна прадстаўленай, між іншым, нас прасілі, каб законы альбо

статуты Вялікага Княства Літоўскага, якія былі складзены па даручэнні нашых святлейшых папярэднікаў каралёў Польшчы, клопатам, намаганнем, працай і руплівасцю многіх вучонейшых мужоў, дасведчаных у праве, да аднадушнай згоды ўсіх саслоўяў, станаў, як духоўных, так і свецкіх, князёў, баронаў і нобіляў гэтага княства, мы бы паклапаціліся надрукаваць і выдаць на польскай і рускай мовах. Бо з рукапісных законаў вынікае некаторая цяжкасць у спасціжэнні правоў і шмат шкоднай разнастайнасці. З гэтай просьбай мы тым больш ахвотна пагадзіліся, паколькі разумеем, што на законах за-снавана трываласць улады ў Рэчы Паспалітай, стабільнасць людскога грамадства і дабрабыт насельніцтва. І яны (законы) тым больш карысныя для захавання Рэчы Паспалітай, чым больш вернасці, укладзенай працы, практычнай вартасці і вопыта выяўляе ў сабе друкаваны тэкст.

І паколькі шляхетнага Льва Сапегі, падканцлера Вялікага Княства Літоўскага, выдатная дабрадзеясць, майстэрства, руплівасць у справах нам былі паказаны і даказаны, і больш таго, Рэч Паспалітая паставіла яго для захавання ўсіх сваіх законаў і вольнасцей, таму сярод астатніх менавіта шляхетнаму Льву Сапегу мы даручылі клопат друкавання і выдання ў свет законаў альбо статутаў Вялікага Княства Літоўскага на польскай і рускай мовах. Таму гэтым лістом загадваем, каб ніхто іншы не наважыўся дазволіць сабе друкаваць і выдаваць статуты Вялікага Княства, апроч шляхетнага Льва Сапегі, альбо таго, каму ён сам даручыць, — пад пакараннем 5000 тысяч [так] венгерскіх фларынаў і канфіскацыі ўсіх надрукаваных кніг. З гэтага штрафу палова нашаму скарбу, а палова шляхетнаму Льву Сапегу павінна быць аддадзена. Што мы і засвядчаем гэтым лістом.

Для зацвярджэння гэтага мы загадваем гэты ліст замацаваць пячаткай Вялікага Княства Літоўскага.

Дадзена ў Кракаве, 11 лютага ў год Гасподні 1588, першы год нашага кіравання.

Временник императорского московского общества истории и древностей российских. Кн. 19. М., 1854. С. I—II.

Пытання: 1. Пры якой умове «саслоўі ВКЛ» пагаджаліся выбраць каралём Рэчы Паспалітай Жыгімонта Вазу? 2. Чаму з’явілася патрэба класці новы Статут ВКЛ? 3. Чаму права выдання статутаў было прапанавана Льву Сапегу?

1588 г. — Зварот падканцлера ВКЛ Льва Сапегі да саслоўяў Вялікага Княства Літоўскага ў сувязі з прыняццем Статута ВКЛ

(Пераклад з лацінскай мовы А. Ліцкевіча)

Всем без исключения сословиям Великого Княжества Литовского [я], Лев Сапега, подканцлер Великого Княжества Литовского, староста слонимский, марковский и мядельский, добровольно и благожелательно службы свои жертвую.

Во все времена люди мудрые замечали, что в каждом государстве [Речи Посполитой] человеку благочестивому ничто не должно быть дороже, чем свобода. А неволею [этот человек] так должен тяготиться, что для избавления от нее не только сокровища свои, но и самую жизнь положить обязан. Поэтому люди благочестивые не только имущества, но и жизней своих не щадят, лишь бы только не попасть под жестокое владычество неприятеля, не утратить свободу и не жить, рабски подчиняясь чужой воле и мысли. Но что проку человеку жить в свободе от внешнего неприятеля, если терпеть должен над собою неприятеля внутреннего? Вот и придумано удило для обуздания каждого своевольного человека, чтобы [он] боялся ответственности за каждое учиненное насилие и злоупотребление, и не возвышал бы себя над слабым и убогим, и притеснять бы их не мог. Ибо право [именно] для того и поставлено, чтобы не всё вольны были бы чинить богатый да сильный (как Цицерон сказал: мы должны стать невольниками права для того, чтобы сами могли пользоваться свободой).

А если же человеку благочестивому ничего нет милее, чем в Отчизне своей жить в безопасности, не боясь хулы доброму имени или насильственного повреждения здоровья, или каких-либо кривд, [связанных] с личным имуществом, то в этом ему поможет не что иное, как право, благодаря которому [человек] в покое живет, и никто не может его оболгать

и обидеть. Ибо у всякого права та цель и то назначение есть и должны быть, чтобы каждый [человек] добрую славу свою, здоровье и имущество в целости имел и не терпел в них ни малейшего вреда.

И в том заключается наша вольность, которою мы гордимся меж других народов христианских, что государь нами правит не по воле своей собственной, а согласно праву нашему. Также и в славе доброй, вольно распоряжаясь своей жизнью и имуществом, [живем], ибо если бы кто-нибудь в тех трех вещах в чем-либо нас ущемить посмел и по прихоти своей, а не по праву нашему, над нами бы правил, то был бы [он] уже не государем нашим, а нарушителем прав и вольностей наших, а мы бы рабами его должны были бы стать. И вполне справедливо (за что Пану Богу благодарность), что под правлением их милостей королей и великих князей, государей наших, ту власть и вольность в руках своих держим и, право сами себе создавая, как можно тщательнее вольности свои блюдем, так что не только сосед и самый обычный обыватель в Отчизне нашей, но и сам государь пан наш никаких властных полномочий осуществлять над нами не может, кроме тех, которые ему позволяет право.

И вот, имея в руках своих столь бесценное сокровище, надобно каждому благочестивому человеку знать о нем, чтобы, хорошо разбираясь [в праве], злые наклонности свои усмирять и действовать по праву писанному, не обижая никого, а кривду потерпев от кого-либо, чтобы знать, где защиту и противодействие найти от той кривды. Ибо, как один сенатор римский другого укорял за незнание права Отчизны своей, так и каждый обыватель достоин посрамления, если вольностью своей пренебрегает и прав своих уметь и разуметь не хочет — тех прав, которые стоят на страже его вольности. А если какому народу стыдно прав своих не знать [не уметь], то тем более [стыдно] нам, имеющим право писанное не на каком-то чужом языке, но на своем собственном, и могущим в любую минуту узнать все необходимое для отпора всякой кривды.

Но прежде возникала одна существенная трудность — не каждый мог иметь у себя Статут, который [надо было] долго

и трудно переписывать. Тогда, помня и заботясь о потребностях каждого обывателя и служа государственной пользе, я рискнул взять на себя этот труд и, не жалея личных средств, отдал [Статут] в печать типографскую и каждому к знанию права показал легчайшую и удобнейшую дорогу. И поскольку уже каждый желающий может приобрести [этот Статут], прошу, извольте же принять от меня труд этот милостиво и с благодарностью. И, имея вольности свои, правом хорошо защищенные, следите за тем, чтобы в суды и трибуналы выбирать людей добрых и сведущих в тех правах наших, [людей] богобоязненных и добродетельных, которые не для корысти своей и на вред ближнему ради мздоимства и подарков законами бы крутили, но, просто чиня правосудие, блюли бы святую правду и справедливость и ту вольность, которою тешимся [мы], в целости нам сохранили. С тем ласке и милости ваших милостей братской себя поручаю.

<http://starbel.narod.ru/sapeh2.htm>

Питанні: 1. Што, на думку Льва Сапегі, з'яўляецца галоўнай каштоўнасцю для чалавека? 2. Чаму ўзнікла неабходнасць падрыхтаваць новы Статут для жыхароў ВКЛ? 3. Як Леў Сапега вызначае ролю права ў тагачасным грамадстве?

§ 5. Знешняя палітыка Рэчы Паспалітай у першай палове XVII ст.

**1605 г. — 3 дзённіка сейма Рэчы Паспалітай
аб адносінах з Расіяй**

(Пераклад з польскай мовы М. В. Каяловіча)

Из инструкции послам Белского воеводства.

На государика, как его зовут, Димитрия, который родом и по воспитанию — русский, мы не находим, возможным полагаться, да если бы и можно было доверять ему, то непонятно нам, по каким побуждениям и каким образом осмелились [сандамірскі ваявода Мнішак] собственной властью, без

сеймового одобрения поддерживать его. Ничего подобного не бывало прежде; дурной это пример, и Бог знает, что из этого выйдет. Мы знаем, что его величество с благоговением принес присягу соблюдать мир с теперешним московским государем Борисом Годуновым, а присяга должна быть соблюдаема как всеми вообще, так и королями, государями, и тем более, что его величество присягал не только за себя, но и за нас. Не понимаем, как вышеупомянутые лица осмелились предпринимать что-нибудь против Бориса вопреки присяге его величества.

25 января. Из сеймовых предложений короля...

В-третьих, король предлагает говорить о великом князе московском, который прислал к королю гонца с известием, что едет посол. Король опасается, чтобы поступки Дмитрия не оскорбили московского князя. О Дмитрии [канцлер] говорил, что Дмитрий не малое время находился при дворе его величества, и если бы, вследствие дурных советов, он не поспешил оставить двор, то король, зная, что у царя Ивана Васильевича было три сына, из которых старшего отец сам погубил, второй вступил на престол после смерти отца, а третий — Дмитрий — в юности был умерщвлен, о чем тогда же было много рассказов, наверное, разузнал бы при содействии других, он ли царевич Дмитрий, или нет; но так как Дмитрий, собрав около себя людей, ушел в пределы Московского государства, то король не имеет об нем никаких других известий кроме того, что ему сдалась одна крепость Черпин¹³, что он подступил с войском к Новому-дворку¹⁴ и что туда подступило войско великого князя. Что там произойдет, король через несколько дней получит известие.

29 января. Мнение познанского каштеляна Яна Остророга¹⁵.

Третье соседнее нам государство — Московское, по отношению к которому, вероятно, уже нарушены обязанности доброго

---

¹³ Магчыма, горад Чарнігаў.

¹⁴ Магчыма, горад Ноўгарад-Северскі.

¹⁵ Вострарог Ян (1561—1622) — польскі пісьменнік і мемуарыст, натураліст, ваявода пазнанскі, сябра Пятра Скаргі, прыхільнік Яна Замойскага, аўтар першай у Польшчы кнігі аб пчалярстве.

соседства этими действиями Дмитрия. Как только этот Дмитрий явился при дворе вашего величества, вы разослали к сенаторам письма, в которых спрашивали их совета, как вам поступить в настоящем случае. Такое письмо ваше величество писали и ко мне, нижайшему вашему слуге. Какой я дал ответ, это известно вашему величеству, или тем, чья обязанность знать это. Мне казалось, что в подобных делах не следовало торопиться, и теперь я опасаюсь, как бы этот Дмитрий не принес нам какого-либо бедствия. Так как к нам едет гонец, то нужно будет избрать другое время для совещания об этих делах и другой раз собраться. Молю Бога, чтобы Дмитрий остался в Московском государстве, чтобы он не возвратился к нам, потому что в противном случае ушедшие с ним военные люди были бы для русских и украинских областей тяжелее неприятеля, — и так уже эти области довольно поплатились...

31 января. Дорогостайский¹⁶, великий литовский маршал. [Выказаў уласную пазіцыю].

Ваше величество за себя лично присягали соблюдать мир¹⁷, вы присягали и за нас — сенаторов и за рыцарское сословие. Вы лично, в своей совести, теперь чисты, потому что вы заявили, что этому делу вы не причастны ни советом и содействием и обнародовали универсалами, чтобы ушедшие¹⁸ возвратились и не предпринимали никакого насильственного действия. Этим вы успокоили свою совесть; но соблюдают ли условия мира с московским князем наш сенат и рыцарское сословие, и не нарушают ли они принесенной присяги, — это всякий легко может видеть. Один сенатор сам поехал с Дмитрием; его с ним сопровождали военные люди из польского рыцарского сословия. Это нужно вовремя исправить. Против воли вашего величества они собрали войско и кинулись на московского князя. Когда их оттуда выгонят, куда они

---

¹⁶ Дарагастайскі Крыштоф Мікалай (1562—1615) — маршалак вялікі ВКЛ, аўтар першай у Рэчы Паспалітай кнігі аб конегадоўлі.

¹⁷ З Рускай дзяржавы.

¹⁸ З Ілжэдзітрыем I.

пойдут? Обратите внимание, ваше величество, на наше непостоянство, обратите внимание и на то, что вы иногда пребываете на разных местах с малым числом людей. Кто может доверять таким своевольным людям? Если они задумали произвести переворот в Московском государстве, то могут возвратиться и к нам и пожелают произвести то же и у нас.

www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Polen/XVII/1600-1620/Sejm_1605/text.phtml?id=10778

Питанні: 1. Пад якім імем увайшоў у гісторыю Дзмітрый, аб якім распавядаецца ў дакуменце? 2. Ці можна вытрымкамі з тэксту дакумента патлумачыць прычыну такой вядомасці? 3. Чаму частка шляхты Рэчы Паспалітай падтрымала гэтага дзеяча, а частка выступіла супраць? Аргументуйце сваю думку з дапамогай тэксту дакумента.

1613 г. — 3 выступлення канцлера Вялікага Княства Літоўскага Льва Сапегі на варшаўскім сейме аб усходняй палітыцы Рэчы Паспалітай

(Пераклад з польскай мовы М. К. Любайскага)

Как много хорошего дал было нам господь Бог по милости своей, если бы мы были благодарны за его милость и благодеяния и, поступая по воле его святой, сумели удержать то, что почти насильно он вам вручил! А разве то была малая милость Божья, что пан Жолкевский¹⁹, гетман коронный, с небольшою горстью людей поразил большое московское войско, собранное не только из москвитян, но и из чужих народов — немцев, французов, англичан, шотландцев? А разве когда-нибудь думали-гадали, что великий царь московский²⁰, во всем свете славный и страшный, с братьями, воеводами

---

¹⁹ Жалкеўскі Станіслаў (1547 ці 1550—1620) — польскі палкаводзец пачатку XVII ст., гетман польны і вялікі каронны, канцлер каронны.

²⁰ Шуйскі Васіль (1552—1612) — апошні з Рурывічаў на рускім прастоле, рускі цар з 1606 па 1610 гг. Пасля звяржэння жыў і памёр у палоне ў Рэчы Паспалітай.

и думными людьми будет пленником польского короля? А разве когда-нибудь наши предки мечтали о том, что московская столица будет в руках короля польского и займется его людьми, а весь народ московский принесет королевичу польскому Владиславу верноподданническую присягу в том, что ему самому и потомкам его сами они и потомки их будут служить, иного царя и государя не похотят иметь как из чужих, так из своего московского народа, помимо королевича Владислава? С его титулом вырезаны были печати; его именем делались все правительственные дела, всей земле посылались приказы, и все слушались их; во всех церквах молились за него Богу, как за своего государя; царем государем его звали; с его титулом чеканили монету; королю его милости и сыну его, даже в отсутствии его, подавали просьбы и били челом о боярстве, о чинах и должностях, об именьях и денежном жалованье: и раздавал его королевская милость всякие чины, должности, денежное жалованье в бытность как в земле московской, так и в Польше и Литве, и не только московскому народу, но и польскому и литовскому: по его приказу из московской казны выдавалось по тысячам и по десяткам тысяч золотых; из московской казны платилось жалованье жолнерам, до несколько сот тысяч золотых выдано польским людям: и наконец сокровища неоцененные — короны, скипетры, державы, украшения королей и великих монархов, которые московские монархи собирали много лет не только со своих государств, но и с иноземной добычи, — все были расхищены: даже не пропущены были церкви, дома божии, иконы, украшенные золотом, серебром, жемчугом, дорогими камнями, золотые и серебряные раки: все было обокрадено и ничего не оставлено. А в конце концов и престол, и все Царство московское было из рук выпущено и даром потеряно, Речь Посполитая, Корона Польская²¹, обременена бесполезно неоплатными долгами, государства опустошены, Речь Посполитая вовлечена в вечную войну с этим народом и в большие опасности с других сторон;

---

²¹ Карона Польская — Польшча.

на короля польского и на королевство его навлечены большое бесславление, позор, посрамление и прискорбное поношение. Исследовать бы надо тщательно, как это так случилось? По чьему совету? Кто тому причиною? И прежде всего, почему великого, доблестного человека, радателя своему государю и отечеству, победоносного и по милости Божьей счастливого, гетмана пана Жолкевского, за его столь великие, славные и важные заслуги, когда он поразил войска и не только воевод и множество знатных и важных людей в народе московском, но и самого царя московского привел и отдал королю его милости и покрыл великою неувядаемою славою себя, короля и Корону Польскую, — почему не возблагодарили надлежащим образом, но пренебрегли, а великие дела его старались уменьшить и опорочить? И наконец, почему с великим пренебрежением и ущербом гетманского уряда его отдалили от государя и отослали от войска? С чем и по чьему совету послали в Москву литовского гетмана, который не знал присяг, почему великих послов московских вернули в Москву с дороги (это было началом всего зла) и задержали их, чтобы они не попали на коронный сейм? Почему на сейме о московских делах мало или даже вовсе не упоминалось, и только глаза всем затемнялись дальнейшим продолжением московской войны? С чьего ведома и совета нанято было немецкое войско, на которое собирались поборы в короне и с какою пользою, — поборы, которыми можно было бы продовольствовать польского жолнера, более сведующего в войне с москвитянами? А немцы что хорошего сделали, чем послужили? Только Пруссию и Литву пограбили, опустошили и в ничто обратили, плачем и сетованием наполнили прусские и мазовецкие, отчасти мазовецкие и подляшские края и закоулки. Пусть оправдаются и дадут ответ в этом те, кто были сообщниками в этом деле и желали будто бы чести своему государю, а ввели его в такое обидное, постыдное и позорное бесчестье, что хуже и быть не может, а народ московский, с которым со временем могла бы стать такая же уния, как и с литовским, не только отдалили от королевича... и от приязни с народом польским, но и воз-

будили, раздражили и своими насильственными поступками заставили его, разбившегося было на много частей, прийти к согласию и единению. Теперь приходится ожидать и опасаться того, что они, взяв себе государем какого-нибудь потентата будут мстить за все, требовать и добиваться своих имуществ и вознаграждения за опустошения или же воздавать нам то, что от наших им делалось. Какое горестное разлитие крови, умерщвление невинных людей с обеих сторон! Смело могу сказать: текут реки крови и слез людских. Кто виною и причиною тому, должен дать ответ Богу, ибо, не будь этого, все установилось бы надлежащим образом и по-хорошему, с великою славою, прибытком и несказанными выгодами Короны Польской, что теперь, увы!, утрачено даром и почти как бы намеренно...

www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Polen/XVII/1600-1620/Sapega/o_smut_vremeni.phtml?id=10771

Пытання: 1. Зрабіце высновы з крытыхных заўваг канцлера ВКЛ Льва Сапегі на падзеі вайны Рэчы Паспалітай з Расіяй 1609—1618 гг. 2. Аб якім прэтэндэнце на царства распавядаў Леў Сапега? 3. Спрагнауйце магчымыя наступствы з гэтых прэтэнзій для абодвух дзяржаў. 4. Якім чынам скончыўся «Смутны час» у Расіі?

§ 6. Сельская гаспадарка ў другой палове XVI — першай палове XVII ст.

**1557 г. красавіка 1. — 3 «Уставы на валокі»
аб павіннасцях сялян, арганізацыі фальварка**

Артыкул 15. Цыншу з волаки кгрунту [зямлі] добраго — 21 гр[ош]²², з середнего — 12 гр., с подлого — 8 гр., а з вельми

---

²² Грош — сярэбраная манета ў Каралеўстве Польскім і ВКЛ. Вага польскага гроша 2,059 грама 375 пробы срэбра. Літоўскі грош быў на 1/4 лепшы па срэбру.

подлого, песковатого альбо плотливого²³ — 6 гр.; овса з волок доброго и середнего кгрунту — по две бочки²⁴, а с подлого — одна бочка, а естли пенязми за авес будет казано давати, ино за кождую бочку... грошей, а за отвоз бочки кождое — 5 гр.; с тых же менованных кгрунтов с кождое волоки сена воз один альбо 3 гр. за сено, а за отвоз 2 гр., а з вельми подлого кгрунту сена и овса давати не повинни, нижли з кождое волоки всякого кгрунту мають давати гусь альбо полтора гроша, кур двое або пенезей²⁵ 16, яец двадцать, або пенезей 4; па неводы гр. 2, за стацею²⁶ грошей полтретя, а коли стацею кажем брати, ино один раз в год за тыя пенязи мают давати с трыдцати волок яловицу одну, бараны два, а з кождое волоки по курати и по 10 яец, а пенезей вжо того году за стацыю не давати...

Артыкул 20. Фольварки хочем мети абы везде становены, яко наболшы быти могут, пры каждых замках и дворех нашых, окром [акрамя] где бы кгрунты злые и непожыточные были, таковые казати людьми осажати, зоставившы на врад в каждом поли по одной волоце; а то врад, огородники и своим быдлом, заробити маеть, а к тому моркг земли на огород, с чого личбы чынити и платити не повинен...

Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск : Изд-во АН БССР, 1959. Т. 1. С. 214—219.

Пытанні: 1. Якія павіннасці выконвалі сяляне? 2. Чаму дзяржава ўніфікавала (зрабіла аднолькавымі) сялянскія павіннасці?

---

²³ Платлівы — забалочаны.

²⁴ Бочка — адзінка аб'ёму ў ВКЛ, роўная 4-м карцам (1 карэц = = 38,47 літраў).

²⁵ Пенязь — манета ў ВКЛ — 1/10 гроша (дэнарый).

²⁶ Стацыя — павіннасць сялян і мяшчан ВКЛ на ўтрыманне вялікага князя і яго світы ў час выканання ім судова-адміністрацыйных функцый на месцах.

1613 г. студзеня 21. — Грамата Жыгімонта III
ашмянскаму земскаму суддзе Кургану і інстыгатару²⁷
ВКЛ Маркачу аб правядзенні валочнай памеры
ў Бабруйскай воласці

(Пераклад з польскай мовы)

...Ранее мы грамотой нашей поручили вашей верности, дабы вы, прибыв в волость²⁸ Бобруйскую, учинили измерение волок и всех земель и, измерив их, раздали бы подданным. Хотя вы все это в большей части сделали, однако, как нам известно, до конца еще все земли не измерены, вследствие чего подданные тамошние до сих пор не желают отдавать бобруйскому старосте и другим тамошним держателям своих налогов. Ввиду того мы приказываем вам, преданные нам, дабы вы, избрав удобное для этого время, согласно нашей первой грамоте, выехали в Бобруйскую волость и закончили измерение ее земель, а измерив, раздали бы подданным.

А поскольку нам сообщили, что эти бобруйские подданные нарушили границы земель и волок, которые уже измерены и им розданы, и не желают пользоваться ими согласно вашему измерению, поэтому вы должны расследовать это и, если бы оказалось так, то покарать их. А чтобы они пользовались землями, согласно измерению, сделанному вами, и не осмеливались нарушать границ, вы их строго предупредите.

Дана в Варшаве 1613 г. января 21 дня.

*Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов:
в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД
БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск :
Изд-во АН БССР, 1959. Т. 1. С. 246.*

---

²⁷ Інстыгатар — пасада ў ВКЛ і Каралеўстве Польскім. Выконваў функцыі галоўнага пракурора дзяржавы. Выступаў па ўсіх справах, не акрэсленых у праве, уносіў скаргі пра здраду дзяржаве і абразу вялікага князя. Пільнаваў даходы са сталовых маёнткаў вялікага князя, уносіў скаргі супраць ураднікаў па гаспадарчых справах.

²⁸ Воласць — адміністрацыйна-тэрытарыяльная адзінка ў ВКЛ, населеная сялянамі-даннікамі.

Пытання: 1. Зрабіце высновы з прыведзенага дакумента. 2. Як вы лічыце, чаму сяляне выступалі супраць увядзення фальваркаў?

1573 г. — 3 пастановы Варшаўскай генеральнай канфедэрацыі аб прадастаўленні феадалам Рэчы Паспалітай права караць прыгонных па ўласным жаданні

(Пераклад з лацінскай мовы)

...4. Духовные и светские владельцы имеют право на полное повиновение и послушание своих подданных, и если бы последние посмели им сопротивляться, то такие владельцы могут своих подданных, непослушных им в духовном ли, или в гражданском отношении, подвергать наказанию по своему усмотрению...

Хрестоматія по истории Белоруссии. С древнейших времен до 1917 г. / сост.: А. П. Игнатенко, В. Н. Сидорцов. Минск : Изд-во БГУ, 1977. С. 76.

Пытання: 1. Выкажыце сваё ўласнае стаўленне да прапанаванага фрагмента з дакумента. 2. Як вы лічыце, ці суадносіцца факт узмацнення прыгоннага права ў ВКЛ з ідэяй гуманізму, якая характэрна эпохе Адраджэння?

1588 г. — Са Статута Вялікага Княства Літоўскага

Артикул 13. О заседенью давности человека прихожого волного. К тому уставуем: естли бы который человек стану простого — боярин або тяглый, будучи волным похожим, а не отчичом чым, зашедшы за кого князей, панов, шляхты, будь запоможенье от того пана взявшы або не взявшы, а 10 лет за тым паном заседел, таковый человек або дети его похочут ли прочь отыйти, повинни будуть отъкупитися з службы 10 копами гр., и то все, што будеть у пана того своего запоможенье взяли, заплатити. Вед же естли бы такий человек або его дети, хотя по заседенью 10 лет, от того пана без ведомости пана своего проч утекли, а тот пан их до 10 лет по отыштью их за отчычов их не искал, то теж вжо такий человек за ся

волным зостанеть. А где бы ближей 10 лет пан такого збега где постигнул, тот вжо маеть быти сказан и присужон тому пану за отчыча...

Хрестоматия по истории Белоруссии. С древнейших времен до 1917 г. / сост.: А. П. Игнатенко, В. Н. Сидорцов. Минск : Изд-во БГУ, 1977. С. 81.

Пытанны: 1. Пры якіх умовах вольны чалавек мог адыйсці ад феадала? 2. Назавіце тэрмін «земскай даўніны». 3. Вызначце тэрмін пошуку збеглых сялян.

§ 7. Гарадское жыццё ў другой палове XVI — першай палове XVII ст.

1590 г. верасня 17. — Прывілей караля польскага і вялікага князя літоўскага Жыгімонта III аб наданні гораду Ліда магдэбургскага права

(Пераклад з польскай мовы В. Я. Гебельта)

Мы Жыгімонт III... абвяшчаем усім разам і кожнаму асобна, сучасным і будучым, каму гэта ведаць трэба: Мы..., жадаючы ў лепшым парадку мець горад наш Ліду, даём падданым горада Лідскага права магдэбургскае і дазваляем гэтым нашым лістом на ўсе часы. Да гэтага права для ўпрыгожання і прыўмножання, а таксама вядзення спраў судовых і гарадскіх мы загадалі нашым лістом прысвяціць пячатку гарадскую, гэта значыць ільва і два ключы перакрыжаваныя па-над ім. Да гэтага вызваляем падданых нашых горада Ліды ад усіх спраў земскіх ВКЛ і звычайў, якія замінаюць магдэбургскаму праву, вызваляючы таксама грамадзян гэтага горада і яго ваколіц, што зараз жывуць і жыць будуць гэтым актам нашым ад усялякай улады і кіравання ўсіх і кожнага асобна ўраднікаў ВКЛ: ваяводаў, кашталянаў, старастаў, дзяржаўцаў падаткаў і ўсіх намеснікаў і перад імі ці адным з іх не будзе ні адзін з грамадзян адказваць ні за якія вялікія і малыя віны і злачынствы і плаціць штрафы. Толькі

перад войтам, бурмістрам, радцамі, лаўнікамі гэтага горада згодна звычайам права паспалітага. Згодна з часам справы крываваыя, якія на лацінскай мове называюцца крыміналы, як зладзейства, забойства, пашкоджанне ног, падпал і іншыя падобныя справы, за якія пагражае вышэйшая мера пакарання падпадаюць пад суд войта, а перад бурмістрам і радцамі гэтага горада вядуцца ўсялякія справы, якія на лацінскай мове называюцца цывільнымі, за гэтыя справы будуць адказваць кожнаму, хто паскардзіцца, як з гэтага горада так і пабочным перад судом бурмістра і радцаў у гэтым згаданым горадзе. Згодна з вызначаным часам карыстаючыся вялікай уладай весці справы, якія падлягаюць іх суду, судзіць без нас і вінаватых караць адпаведна злачынству па законах магдэбургскага права на аснове гэтага нашага ліста і наданага ім права. Калі ж хто будзе паступаць незаконна, супраць усіх грамадзян гэтага нашага горада ці пабочных асобаў, і калі хто-небудзь адчуе сабе пакрыўджаным іх выракам ці пакараннем, то яны могуць апеляваць супраць такога выраку і пакарання да лідскага старасты, сучаснаму ці наступнаму, а пасля змеркавання старасты, калі будзе трэба, звярнуцца да нас... Стараста, кіруючыся не іншымі законамі, а толькі магдэбургскім, на пасадку бурмістра гэтага горада чалавека багамольнага, знаўцу магдэбургскага права, які жыве ў гэтым горадзе, і ніякага іншага, толькі з чатырох чалавек, якіх грамадзяне горада старасту прапанавалі і ўказалі, адзін з іх праз нашага старасту сучаснага і наступнага, зацверджанага нашай уладай, павінен быць выбраны і зацверджаны. Войта, чалавека багамольнага і пісьменнага, на суд якога ідуць справы крамольныя, Мы на гэту пасадку з усёй уладай будзем звычайным лістом, які датычыцца толькі войта, зацвярджаць кожнага пажыцёва, ці на вызначаны намі тэрмін і надзяляць зямлёй, а гэтай зямлі не можа быць больш, чым две валолкі. Звыш таго абяцаем, што жадаючы аказаць гэтым нашым падданым купцам, усякім рамеснікам, усім грамадзянам з ваколц гэтага горада Лідскага самую вялікую ласку ўстанавіць у гэтым горадзе Лідскім два кірмашы на кожны

год, гэта значыць: першы — на Новае лета²⁹, другі — на свята Святога Крыжа³⁰, а гандаць у суботу кожнага тыдня дазваляю праводзіць згаданым грамадзянам лідскім. Гэтыя ўрачыстыя кірмашы і гандлі ў заданыя дні і час праводзіць спосабам паклікання грамадзян іншых гарадоў і мясцовасцяў ВКЛ і ўсім асобна сказаць купцам, фурманам, прадаўцам, перакупнікам, рамеснікам і людзям розных станаў, што згаданы горад Лідскі ў дні і час кірмашоў гадавых і гандляў можна ім з усімі таварамі для продажу любога наймення прыйсці ці прыехаць і гэтыя рэчы і тавары прадаваць, мяняць, купляць і весці іншыя гандлёвыя гешэфты³¹ з любымі асобамі, негледзячы адкуль хто прыехаў. Гэтаму гораду Лідскаму даём ва ўласнасць бочку меры кракаўскай чатыры парцы, а семдзесят два гарніцы меры літоўскай для вымярэння ўсякага збожжа і ўстанаўляем гандлёвыя зборы па дзве манеты з бочкі. Такія ад іншых рэчаў прадажных і тавараў, як бы яны не называліся, у кожную суботу кожнага тыдня трэба браць частку ў гарадскую скарбніцу на карысць горада, акрамя лапатак і іншых пабораў войта, ад людзей пабочных, якія будуць прыезджаць на гандаць, акрамя ўсіх мяшчан і грамадзян з ваколіц Ліды, якія павінны быць вызвалены ад розных гандлёвых збораў згодна звычаю іншых прывіліяваных гораду нашых. Да гэтага згаданаму гораду Лідскаму, яго грамадзяне ўсе гарадскія землі, гэта значыць у вуліцах, сядзібах, садах, засценках, сенакосах адмераных і падзялёных межамі і знакамі без памяншэння, а толькі, як нашыя рэвізоры гэтаму гораду надзялілі, гэтыя землі ў даўжыню і ў шырыню гэтым нашым прывілеем даём у карыстанне з усімі абшчарамі ім самім і іх нашчадкам згодна звычаю іншых нашых прывіліяваных гарадоў. З гэтых гарадскіх зямель, дадзеных гэтаму гораду, кожны са згаданых мяшчан павінен усе падаткі, зборы і іншыя абавязкі згодна з нашымі

---

²⁹ Новае лета — Каляды.

³⁰ Свята Святога Крыжа адзначаецца католікамі 14 верасня.

³¹ Гешэфт — дробная гандлёвая аперацыя.

законамі ВКЛ, намі зацверджанымі, паводле звычаю кожны год плаціць у нашую скарбніцу. Даходы і падаткі гарадскія войт з заседацелямі гэтага горада абавязаны збіраць і здаваць нашаму лідскаму старасту, а пры яго адсутнасці ўрадніку, і браць на гэта квітанцыі і з кожнай квітанцыі ў гарадскую скарбніцу браць не больш шасці грошаў, каб жыхары горада Ліда пакрывалі патрэбнасці горада, утрыманне вуліц і дарог і іншыя гарадскія патрэбнасці, а самі таксама добра будавалі свае дамы. На пакорную іх просьбу з нашай ласкі ўсе зборы і падаткі з дамоў, сядзіб і гарадскіх плошчаў усе грамадзяне горада згаданага Лідскага на аснове гэтага нашага ліста, якім мы на іх карысць іх падаравалі, не будуць плаціць на вечныя часы. Акрамя таго на патрэбы і на карысць нашага згаданага горада даём гэтым прывілеям даходы розныя з лазні, вагаў і царульні, якія жыхары горада хочуць будаваць. Для бяспекі лазня павінна быць пабудавана ў баку ад горада і не адзін жыхар не мае права будаваць уласную лазню каля свайго дома, але мы пастанавілі, што павінна быць толькі адна агульная лазня. Жадаем таксама, каб шляхта, баяры, людзі службовыя, любога стану, якія ў згаданым нашым горадзе маюць сядзібы, і якія ні нашымі асаблівымі лістамі, ні статутамі сейма не вызвалены ад гарадскіх абавязкаў з сваіх сядзібаў, таксама як і грамадзяне лідскія згодна з такім жа правам без супраціву выконвалі ўсе абавязкі перад гарадскім кіраваннем, як і ўсе лідскія грамадзяне на рынку, гарадскіх вуліцах, цераз рэчкі, канавы ў патрэбных месцах горада будавалі масты і масцілі дарогі, а таксама за свой кошт пабудавалі гарадскую ратушу, гадзіннік і хрысціянскую школу. Таксама дарогі і вялікія тракты ў межах гарадскіх зямель размешчаныя, павінны будуць рамантаваць. Пад і каля ратушы, якая павінна быць пабудавана, трэба стварыць агульныя гандлёвыя пункты і магазіны для складвання тавару і вядзення розных гандлёвых спраў. З гэтых гандлёвых пунктаў гарадское кіраванне павінна браць падаткі і арэндную плату на карысць горада. Для бяспекі ад агню соладавы і піўзаводы павінны будавацца з боку ад горада. Для той жа бяспекі ад агню абавязваем усіх і кожна-

га асобна гараджан, каб муравалі і добра аздаблялі каміны. Хаця касцёл лідскі быў святлейшым і пяпярэднікамі нашымі пабудаваны і аддадзены гораду. То ў горадзе няма ніякай плошчы для бальніцы. Таму нашыя лідскія мяшчане павінны ўказаць месца на рынку пад замкам, недалёка ад касцёла, каб на гэтым месцы была пабудавана бальніца. Для лепшай веры і сведчання ўсіх гэтых спраў, вышэй названых. Мы далі ўсім мяшчанам нашага Лідскага горада цяперашнім і будучым гэты наш ліст з подпісам нашай рукой каралеўскай, да якога загадалі павесіць нашую пячатку. Напісана ў Варшаве года Божага нараджэння тысяча пяцьсот дзевяностага месяца верасня сямнацатага дня...

Сліўкін В. Наданне Лідзе Магдэбургскага права // Лідскі летапісец. 2010. № 8.

1. Ахарактарызуйце сістэму судаводства ў горадзе. 2. Якія пасады выбіраліся і прызначаліся на кіраванне горадам? 3. Вызначце на падставе прывілея перыядычнасць гандлю ў Лідзе. 4. Пeralічыце падаткі, якія збіраліся на карысць горада, і іх памер. 5. Якія гарадскія будынкі і «прадпрыемствы» мог мець горад?

1558 г. студзеня 4. — 3 устаўной граматы караля Жыгімонта II Аўгуста аб сборы падводнага падатку з жыхароў Мінска

...Мещане маюць даваці на год з дому кождога по 2 гр., а с фолварку меского або с пашни по 6 гр.; а пры котром фолварку люди, ино с той службы людей по 6 гр.; от огородников по 2 гр.; а хто ани огорода не маеть, тот мает дати з дыму полгроша; а хто в чужим дому за одными воротаы особно избоу живет, тот также от дыму полгроша дати мает.

А от корчом: от пива грош, от меду³² — грош, от горелки — 2 гр.

А резники по грошу, золотары по 3 гр., а кравцы, кушнеры, шевцы, ковали, слесары, столяры, бондары, колесники,

---

³² Мёд — моцны алкагольны напой з мёда.

стелмахи³³, рымары, сыромятники, дуботовки, седляры³⁴, гончары, токары, скляры, пекары и кождога ремесла хто кольвек уживати будет и обходится ремеслом, в месте седячи, мает з ремесла своего дати 1 гр. от себе, а от товаришов платити не повинен.

А торговец всякий, хто едwabными речами [дробным таварам] торгуеть, тот 4 гр. дати мает, а хто торгуеть сукны³⁵ або иными крамными речами, тот мает дати 2 гр.

А хто з ремесников або купцов хотя одним товаром а на один раз в месте том торговал або ремесла уживал, и тот мает предсе [усё ж] от товару або от ремесла того платити, яко и тые, которые, обецне [наяўна] в месте перемешкиваючи, торгом ся або ремеслом обходят волно ему будет заплатившы то, на целый год торгу в месте том або ремесла уживати. А для того вси купцы и купчики, и ремесники мают уписатися в рейестр мейский, чимся хто обходит. А если того не всхочет, а трафится [здарыцца] едwabный або иный який не звыклый у его купецтве товар, тогда мает заплатити от того по сей уставе и волность мети купчити тым, от чого заплатит...

Ярош Волович, писарь.

Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск : Изд-во АН БССР, 1959. Т. 1. С. 269.

Пытанні: 1. Вызначце ўзровень развіцця рамяства і гандлю ў Мінску ў сярэдзіне XVI ст. 2. Складзіце слоўнік неўжываемых у сучаснай беларускай мове слоў і выразаў.

1576 г. снежань 3. — Інвентар Мазырскага замка

(Пераклад з польскай мовы)

Описание Мозырского господарского замка, составленное мною, Матеушем Возницким, слугой его милости моего мило-

---

³³ Стэльмахі — майстры па вырабу колаў.

³⁴ Седляры — майстры па вырабу сёдлаў.

³⁵ Сукно — ваўняная тканіна, паверхня якой пакрыта ворсам.

стивого господина пана Николая Радзивилла, воеводы виленского, канцлера ВКЛ.

Сначала у входа в замок первая башня у замковых ворот по левой стороне с 6 исправными ярусами. Вторая башня по левую сторону от входа в замок с 6 ярусами, по 2 без настилов. Третья башня Птичская. На ней купол, покрытый белой жостью, 6 ярусов, но только 3 с настилами. Четвертая башня над мозырским рынком. В этой башне горница³⁶ с печью, без стекол. Также 6 ярусов, но с настилами только 5. Возле этой четвертой башни с одной стороны горница и против нее клеть без стекол. С другой стороны этой же башни другая горница с печью, а напротив комната без стекол. Войдя в замок, по правой стороне пятая башня с 6 целыми ярусами.

Посреди замка церковь святого Спаса. Перед церковью на крыльце колокол. В замке, внизу, 2 горницы с печами, но очень плохими, и 2 клетки подгнившие, без стекол. Третья большая горница незастекленная в замке у самой земли. Напротив нее сени с ободранной крышей. Грідница³⁷ в замке [с] ободранной крышей, а напротив нее кухня. Колодец крытый с одним ведром. 3 исправных амбара. Один погреб исправный, а другой уже завален. Все в замке, как башни, так и стенные зубцы, в значительной части не покрыты.

Огнестрельное оружие в замке

Медная пушка, которая стоит у ворот, в 9 с половиной пядей³⁸. Вторая медная пушка в той же башне у ворот также в 9 с половиной пядей. Третья медная пушка в той же башне на третьем ярусе в 13 пядей. Четвертая медная пушка по правую сторону от входа в замок в 9 с половиной пядей для ядер меньшего калибра.

---

³⁶ Горница — чысты пакой, які выкарыстоўваўся як параднае памяшканне.

³⁷ Грыдница (грыдня) — у старажытнарускай архітэктуры IX — XVII стст. — вялікае памяшканне для княжаскай дружыны.

³⁸ Пядзь — старажытнаруская мера даўжыні, роўная адлегласці паміж канцамі расцягнутых пальцаў рукі — вялікага і ўказальнага. 1 пядзь = 1/12 сажані = 1/4 аршына = 4 вяршкі = 7 дюймаў = 17,78 см.

Все эти пушки стоят на окованных колесах со всеми принадлежностями. 3 окованные железные малокалиберные пушечки.

Старая железная пушка, привязанная веревкой к лафету, в 3 пяди. 4 железных шеста. Железная ступа для размельчения пороха. 46 пищалей. Клеть, облепленная глиной, для хранения пороха. 2 рыбные бочки и половина бочонка пушечного пороха...

Мост к замку высокий, старый, сильно поврежденный, так что и пешком по нему не пройдешь.

Перед замком 2 горницы друг против друга, в которых балки подгнили, нет печей и частично крыши, нет стекол. Печкарня и напротив нее кухня с ободранной крышей. Конюшня с одной стороны подгнила. Ремонт в ней не производился.

На этом реестре собственноручная подпись следующими словами: Матеуш Возницкий, собственноручно.

Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск : Изд-во АН БССР, 1959. Т. 1. С. 276—278.

Пытанні: Намалюйце выяву або схему замка першай паловы XVII ст.

1610 г. ліпеня 23—28. — Следства і прысуд магілёўскага вайта арганізатарам паўстання ў горадзе

(Пераклад з польскай мовы)

...1610 г. месяца июля 27 дня.

На сегодняшнем заседании суда... были предъявлены документы следствия, которые были распечатаны и вскрыты судом и внимательно прочитаны, после чего обе стороны возобновили прения и дали согласие на вынесение мною приговора. Из жалобы и из следствия явствует, что эти обвиняемые действительно поднимали бунты, отговаривали простой народ от повиновения властям, запрещали сдавать магистрату положенные налоги и сборы, угрожали магистрату и городским властям, ударили в набат и кричали, призывая

к выступлению против рады, собрав толпу, совершили нападение на ратушу и взломали дверь. Такими действиями и другими путями они нарушали общественное спокойствие, что подтверждают даже свидетели с их стороны. А поэтому, руководствуясь магдебургским правом, которое требует таких бунтовщиков наказывать смертной казнью, я и вся рада... признаем виновными в совершении вышеуказанных преступлений 5 человек из числа обвиняемых, а именно: Ивана Харковича, Милюту Мильковича, Гаврилу Ивановича, Михаила Чоботаря и Лавора Михайловича.

Жалобщики должны в ближайший четверг, т. е. 29 числа сего месяца июля, подтвердить присягой свои показания и обвинения упомянутых лиц.

После присяги приговор должен, согласно закону, быть приведен в исполнение. Они должны быть подвергнуты смертной казни, т. е. обезглавлены, а все их имущество, движимое и недвижимое, должно поступить в распоряжение его королевского величества и казны ВКЛ.

Что же касается Максима Тальбыша, [обвинявшегося] в том, что он был пособником в организации бунтов и взимал сборы, не утвержденные городской властью, который, однако, как показало следствие, повинен и в большем, а равно и Исая Щенсного, который по требованию престонородья уговаривал обвиняемых, сидевших в ратушной тюрьме, броситься ночью на стражу, приговариваем, чтобы эти двое с этого времени полных 12 недель сидели в тюрьме, а тем временем все их имущество, движимое и недвижимое, если таковое имеется в городе Могилеве, должно быть распродано, с полным выдворением их из города. А после того, как отсидят в тюрьме 12 недель, они будут биты плетью у городского позорного столба и затем изгнаны из города. В будущем на вечные времена они не будут иметь права ни возвратиться в город, ни бывать в нем; им запрещается приближаться к городу ближе чем на 30 миль вокруг под угрозой смерти, если бы были пойманы и кто-либо об этом принес присягу; город будет ходатайствовать и просить их милостей землевладельцев ВКЛ, а также

земские и городские чины, чтобы их как бунтовщиков и злодеев никто в округе за 30 миль не прятал и не принимал...

Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск : Изд-во АН БССР, 1959. Т. 1. С. 433—438.

Пытанні: 1. За якія парушэнні абвінавачаныя былі прыцягнуты да суда? 2. Пералічыце меры пакарання, прысуджаныя ім.

**1616 г. чэрвеня 23. — 3 судовай справы аб паўстанні
1615 года ў Мазыры**

(Пераклад з польскай мовы)

Сигизмунд.

Уведомляем, что на наш суд были вызваны мещане г. Мозыря как главари беспорядков и бунтов, а именно Федор Потребя, Богдан Потребич, Ждан Муша, Карп Воропай, Иван Пантелеевич, Людик Пантелеевич, Андрей Зубарович, Васко Юшкевич, Иван Елезич, Остап Лавринович, Бобр Гордкович, Гришко Мокеевич, Иван Волчек, Клим Звезкович, Илья Савич, Сачек Бизрек, Иван Крыцки, Мацюта Хлопеник, Михаил Матвеевич, Явор Бакунович, Опанас Мушич, Илья Лопека, Потко Людекович, Павел Ярошевич Патребич, Матвей Тиховец, Хома Тиховец, Гришко Тиховец и все другие живущие в городе Мозыре по обвинению в том, что указанные мещане, сговорившись с большой шайкой своевольных людей, умышленно укрывая их в городе, поднимают бунты против нашего старосты, не подчиняются ему и нашему замку, убивают арендаторов, не платят причитающихся с них замку и старосте поборов, обратив их на свои нужды. Кроме того, некоторых слуг старосты, а также мещан, не принявших участие в бунтах, — одних убили, других утопили, некоторых подвергли аресту и забрали их имущество. Запретили проезд и въезд в город не только слугам старосты, но и всей шляхте. К тому же угрожали старосте и оскорбляли его слуг и администраторов, судью земского и другую шляхту.

Собравшись несколько сот человек с хоругвями, мушкетами и другим оружием, расстреляли из засады трех чиновников старосты, утопили подвойского. Из-за их бунта, стрельбы в дома слуг старосты в городе несколько месяцев не заседали городские и земские суды.... Обвиняемые привели доказательства притеснений и ущерба, которые им чинил староста, лишая данных им прав и привилегий, превращая в своих подданных, принуждая к несению замку повинностей, выполнению разной работы. На это староста возразил, указав, что мещане издавна принадлежали к старостству... Староста заявил, что бунтовщики нанесли ему ущерб своими действиями на 4000 злотых и потребовал возмещения...

Мы с панами-радой, выслушав обе стороны, решили для более полного уяснения дела послать в Мозырь следователей, которые должны у каждой из сторон получить исчерпывающие сведения. Для этой цели посылаем Петра Тризну, старосту бобруйского, нашего секретаря Яна Чижа и Александра Слизьня, стольника ошмянского. А до окончательного разбора дела обе стороны — как староста, так и мещане Мозыря — должны соблюдать спокойствие... Староста не должен принуждать мещан к поборам и работам для замка и к другим повинностям, которые не предписаны им магдебургским правом... но аренда корчмы в Мозыре, чинш с волок и моргов принадлежать должны старосте и потому мещане обязаны ему перед посылаемыми нами следователями все положенное выплатить.

Время нового расследования будет нами объявлено особо.

*Хрестоматия по истории БССР: Кн. для учащихся:
в 2-х ч. Ч. I / сост. Е. М. Зуев, З. Ю. Копыцкий;
под ред. И. С. Кравченко. 3-е изд. Минск :
Нар. асвета, 1987. С. 27—28.*

Пытанні: 1. Вызначце прычыну сацыяльнага канфлікту ў Мазыры. 2. Якое рашэнне прыняў Жыгімонт III Ваза? 3. Як вы лічыце, чаму гэтую судовую справу разглядалі на такім высокім узроўні?

§ 8. Рэфармацыя ў Беларусі

1573 г. студзеня 28. — Акт Варшаўскай канфедэрацыі аб свабодзе веравызнання ў Рэчы Паспалітай

(Пераклад з польскай мовы)

Прынята ў Варшаве на з'ездзе вальным каронным дваццаць восьмага дня месяца студзеня року ад Панскага [нараджэння Хрыстова] тысяча пяцсот семдзесят трэцяга.

Мы, рады каронныя, духоўныя і свецкія, і рыцарства, і станы іншыя адзінай і непадзельнай Рэчы Паспалітай з Вялікай і з Малой Польшчы, Вялікага Княства Літоўскага, Кіева, Валыні, Падляшша, зямлі Рускай, Прускай, Паморскай, Жамойцкай, Ліфляндскай і месцаў [гарадоў] Польшчы. Абвяшчаем усім, каму належыць, на вечную той справы памяць, што ў той небяспечны час без караля, пана вярхоўнага, жывучы, намагаліся пільна таго на з'ездзе Варшаўскім, каб па прыкладзе продкаў нашых самі між сабой пакой, справядлівасць і парадак і абарону Рэчы Паспалітай утрымаць і захаваць маглі. Аб тым адзінадушным рашэннем і святою прысягаю сабе гэта ўсе супольна імем усёй Рэчы Паспалітай абяцаем і бярэм абавязак верай, годнасцю і сумленнем нашым наперад аніякага падзелу між сабой не чыніць, ані раздзялення якога не дапусціць, як у адной непадзельнай Рэчы Паспалітай ніводная частка бяз іншай ані гаспадара сабе абіраць, ані змовы асобнай з іншымі не чыніць, але адпаведна з месцам і часам вызначаным, з'ехацца ўсёй грамадой кароннай і супольна і спакойна тую справу абрання гаспадара па волі Божай слушна разгледзець, а інакш на гаспадара не згаджацца, адно толькі як з такой і менавітай умоваю, што нам перш правы ўсе, прывілеі і вольнасці нашыя, каторыя ёсць і каторыя яму нададзім па абранні, нам прысягнуць мусіць. А менавіта гэта прысягнуць: пакой паспаліты між людзьмі рознае веры і набажэнства захоўваць і нас за мяжу Кароны ніколі ні ў які спосаб не цягнуць, ані просьбаю каралеўскаю сваёй, ані выплатай пяці грыўнаў на дрэўца, ані рушэння паспалітага без згоды соймавае чыніць. Таму паўстаць супраць кожнага тако-

га абяцаем, хто б альбо месца і час іншы для выбараў гаспа-
дара сабе прызначаў, або замяшанне на выбарах чыніць хацеў,
альбо люд служэбны асабліва наймаў, альбо выбарам гэтым,
са згоды супольнай праведзеным, супраціўляцца асмеліўся.
А як у Рэчы Паспалітай ёсць розніца немалая з боку веры
хрысціянскай, папярэджваючы тое, каб з той прычыны між
людзьмі сваркі якія шкадлівыя не пачаліся, каторыя па іншых
каралеўствах ясна бачым, абяцаем тое сабе супольна за нас
і за патомкаў нашых на вечныя часы пад прысягай з вераю,
годнасцю і сумленнем нашым, што розныя ў веры пакой між
сабой захавуюць, а з-за рознай веры і адрозненняў у касцё-
лах крыві не праліваць, ані з-за гэтага караць асуджэннем
маёмасці, знявагаю, заключэннем у вязніцу, выгнаннем не бу-
дуць, і ніводнаму верхавенству ані ўраду да такога ўчынку
ніводным спосабам не дапамагаць, і наадварот, дзе б яе хто
праліваць хацеў, з той прычыны будзем бараніцца, у тым
усе будзем абавязаныя, хаця б тое пад страхам асуджэння
або справы якой судовай хто б тое ўчыніць хацеў. Бо цераз
тую канфедэрацыю нашу аніякай улады над падданымі іх,
як станаў духоўных, так і свецкіх, панам іхнім не адмаўляем.
І калі б такое свавольства дзе адбылося пад відам наба-
жэнства, як заўсёды было, будзе вольна і цяпер кожнаму
пану падданага свайго непаслухмянага як у духоўных, так
і ў свецкіх рэчах, паводле разумення свайго пакараць, каб
усе наданні верхавенства і ўлады каралеўскай царкоўныя па-
сады такія, як арцыбіскупства, біскупства і іншая ўсялякая
маёмасць была даваная не іншым, як адно толькі рымскага
касцёлу асобам духоўным, жыхарам польскім паводле Ста-
туту. А маёмасць касцёлаў грэцкіх людзям той жа грэцкай
веры мусіць быць дадзена. А як пакой нямала ад таго зале-
жыць, каб супярэчання паміж рознымі станамі былі стрыма-
ныя, а між станамі духоўным і свецкім ёсць немалая розніца
ў рэчах свецкіх дачасных мінаючых, абяцаем усё тое між
сабою зраўняць на бліжэйшым сойме па абранню гаспадара.
Справядлівасці парадку такому моц надаём, які сабе каторае
ваяводства супольна пастанавіла альбо яшчэ пастановіць у
згодзе. Таксама і аб абароне патрэбнае замкаў пагранічных,

хто-кольвек каму пэўны доўг запісаў і дабравольна згадзіўся сваім запісам адказваць перад замкавым судом, ці будзе гэта перад смерцю або ўжо пасля смерці караля, такі кожны паводле запісу свайго няхай звыклых наступствы права церпіць.

А панове старастове будуць павінныя моцаю таго паспалітага абавязку без усякае валакіты паводле звычаю судзіць і разбіраць і паспяхова выконваць такія справы, акрамя тых ваяводстваў, каторыя сабе кшталт або звычай справядлівасці спаўнення асаблівы пастанавілі ў час бескаралеўя альбо яшчэ пастанавіць маюць. Запісы ўсялякія і наданні маёмасці вечныя перад кнігамі ўчыненыя і каторыя надалей будуць учынены падчас бескаралеўя супольным на тое канфэдэрацыі дазволам пастанаўляем, каб падчас бескаралеўя, пачаўшы з дня смерці караля, нікому ва ўчынках законных даўнасць земская не шкодзіла на будучае да справядлівасці яго. Таксама тыя, каторыя мелі ў час пэўны пазыкі грошай на мінулыя гады або год новы, або на які час ужо мінулы, — тыя ўсе будуць абавязаныя атрымаць свае грошы на першых судах, дасць Бог па абранні новага караля альбо на першае адкрыццё судовых кнігаў. Абяцаем таксама тое сабе, што на выбары караля прызначаныя едучы і на месцы будучы і да дому з'язджаючы, гвалту ніякага людзям і паміж сабой чыніць ня будзем. Тыя ўсе рэчы абяцаем самі разам з нашчадкамі сваімі захоўваць няўхільна і трымаць пад вераю, годнасцю і сумленнем нашым. А хто б таму супраціўляўся і пакой ды парадак паспаліты псаваў, супраць такога ўсе паўстанем на яго парушэнні. А для лепшай пэўнасці ў тых усіх тых апісаных рэчаў прылажылі мы пячаткі свае да гэтага і рукамі ўласнымі падпісалі...

www.belreform.org/confed.php

Пытанні: 1. Дакажыце, што акт Варшаўскай канфедэрацыі прадугледжваў свабоду веравызнання ў Рэчы Паспалітай. 2. Чаму быў прыняты гэты дакумент? 3. Успомніце, як вырашалася канфесійнае пытанне ў гэтыя гады ў іншых еўрапейскіх краінах (Францыі, Англіі, Швейцарыі і інш.). 4. Чым з тэксту дакумента можна патлумачыць адсутнасць рэлігійных ганенняў у Рэчы Паспалітай?

§ 9. Контррэфармацыя ў Беларусі

**1599 г. — 3 рашэння Віленскага з'езда прадстаўнікоў
праваслаўнай і евангелічнай³⁹ цэркваў аб пераследзе
так званых неаўніятаў і гвалтах з боку ўніятаў і католікаў**

(Пераклад з польскай мовы)

Мы, члены рады, высшыя чины, должностные лица, рыцарство и иные жители Короны Польской, ВКЛ и принадлежащих им государств, последователи как восточной греческой церкви, признающие верховенство восточных патриархов, так и евангелической, объединенной Сандомирским соглашением 1570 года, в господа Бога во трице единого верим и исповедуем и, будучи согласны послушанию слову божьему, признаем господа Христа единственной и истинной главой и пастырем, церкви и храмов наших, тщательно охраняем фондации, права и привилегии, пожалованные людям греческой религии.

Мы поддерживаем также общую конфедерацию разделенных верою, созданную 28 января 1573 года, во время бескоролья духовными и мирскими чинами и другими сословиями Речи Посполитой и городами, укрепленную долгом присяги, веры, порядочности и совести, а также подтверждениями прав со стороны наших государей-королей Польши и ВКЛ и, наконец, гарантированную частыми упоминаниями в постановлениях сейма. Эта конфедерация нас обязывает к тому, чтобы мы мир меж собой соблюдали и не допускали, чтобы из-за различия веры и церковных обрядов была пролита кровь жителей этих государств или кто-либо был подвергнут конфискации имущества, лишению чести и изгнанию; чтобы мы не оказывали содействия в пагубных мерах никаким властям и учреждениям, а напротив, препятствовали всякому, кто бы пытался так действовать хотя бы на основании судебного решения. Конфедерация особо гарантировала и то, чтобы бенефиции греческих церквей, раздаваемых его королевским величеством, жаловались лицам той же греческой веры.

---

³⁹ Евангелікі — пратэстанты.

Мы видим, что, вопреки этой конфедерации, невзирая на привилегии и грамоты, гарантировавшие свободу богослужения, и вопреки обычаю, который застал его величество король, наш теперешний государь, мы испытываем множество обид, утеснений, тягот и насилий во все больших размерах со стороны разных лиц, а наиболее от духовного сословия и от некоторых людей римского богослужения и так часто, что ни одного звания человек почти что ни в одном уголке этих обширных земель от них не свободен, но все мы, разные и различных городов жители, так обременены, что уже не можем гордиться свободой, свойственной сынам этой Речи Посполитой, как в отношении нашей чести, так и в отношении личной безопасности, имущества и состояния...

Уже духовные пресвитеры⁴⁰, священники, министры⁴¹ и проповедники наши за преданность своей религии преследуются различными способами. Их находят и на них нападают в их домах, их оскорбляют, грабят, ссылают, изгоняют, лишают земель и имущества, которое с ущербом для их потомства раздается как выморочное. Их хватают в городах и на открытых дорогах Речи Посполитой, их заключают в тюрьмы и подвергают неслыханным терзаниям, избивают, топят и убивают. А на их место насаждают и приказывают нам и принуждают нас слушать пастырей, которых мы считаем отступниками от восточных патриархов и которым, как мы понимаем, бенефиции⁴², раздаваемые его величеством королем, никак не положены, поскольку таковые были закреплены за вероисповеданиями, не подчиняющимися римской церкви.

Однако эти отступники от прежнего верховенства и до сего дня сохраняют эти бенефиции, невзирая на наши частые просьбы, требования и протесты. Нет почти надежды на возврат таковых, ибо, вопреки прежнему обычаю, доступ к ним может

---

⁴⁰ Прэсвітар — другая ступень святарскага служэння, якая ідзе пасля дзякана і перад епіскапам.

⁴¹ Міністры — кіраўнікі кальвінісцкіх абшчын.

⁴² Бенефіцыі — асаблівыя льготы, якія надаваліся некаторым катэгорыям асоб.

иметь только тот, кто заранее обещает послушание папе, так как в делах церковных, касающихся духовенства, в нарушение древнего обычая лицам, исповедующим греческую религию, чем дальше, тем в большей степени запрещают сношения с восточными патриархами, необходимые для управления.

Не ограничиваясь насилием по отношению к местам и лицам, посвященным служению господу, нападают и на мирян, в особенности лиц городского сословия, под предлогом различия религии (из-за которого в иных городах Речи Посполитой на иноземный манер они были подвергнуты инквизиции); их исключают из цехов, запрещают заниматься ремеслом, торговлей, купечеством и даже проживать в городе, утверждают о неравенстве их сословий, ставят под сомнение их дееспособность, попрекают незаконным рождением, особенно когда бракосочетание совершено нашим духовенством, постепенно лишая родителей права выдавать замуж своих дочерей, обрекая замужних женщин на заключение в темницах римского духовенства и присваивая себе суд по делам о гражданских договорах, относящихся к браку.

Доходит и до нас, людей шляхетского сословия, которые, хотя и родились в этой Речи Посполитой равными и столь же ценными, как и лица римской религии, ко всем тяготам и повинностям одинаково с ними привлечены и к услужению королю его величеству и Речи Посполитой одинаковое желание в себе находим, во всем настолько соблюдаем добродетель, веру, благопристойность, что, по милости божьей, ничего непристойного о нас противники наши сказать не могут; однако чем дальше, тем больше из-за нашей преданности своей вере вследствие коварства римских духовников нас лишают почестей и хлеба, отстраняют от сенаторских мест, от высших чинов, управления староствами, аренды и иных полезных должностей; и даже к служению Речи Посполитой не можем иметь такого доступа, как другие.

Хрестоматия по истории Белоруссии. С древнейших времен до 1917 г. / сост.: А. П. Игнатенко, В. Н. Сидорцов. Минск : Изд-во БГУ, 1977. С. 85—87.

Пытанны: 1. Чым былі незадаволены шляхціцы праваслаўнага і пратэстанцкага веравызнання ў Рэчы Паспалітай? 2. Пералічыце формы ціску на праваслаўных і пратэстантаў ВКЛ з боку каталіцкай і грэка-каталіцкай цэркваў.

**1682 г. — 3 «Успамінаў» Яна Цадроўскага
аб віленскім пагроме пратэстантаў**

(Пераклад з польскай мовы А. Ф. Коршунава)

У пятніцу, 3 красавіка 1682 года, у выніку ўгаворвання лаялітаў⁴³, або айцоў езуітаў, і іх парады ягамосць пан Пац, ваявода віленскі і гетман вялікі Княства Літоўскага, дазволіў зняць крыж з евангелічнага збора ў прадмесці за Трокскай брамаю. Пасля гэтага зняцця прыведзеныя езуітамі студэнты з гарадской чэрню раптоўна напалі, разбурылі і раскідалі збор і дамы, у якіх ксяндзы евангелічныя жылі, кнігі папалілі. Ксяндзоў, якія ад страху пахаваліся пад трунамі памерлых людзей, павыцягвалі і здзекваліся з іх.

Немаўля нявіннае, якое ў пялёнках яшчэ было, яны ў агонь кінулі, так што яго ледзь жывога выхапілі, але яно потым памерла. Срэбра і званы яны пабралі і царкоўныя прылады, якіх нямала было, усё пабралі.

Ні шпіталю, ні шаноўным жанчынам шпітальным не было ад іх ніякай літасці; усё, што знаходзілі, яны рабавалі, а потым шпіталь разбурылі і ўсю мураваную сцяну вакол цвінтара⁴⁴ зруйнавалі. Трупы памерлых з трунаў выцягвалі, без сораму здзекваліся з іх, палілі...

Язычнікі ніколі так не здзекваліся з цел хрысціян, як здзекваліся яны там.

А з імі быў езуіт нейкі інкогніта з тварам закрытым, каб не пазналі яго. Але, вядома, Пан Бог не праміне аддаць ім, аўтарам гэтай яўнай злосці, належнае за такія страшэнныя здзекі.

---

⁴³ Лаяліты — члены ордэна езуітаў. Ігнацы дэ Лаёла (1491—1556) — каталіцкі святы, заснавальнік Таварыства Ісуса (ордэна езуітаў).

⁴⁴ Цвінтар — могілкі.

Назаўтра пасля разбурэння ягамосць пан Пац, ваявода віленскі, гетман Вялікага Княства Літоўскага, па якім тужыць ягамосць кароль і ўся Рэч Паспалітая, засмуціўшыся, ледзь не раптоўна памёр.

Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI — першая палова XVIII ст. / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы; падрыхт. А. І. Богдан і [інш.]; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. Мінск : Бел. навука, 2005. С. 815.

Пытанні: 1. Ці можна лічыць віленскі пагром 1682 года праяўленнем Контррэфармацыі на беларускіх землях? 2. Якую ролю адыгрывалі езуіты ў разгортванні Контррэфармацыі?

§ 10. Брэсцкая царкоўная унія

1595 г. снежня 23. — 3 булы папы Клімента VIII аб падпарадкаванні групы вышэйшага праваслаўнага духавенства папе рымскаму

(Пераклад з лацінскай мовы)

Русские... епископы и вся эта богатая и главная нация не имела связи с церковью римской — матерью и наставницей всех церквей, но жила, пользуясь своим языком и письменностью, придерживаясь греческого обряда...

Но вот недавно благочестивый брат архиепископ и митрополит Киевский, Галицкий и всея Руси Михаил, а вместе с ним и многие епископы одной с ним провинции, как благочестивый брат прототроний Ипатий, епископ Владимирский и Брестский, экзарх Кирилл, епископ Луцкий и Острожский, Григорий, названный архиепископ, избранный епископом Полоцким и Витебским, Леонтий, епископ Пинский и Туровский, который недавно умер, Дионисий, епископ Холмский и Бельский, и, наконец Иона, архимандрит Кобринский, избранный епископом Пинским и Туровским вместо названного умершего Леонтия, — все они, будучи просветлены в своих сердцах

светом Св. Духа, начали между собой связываться и... серьезно обсуждать, что они и стадо, которое они пасут, не являются членами тела Христова, которое есть церковь, поскольку не имеют связи с наличной главой самой церкви...

Поэтому на соборе после совместного обсуждения они постановили и решительно согласились примириться со своей и всех верующих матерью церковью Римской, вернуться к первосвященнику... Это обсуждение и решение они записали: архиепископ Михаил и все вышеуказанные епископы подписали 2 декабря 1594 года. Этим постановлением они как бы цепью соединили себя с Римской церковью и с заботами об унии, к которой они стремились. Чтобы то, что этот архиепископ Михаил и все вышеуказанные епископы утвердили выполнить, они делегировали из их числа двух первенствующих епископов, благочестивых братьев: прототрония Ипатия... и экзарха, епископа Луцкого и Острожского... Когда они пришли в Рим, то принесли с собой решение, о котором сказано выше... Кроме того, они принесли нам грамоту из королевства Польского и ВКЛ под датой 12 июня 1595 года по старому календарю за подписями епископов.

Когда два вышеуказанных епископа и посла, Ипатий и Кирилл, были благосклонно допущены к нам на аудиенцию и для беседы, они отдали нам эту грамоту, ими подписанную, и покорно просили нашего и столицы апостольской благословения и присоединения к католической Римской церкви, как членов к главе, с сохранением их обрядов и церемониала в богослужениях, в отправлениях таинств и в остальном, согласно унии, созданной на Флорентийском соборе между западной и восточной греческой церковью, с обязательством взаимно вскрывать все возникающие ереси, судить схизмы и проклинать все ошибки, которые осуждает святая католическая Римская церковь и, в частности, те, которые прежде были отлучены от Римской церкви; затем правильно совершать исповедание веры католической, сохранить и навсегда поручиться нам как истинному наместнику Христа в послушании и покорности св. апостольскому престолу.

Те же епископы, кроме того, доставили нам письмо сына нашего короля Польского и Шведского, который по своей примерной богобоязненности и рвению к распространению католической веры приветствует это дело русских относительно обращения и унии с католической церковью и весьма рекомендует нам желающих присоединения. Об этом нас просят и другие наши братья, католические польские епископы, как то: возлюбленный наш сын кардинал Георгий Радзивилл, епископ Львовский, и Бернард, епископ Луцкий.

По Божьей благодати, ничего более не желая и не ища, кроме умножения Христу душ, мы повелели тщательно обсудить эти петиции и сообщить свои мысли и предложения нашим братьям — благочестивым кардиналам св. Римской конгрегации и начальникам вселенской инквизиции. А когда все было обстоятельно рассмотрено и взвешено и когда два вышеназванных епископа, Ипатий и Кирилл, от себя, архиепископа митрополита Михаила и от имени своих соепископов в отношении того, что касается ересей, ошибок и осуждения схизмы и клятвоотступничества должным образом поручились и когда они были готовы публично объявить по установленной формуле католическую веру и выразить подлинное послушание нам и апостольскому престолу, то мы на основании этого решили во славу Божью, что русские епископы и нация должны быть допущены и приняты к общению и унии с церковью Римской.

Что и совершилось согласно торжественному обычаю и с великой духовной радостью в точно назначенный день, это значит 23 декабря нынешнего 1595 года.

Уния в документах. Минск : Лучи Софии, 1997. С. 118—122.

Питанні: 1. Пералічыце кіраўнікоў праваслаўнай царквы ВКЛ, якія выступілі ініцыятарамі уніі. 2. Хто быў накіраваны ў Рым для вырашэння пытання аб царкоўнай уніі? 3. На якіх умовах папа рымскі пагаджаўся зацвердзіць унію? 4. Як аднеслася вярхоўная ўлада ВКЛ да уніі?

**1610 г. — 3 «Трэнасу, або плачу ўсходняй царквы»
Мялеція Сматрыцкага аб цяжкім становішчы
праваслаўнай царквы**

Горе мне, бедной! Горе мне, несчастной! Ах, со всех сторон ограбленной, горе мне, выставленной на всеобщее поругание, содрав с меня одежды, горе мне, обремененной невыносимой тяжестью. Руки в оковах, ярмо на шее, путы на ногах, цепь на бедрах, обоюдоострый меч над головой, глубокая вода под ногами, неугасимый огонь по сторонам. Отовсюду крики, отовсюду страх, отовсюду преследование. Горе мне в селах и городах, горе мне в дубравах и полях, горе мне в горах и пропастях земных. Нигде нет ни спокойного места, ни безопасного пристанища. Дни проходят в болезнях и ранах, ночи — в стенаниях и вздохах. Летний зной доводит меня до обморока, зимняя стужа — до смерти, ибо, несчастная, страдаю я оттого, что обнажена, что преследуют меня до смерти. Прежде прекрасная и богатая, теперь я обезображена и убога; некогда королева, возлюбленная всего мира, теперь унижаемая и гонимая всеми. Приблизьтесь ко мне скорее, все народы, все живущие на земле, и прислушайтесь к моему голосу, и вы узнаете, чем я была прежде, и удивитесь. Теперь я стала посмешищем для света, а прежде передо мною преклонялись люди и ангелы. Была я наряднее всех других, пленительна и мила, и прекрасна, как утренняя зорька на востоке, прекрасна, как месяц, прекрасна, как солнце...

Рожала я и воспитывала деток, а они от меня отказались, и из-за них я стала посмешищем. Ибо они содрали с меня мои одежды и выгнали меня, обнаженную, из моего дома; отняли у меня красоту моего тела... И еще больше: денно и ночью покушаются на мою душу, помышляют о моей гибели. О вы, стоящие передо мною, вы, глядящие на меня, послушайте и взвесьте, есть ли такое страдание, как мое, есть ли еще где-нибудь такая озабоченность и скорбь, как мое мучение. Рожала я и воспитывала деток, а они от меня отказались и тем содействовали моему упадку...

Внимайте моей печальной повести, все народы, слушайте меня все, кто живет на земле!.. Мои священники ослеплены блеском, мои пастыри, не желая помнить, что дело касается душ, онемели. Мои старцы поглупели, молодые одичали, мои дочери предались разврату, и все, забыв бога и правду, имеют один замысел — погубить мою душу. Они раскрыли свои пасти и свистя скрежещут на меня своими зубами и поносят меня... Вместо любви унижают меня, а за мои добро и любовь платят мне злом и ненавистью... Горе мне в этой душевной муке, горе мне, презираемой всеми. От постоянных слез при-тупилось мое зрение, все дрожит внутри, от страданий угасает жизнь моя. Как дым развеялись мои дни, а мои кости совсем высохли; я иссушена, как сено, и увяло мое сердце; от громкого моего плача присохли мои кости к телу. Они разинули на меня свои вражеские пасти, извергая на меня предательские и двуличные слова. Они взяли в свои руки топоры и ищут мою душу, чтобы ее погубить. Везде расставлены сети, везде ловушки, везде заразные жала. Здесь — кровожадные волки, там — рычащие львы. Отсюда — ядовитые драконы, оттуда — жестокие василиски⁴⁵. Я не знаю, как защитить себя, не знаю, куда направиться, к кому прислонить свою голову, у кого искать защиты. Не есть ли это, о небеса и земля, новое страдание и непередаваемая печаль, что родила и воспитала я сыновей, а они от меня отказались...

Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии. Избранные произведения XVI — начала XIX в. / АН БССР; Ин-т философии; под общ. ред. В. А. Сербенцы. Минск : Изд-во АН БССР, 1962. С. 155—157.

Пытання: 1. Водгукам на якую падзею стала кніга Мялеція Сматрыцкага? 2. Як вы думаеце, чаму Жыгімонт III Ваза загадаў знішчыць тыраж кнігі?

---

⁴⁵ Васіліск — міфічнае стварэнне з галавой пёўня, тулавам і вачамі жабы і хвостом змяі.

**1610 г. мая 7. — Грамата караля Жыгімонта III
аб забароне жыхарам ВКЛ прадаваць і купляць
рускія кнігі, выдадзеныя віленскай друкарняй**

(Пераклад з польскай мовы)

Сигизмунд III...

Всем и каждому в отдельности, всякого сословия и состояния людям, нашим любезным верноподданным, жителям Великого Княжества Литовского — наша королевская милость.

Объявляем нашим любезным верноподданным, что до нашего сведения дошло содержание некоторых грамот, отпечатанных на русском языке в виленской русской типографии, представляющих собой пасквиль и призыв к бунту против духовной и светской власти. По-видимому, в этой типографии отпечатано немало книг, наполненных еще худшей клеветой и богохульством.

Поэтому мы, желая обеспечить надлежащее послушание властям и не допустить, чтобы такие язвительные грамоты являлись источником бунтов, приказываем всем, чтобы никто не осмеливался таких книг, пасквилей и грамот покупать и продавать под угрозой штрафа 5000 злотых в пользу нашей казны и других штрафов, указанных в общем праве, но чтобы каждый их отнимал и сжигал. А для того, чтобы это стало всем известно, приказываем нашему Виленскому магистрату огласить и привести в исполнение эту нашу грамоту в обычном порядке.

Написано в нашем лагере под Смоленском дня 7 мая месяца года Господня 1610, 1-го царствования нашего польского 23 и шведского 17.

*Унія в документах. Минск : Лучи Софии,
1997. С. 158.*

Пытанні: 1. Чаму ў Віленскай праваслаўнай друкарні выдаваліся кнігі з антыўрадавым зместам? 2. Чаму Жыгімонт III увёў вельмі вялікі штраф за парушэнне ўмоў каралеўскай граматы? 3. Што прапанаваў магнары рабіць з выдадзенымі кнігамі? Як вы да гэтага ставіцеся?

**1619 г. сакавіка 22. — Рашэнне караля Жыгімонта III
па справе аб адмове жыхароў Магілёва падпарадкавацца
полацкаму архіепіскапу Кунцэвічу**

(Пераклад з польскай мовы)

Мы, король, с членами нашей рады, состоящими при нас, выслушав на заседании... суда настоящее дело, хорошо уяснив себе таковое и убедившись не только на основании доводов отца архиепископа полоцкого, но и из показаний самих могилевских мещан, что они, в то время когда им ни с чьей стороны не угрожала опасность, подняли бунт всем городом против полоцкого архиепископа, приказали запереть городские ворота, поставили на валах вооруженных людей, враждебно, с вооруженными людьми и хоругвями встретили полоцкого владыку, преградив ему путь и не желая впустить его в город и в наш замок, ругали, срамили, угрожали и хотели убить его. Этим они нанесли оскорбление не только полоцкому владыке, но и нашей королевской власти, за что подлежат наказаниям, предусмотренным законами. Постановление же сейма по этому вопросу, на которое они ссылаются, их не защищает, ибо в данном случае дело не в притеснении веры. Напротив, это они нарушили упомянутое постановление сейма, допустив насилие и оскорбление по отношению к преосвященному владыке полоцкому.

Поэтому и в силу иных причин мы приговариваем, чтобы наиболее видные бунтовщики, предводители, которые были инициаторами и зачинщиками этого возмущения и бунта, были наказаны смертной казнью как бунтовщики и нарушители общественного спокойствия. С этой целью мы на основании отдельной грамоты направим наших комиссаров, чтобы они, произведя надлежащее расследование и обнаружив нескольких наиболее видных и виновных бунтовщиков, которые окажутся главными инициаторами и зачинщиками этого возмущения и бунта, приказали казнить их. Кроме того, мы оставляем за собой право определить всему городу после окончания работы комиссии нашего королевского наказания по своему усмотрению.

Отныне все могилевские церкви, монастыри, монахи и попы должны находиться в подчинении и под юрисдикцией владыки. Могилевские мещане обязаны в 6-недельный срок после настоящего нашего решения передать архиепископу все церкви, монастыри с их оборудованием, дарениями, пожертвованиями и доходами. В дальнейшем же могилевские мещане не должны вмешиваться в дела церквей, монастырей, попов и монахов и не должны присваивать себе никакой власти над ними. За каждый случай нарушения в чем-либо этого нашего решения они обязаны будут уплатить нам и нашей казне неустойку в сумме 20000 злотых.

Для большей достоверности мы приказали записать указанное в книги нашей канцелярии. Настоящее решение с нашей печатью ВКЛ выдано преосвященному отцу Иосафату Кунцевичу, полоцкому архиепископу. Составлено в Варшаве 22 марта года господня 1619.

Лев Сапега, канцлер ВКЛ.

Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск : Изд-во АН БССР, 1959. Т. 1. С. 442—443.

Пытанні: 1. Чаму жыхары горада Магілёва не жадалі падпарадкавацца полацкаму архіепіскапу Кунцэвічу? 2. Чью пазіцыю падтрымаў кароль Рэчы Паспалітай?

**1622 г. — 3 данясення папскага нунцыя ў Польшчы
Торэса аб барацьбе насельніцтва беларускіх зямель
супраць Брэсцкай царкоўнай уніі**

(Пераклад з польскай мовы)

Хотя нынешний польский король Сигизмунд III прилагал равные усилия к примирению схизматиков⁴⁶ с римской цер-

---

⁴⁶ Схизматыкамі ў Рэчы Паспалітай католікі называлі праваслаўных.

ковью и [к] обращению лютеран и кальвинистов, однако он собрал не столь обильные плоды своих усилий.

Народ, большей частью простонародье, не имеющее права занимать должности и получать староства, не искусился их притягательной силой, чтобы путем отречения от веры заслужить королевскую милость...

Из сказанного уже можно сделать вывод, что количество схизматиков в Польше весьма значительно и, вероятно, превышает число лютеран и кальвинистов. Живут они на Волыни, Подолии, Украине, но основным их гнездом является Русь, которая делится на 3 части: Червоная Русь с городами Львовом, Перемышлем, к которой принадлежит и Волынь; Белая Русь, протянувшаяся от Риги, столицы Лифляндии, до Московской границы, включая Полоцк, Оршу, Витебск, Могилев; Черная Русь, находящаяся между Литвой и Волынью, до Киева с городами Пинском, Новогрудком и Овручем...

Православные уверены, что их вероисповедание самое лучшее в мире, и очень не любят, если иногда кто-либо из них переходит в латинское вероисповедание.

Видя, однако, что последнее так вознеслось над их вероисповеданием, они живут в постоянном опасении, как бы их совсем не уничтожили...

Не поддается описанию, насколько русский народ ненавидит римских католиков. Эта ненависть доходит до такой степени, что при виде римско-католического ксендза они плюют на землю от ужаса и отвращения.

Этим объясняется то, что мало русинов переходит в унию и что препятствия в обращении их большие, чем в обращении лютеран и кальвинистов...

Хрестоматия по истории Белоруссии. С древнейших времен до 1917 г. / сост.: А. П. Игнатенко, В. Н. Сидорцов. Минск : Изд-во БГУ, 1977. С. 102—103.

Пытанні: 1. Пакажыце на карце атласа рэгіёны Беларусі, дзе праваслаўе мела найбольшае пашырэнне. 2. Які эндаэтнонім (саманазва) выкарыстаны ў дакуменце ў дачыненні да праваслаўных?

1645 г. — З сачынення св. А. Філіповіча (св. Афанасія Брэсцкага) «Дыярыуш» аб насаджэнні уніі і пераследзе праваслаўнага насельніцтва

Од того теды часу, взявши ненависть, за злою оферою своею и за непорядным уроженем ся в той проклятой унеи, як Каин Авеля и Измаил Исаака, так проклятый унит православного брата своего забиял и преследовал. И аж по сесь час за помочю похлебцов и противных правды святой, ведлуг часу за попущенем Божиим, що хотел, то броил. Людей убогих вшелякого стану так в братствах церковных, як и в радах вшеляких, судовых и цеховых будучих, потворяючи неизбежно зо всего, що мают православные христиане з веры православной, з сумнения чистого, з славы доброй и маетности и зо всего почтивога злуплял, торгал и шарпал, и розмаите мордовал и забивал. А над то шо болшая — церкви печатовал, одбирал нишил, внивеч оборочал. Набожества сумнению побожному волного заборонял. В местах, в местечках и селах, в добрых королевских и шляхетских, як то в Люблинн, Сокалю, в Белску, в Полоцку, Витепску, Острогу, Лвови, Грубешови, в Белзи, Берестю и иных аж назбыт прикрости и злости выражал и преслядовал.

В многих розных мейсцах в панстве том христианском не-потребные колотне для той проклятой унеи аж по сесь час деялися. Наостаток, и козаками внутренняя война непотребная для той унеи проклятой была...

Уния в документах. Минск : Лучи Софии, 1997. С. 237.

Пытанні: 1. З якімі біблейскімі персанажамі параўноўвае Афанасій Філіповіч працэс супрацьстаяння паміж грэка-католікамі і праваслаўнымі? Чаму? 2. Якімі метадамі шло пашырэнне ўніяцтва? 3. Вывядзіце рэгіён распаўсюджання грэка-каталіцтва.

§ 11. Пашырэнне Адраджэння ў Беларусі

1582 г. — Урывак з «Хронікі польскай, літоўскай, жамойцкай і ўсяе Русі» Мацея Стрыйкоўскага аб Грунвальдскай бітве 1410 года

(Пераклад з польскай мовы А. Ул. Бразгунова)

Выслаўляю адвагу ваяроў сармацкіх⁴⁷,
Што пазбавілі пыхі рыцараў крыжацкіх.
Пыху Бог люта нішчыць, бо пакору любіць,
Сціплых сам карануе, а пыхлівых — губіць.
Вітаўт-князь і Ягайла, пан святы й руплівы,
Злы намер углядзеўшы, што магістр пыхлівы
Прускі меў (бо Літву ён з Польшчай зруйнаваці
Прагнуў, нам сваё права гвалтам навязаці),
Разаслалі адразу віты⁴⁸ на збіранне
Ваяроў па паведах, каб пачаць змаганне;
Бо, казалі, крыжакі ледзь не за парогам,
І ўсялякае моцы прэцця з рэйха многа.
А таму варта хутка на вайну збірацца —
На чужыне, не дома, з ворагам спаткацца.
Гвалт спынілі, з крыжацкай пашчы ўласнай сілай
Волю вырвалі й славу для Айчыны мілай...

І хутчэй памчалі,

Ля сяла Грунэвальда станы⁴⁹ ўсе напялі.
Там шырокае поле, дзе дубоў навокал
Шмат расло на пагорках — як акінуць вокам;
А па ўзгорках ярыны крыва разышліся,
Лагер польскі на ўзгорках гэтых прыпыніўся.
А насупраць — палеткі, што былі лясамі,
А цяпер загусцелі, параслі хмызамі.

---

⁴⁷ Воінаў ВКЛ і Каралеўства Польскага.

⁴⁸ Віты — копіі ўніверсалаў вялікага князя літоўскага на скліканне паспалітага рушэння.

⁴⁹ Станы — шатры, намёты.

На пяць міляў нізіна ўшыркі раздалася,
Дзе жывёла калісьці сытная паслася.
Там літва свае станы ўставіла шырока,
Іх навокал ірвамі абвяла глыбока
(Што да польскіх рагамі станаў прымыкалі —
Каб, трывогі не знаўшы, воі спачывалі).
Зблізу нашых насупраць буй-гара паўстала —
Па баках пышнарослым дубняком буяла,
А з вяршыні, калі б хто на яе ўзбраўся,
Стан літоўскі і польскі добра адкрываўся.
І гару тую немцы ўставілі шатрамі
(Іх трымалі надзейна рожны з ланцугамі).
Месца зручнае тое як на ваяванні,
Дыспазіцыю войска і крыві пусканне.
«Багародзіцу» нашы, немцы «Dasticht» завялі,
З дзелаў, бубнаў трэск, грукат, коні ржаць пачалі.
Немцы вышай стаялі, з дзвюх гармат пальнулі,
Ды с палякаў нікога з іх не закранулі.
Тым смялей і літва ўжо з крыкамі нясецца,
Аж з канём конь суседскі бокам, крупам б'ецца.
Між літвы смела Вітаўт рэй вядзе-трымае,
Іх натхняе ды крыкам шэрагі раўняе.
...Потым добрую вестку нашы людзі мелі:
І зямля, і паветра ад імшы⁵⁰ дрыжэлі,
Па касцёлах удзячна «Те Деум»⁵¹ спявалі,
У Літве, як і ў Польшчы, Бога праслаўлялі.
Едуць з Мальбарка немцы, просяць спачування:
Хай кароль міласцівы ім для пахавання
Целы выдасць магістра, комтураў забітых
Ды з князёў іх нямецкіх самых знакамітых.
І кароль наш разважна мовіў тыя словы:
«Як раней быў, панове, мір трымаць гатовы,
Так даць жыцці тым воям быў бы я ласкавы,
Ды за іхнія ўчынкі зжэр іх Марс крываваы».

---

⁵⁰ Імша — звычайна ўрачыстая каталіцкая служба.

⁵¹ «Те Деум» — пачатак каталіцкага гімна.

Потым плакаў, над лёсам немцаў уздыхаўшы
Ды на смерць і фартуну моцна наракаўшы.
Немцы цела магістра ў Мальбарак забралі,
Там яго і комтураў годна пахавалі.
Той шэсьцсот, гэты — трыста комтураў згадае,
А чатырыста — іншы (рацыю ён мае).
Немцаў сто сорок тысяч мелася да бою,
Ды яшчэ дзевак, слугаў везлі за сабою.
Слаўнай той перамогай захацеў палякаў
І літву Бог аздобіць, бо змаглі крыжакаў.

Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI — першая палова XVIII ст. / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы; падрыхт. А. І. Богдан і [інш.]; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. Мінск : Бел. навука, 2005. С. 432—435.

- Пытанні:** 1. Патрыётам якой краіны выступае Мацей Стрыйкоўскі?
2. Дакажыце, што «Хроніку» можна аднесці да твораў рэнесансавай літаратуры.

1585 г. — 3 «Дзесяцігадовай аповесці пра ваенныя справы пана Крыштофа Радзівіла⁵²» Андрэя Рымшы аб Лівонскай вайне

(Пераклад з польскай мовы А. Ул. Бразгунова)

Трэцяя частка аповесці

...Зноў маскава прэ навалай, зноў вайною страшыць,
Хоча ўзяці Інфлянты, кажа: землі — нашы.
Тут жа войска ў Інфлянты рушыў Князь Маскоўскі
Пекны полк быў, што праўда, толькі не байцоўскі,
Бо пан Крыштаф насустрач выслаў сотню коней,
Гуф не дужа вялікі, — прэч маскву пагоніць.
Нейкіх дзвесце жаўнераў — вось атрад ягоны,
Перад ім не ўстаялі маскалэў загоны.

---

⁵² Крыштоф Мікалай Радзівіл (мянушка Пярун) (1547—1603) — ваенны і дзяржаўны дзеяч ВКЛ, ваявода віленскі, вялікі гетман ВКЛ.

Пыху збіў ім адразу — разбягацца мелі,
І што б'юць іх не жартам — хутка зразумелі.
Перашкоду, да Дэрпта маскаля загнаўшы,
Бачыць — замак Кярпецкі, на шляху паўстаўшы.
Замак мае нямала зброі, многа люду —
Сілай замак той моцны, пэўне, не здабудуць,
Бо гакаўніц не маюць у патрэбнай меры.
Сэрца Крыштафу раіць: з мужным хай намерам
Перш за ўсё апрабуе Дэрпта абарону,
І Кярпецкі той замак будзе ўміг ягоны.
Пэўна ведаў, што ў цвердзі люд заўсёды свежы,
Што кармленне⁵³ ўсіх замкаў ад яе залежыць.
І таму паляцеў ён, як арол на мяса,
Хоць пе меў, пэўне, вояў восем соцень разам.
Да таго меў ландскнехтаў⁵⁴ толькі сотню пешых,
Фальканетаў⁵⁵ меў тройку між гарматаў меншых.
Аблажыў замак войскам, падступіў пад муры,
Зразумеў: з тых гарматаў сценаў не разбурыш.
Мусіў гетман тут справу неяк ратаваці,
Гонар ворага здачай зараз жа суняці.

А маскаль, як агледзеў, што замала дзелаў⁵⁶,
Зразумеў — бараніцца з замка можа смела.
Ад арла бараніцца гусі як нядужай? —
Верх арол над гусёю возьме сілай мужнай.
Гетман, войска спыніўшы, кажа так жаўнерам:
«Зараз сам маю рушыць я на самы перад.
Воі слаўныя, жыцця я не пашкадую;
Дайце веры — забаву цвёрда крэдытую».
Годна рыцары дзячаць пану за прамову,
На Кярпецкі той замак рушаць адмыслова
З мужным сэрцам. І войска неба разбудзіла;

---

⁵³ Кармленне — харчовае забеспячэнне.

⁵⁴ Ландскнехт — назва нямецкага наёмнага цяжкага пехацінца.

⁵⁵ Фальканет — сярэднявечная дробнакаліберная гармата.

⁵⁶ Гармат.

Змоўкнуць мусіла Рэха⁵⁷ — дыху не хапіла.
Дзіды мечуць пад дахі смаляныя копы,
Ад мяча ў замку гінуць гордыя халопы.
Валіць дым там клубамі — вока не працерці,
І агню ў задушшы ўсё далі пажэрці.
Цягнуць дужы рабунак немцы, побач — нашы,
Маскаля кожны погляд іхні дужа страшыць.
Вось вядуць ваяводаў, ціхіх ды пакорных,
І няма ім фартуны, ані словаў «горных».
Гетман, пан міласэрны, тут жа і прыняў іх,
Потым рыцарству дзячыў і, па справах слаўных,
Адпачыць даў, каб кожны зноў дамоў вяртаўся
Жыў-здароў, бо пад мурам моцна спрацаваўся...

Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI — першая палова XVIII ст. / НАН Беларусі, Ін-т літ. ім. Я. Купалы; падрыхт. А. І. Богдан і [інш.]; рэд. В. А. Чамярыцкі. Мінск : Бел. навука, 2005. С. 458—459.

Пытанні: 1. Аб якой вайне ідзе размова ў гэтым літаратурным творы? 2. Якімі рысамі надзелены вобраз Крыштофа Радзівіла Пяруна?

**1603 г. — 3 «Гутаркі аднаго Паляка з Маскалём на маскоўскім замку ў годзе 1601»
Гальяша Пельгрымоўскага аб адносінах паміж Рэччу Паспалітай і Расіяй**

(Пераклад з польскай і старабеларускай мовы М. Танка)

П а л я к. Не ведаю, ці толькі ў тытуле тут справа,
Знаць, хочацца Цару яшчэ прыдбаць і славу.
Апанавала вас пражорлівасці ліха,
А вам яшчэ здаецца, што замала пыхі.
Баярын можа князем стаць, але ніколі
Царом, бо звычайў свінячых не адоліць⁵⁸.

---

⁵⁷ Рэха — німфа, увасабленне рэха.

⁵⁸ Указваецца на баярскае паходжанне Барыса Гадунова.

Шкада, што ў гэтыя я ўліп перагаворы.
Калі б вы бачылі Літоўскія прасторы,
Смаленск і Лукі з сёламі сваімі —
Ці можна параўнаць пасёлкаў вашых з імі?
І хоць на ўсё вы наракаеце тут часта,
Б'яце ва ўсе званы і затрымалі нас тут,
Хай сам Царом Русі сябе Цар велічае,
Мы так не будзем зваць, і хай нас не змушае,
Бо да таго нікога — дзякуй ласцы боскай —
Не велічаў, не называў наш Кароль Польскі.
І ў нашым каралеўстве рускіх земляў спора,
Таму лічыць сваімі іх ці ж вам не сорам?
Яшчэ ж ёсць Кіеў — Рускіх княжычаў сталіца.
Які да тытулу хацелі б далучыць вы.
Усе яшчэ мы помнім, як Іван Сярдзіты⁵⁹
Бяспраўна сам сабе прысвоіў гэты тытул.
Спыніцеся! Няўжо, што маеце — замала?
Каб ганарыстасць гэта вас не пакарала.
М а с к а л ь. Пра тое, што казаў ты, я замала знаю.
Пайду прэч, да наступнай стрэчы пачакаю.
Даруй і не карай, Бог літасцівы, строга
За тое, што пра ўсё нагаварыў замнога.
Калі пра гэта з нашых зможа хто дазнацца,
Напэўна, давядзецца з бізуном пазнацца.
П а л я к. Ідзі смялей, не бойся, я табе не здраджу,
А праўдай даражыць табе заўсёды раджу.
Калі ж падзелішся пры стрэчы навіною,
Я буду па-сяброўску гаварыць з табою.
Калі ж пачнеш зноў славіць сваю веру, мову,
Дык ведай, на мякіне ты мяне не зловіш.

Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI — першая палова XVIII ст. / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы; падрыхт. А. І. Богдан і [інш.]; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. Мінск : Бел. навука, 2005. С. 506.

---

⁵⁹ Іван IV Грозны (1530—1584).

Пытанні: 1. Якія аргументы прыводзіць «паляк» «маскалю» ў спрэчцы паміж Рэччу Паспалітай і Расіяй?

Кароль Рэчы Паспалітай Стэфан Баторый

Нейкім цудам год трымалася Рэч Паспалітая без караля. Нарэшце з'ехаліся на вольным полі, якое ад таго так і звалася «Воля», пад малазначнай яшчэ Варшавай паны і рыцарства, каб выбраць каго-небудзь на трон. Паколькі, як вядома, «няма прарока ў сваёй Айчыне», дык, кіруючыся падобным пастулатам, абралі замежнага прадстаўніка. Цікава, што заяву на конкурс падаваў нават сам расейскі цар Іван IV, але, відаць, у Маскве яшчэ не навучыліся як след складаць характарыстыкі, таму ён не прайшоў. А каралём стаў француз Генрых Валуа, які праз няпоўных дваццаць тыдняў «з вялікім коштам» збег, бо адкрылася вакансія на трон у Францыі. Тады зноў паз'язджаліся дэпутаты-выбаршчыкі да Волі і выгукнулі новага караля. Такі метад называўся элекцыяй, а абраны кароль — электарам. Ім аказаўся трансільванскі князь венгерскага паходжання Стэфан Баторый, ці, як яго звалі на Беларусі, — Сцяпан Батура. Для большай пэўнасці электара ажанілі з Ганнай з Ягайлавічаў, адной з дачок Жыгімонта Старога і Боны. Такім чынам, Рэч Паспалітая атрымала караля і каралеву.

Стэфан Баторый, апроча роднай венгерскай мовы, дасканала валодаў лацінскай, але ніводнай з моў сваёй новай дзяржавы так і не засвоіў. Аднойчы, размаўляючы з архібіскупам львоўскім, ён насмешліва заўважыў:

— Цікава, як гэта, не ведаючы дастаткова лаціны, можна стаць каталіцкім архібіскупам?

— Таксама, як, не ведаючы польскай мовы, можна стаць каралём Рэчы Паспалітай, — адпарываваў клірык.

Баторый даказаў усё ж, што і адной лацінскай мовы дастаткова для кіравання, прычым даволі спраўнага. Нездарма

пра яго склалі прымаўку: «За караля Сцяпана страх быў і на пана». Наогул з мовамі бліжэйшых і далёкіх суседзяў у падданных манарха Рэчы Паспалітай звязваліся нават класічныя падзеі з Бібліі: «Д’ябал Еву зводзіў па-італьянску, Ева Адама — па-чэшску, Бог іх па-нямецку караў, анёл па-венгерску вытурываў з раю». Гэтае апошняе можна аднесці і да вынікаў Лівонскай вайны, што для маскоўскага цара сталі змрочнай рэальнасцю.

Кажуць, калі Стэфан Баторый дазнаўся пра вялікія ахвяры з абодвух бакоў падчас доўгай вайны з Масковіяй, то паслаў Івану Жахліваму ліст з прапановай сустрэцца ў чыстым полі і сам-насам вырашыць «лівонскую спрэчку». Цар не надта верыў у свае фехтавальныя здольнасці, таму выклік адхіліў, матывуючы тым, што кароль, якога абралі, яму, га-спадару ўсея Русі, дзедзічнаму Рурывавічу, не раўня. «Зусім наадварот, — адзначыў Баторый, — бо ён створаны царом у лоне жанчыны, а я стаў каралём на полі бітвы».

Слаўны воін не забываў і пра культуру з адукацыяй. Гэта ён стварыў універсітэт у Вільні, нават разважаў наконт новай сталіцы Рэчы Паспалітай. Яму вельмі падабалася Гародня, і хто ведае, чым бы закончылася гэтая сімпатыя, калі б у той жа ўлюбленай Гародні не закончыліся яго дні...

*Казлоў Л. Р. З дазволу караля і вялікага князя.
Мінск : АРТЫ-ФЭКС, 1998. С. 31—32.*

Пытанні: 1. Складзіце характарыстыку караля Рэчы Паспалітай Стэфана Баторыя. 2. Якія цікавыя сюжэты з жыцця гэтага манарха вас уразілі? 3. Назавіце беларускі горад, звязаны з дзейнасцю Стэфана Баторыя.

Езуіцкія школы

Неўзабаве пасля зацвярджэння Віленскай акадэміі былі закладзены калегіумы: Сцяпанам Батурам у Полацку (1580) і Міколам Хрыстафорам Радзівілам у Нясвіжы (1584). Яшчэ больш хуткімі тэмпамі пачала шырыцца ў Беларусі езуіцкая адукацыя з пачатку XVII стагоддзя. Паўстаюць школы ў Смаленску (1611), Бярэсці (1615), Оршы (1612), Гародні (1625),

Навагародку (1637), Пінску (1638), Віцебску (1637). Колькасць калегіумаў няўхільна ўзрастала да сярэдзіны XVIII стагоддзя. На Беларусі ў яе сучасных палітычных межах (г. зн. без Вільні, Смаленска і Дзвінска) налічвалася ўжо 16 езуіцкіх школ: дзве з якіх (Полацкая і Пінская) былі поўнымі калегіумамі, якія адрозніваліся ад акадэміі, бадай, толькі тым, што не мелі права прысуджаць навуковыя ступені і не валодалі ўніверсітэцкай аўтаноміяй. Нясвіжскі калегіум меў поўны курс філасофіі, а шэсць іншых былі школамі з няпоўнай філасофіяй (у Гародні, Мсціславе, Навагародку, Оршы, Віцебску і Бярэсці). Яшчэ сем калегіумаў мелі статус сярэдніх школ (гімназій) — з курсамі паэтыкі і рыторыкі (у Менску, Магілёве, Слоніме, Слуцку, Жодзішках, Бабруйску і Мерачы)..

Структура і арганізацыя езуіцкіх школ на Беларусі, як і ў Заходняй Еўропе, рэгламентавалася... «Спосабам і ладам навучання». У адпаведнасці з ім поўны езуіцкі калегіум уключаў тры ступені: пяці-шасцікласны курс сярэдняй школы, які заканчваўся класам рыторыкі; трохгадовы курс філасофіі і чатырохгадовы — тэалогіі. Курс тэалогіі прызначаўся толькі для сяброў закону і кандыдатаў у духоўны стан. Для свецкай моладзі даступныя былі сярэднія школы і значна радзей — філасофія. Калегіумы з філасофіяй і тэалогіяй лічыліся вышэйшымі, а без такіх курсаў — сярэднімі, альбо гімназіямі.

Гімназія складала аснову калегіума і мела такія класы: «інфіма»; сярэдні граматычны клас, альбо «граматыка»; вышэйшы граматычны клас, альбо «сынтакс»; гуманітарны клас, альбо «паэтыка», і, нарэшце, найстарэйшы клас — «рыторыка». Першы клас — «інфіма» і апошні — «рыторыка» найчасцей былі двухгадовымі. Пазней пры гімназіях пачалі ўтварацца падрыхтоўчыя класы, якія называліся «праформа». Агульная працягласць навучання ў сярэдніх школах, такім чынам, складала ў сярэднім 7—8 год. Аднак сюды не ўлічваецца яшчэ пачатковая адукацыя, паколькі езуіты прымалі ў свае школы дзяцей, якія ўжо навучыліся чытаць і пісаць альбо ў парафіяльнай школцы, альбо ад дырэктара, і абавязкова з ведамі ў лацінскай мове.

Дзеці паступалі ў гімназію ў 10 год, а заканчвалі яе прыкладна ў 17—18. Далейшае навучанне на курсе філасофіі звычайна адбывалася толькі пасля двухгадовага навіцьяту і ўступлення ў закон, а нярэдка да гэтага дадаваліся яшчэ два гады навучання ў педагагічнай семінарыі. Пасля філасофіі клерык мусіў некалькі гадоў выкладаць у гімназіях у малодшых класах, а скончыўшы курс тэалогіі — у старэйшых класах і на філасофіі.

Захаванне прафесарамі і магістрамі цэлібату, а таксама жыццё іх у кляштары пры школе дазваляла кіраўніцтву закону лёгка перамяшчаць іх у канцы навучальнага года з калегіума ў калегіум, а універсальная адукаванасць давала магчымасць кожнаму лёгка пераключацца з прадмета на прадмет. Такое перамяшчэнне выкладчыкаў з аднаго месца ў іншае, з дысцыпліны на дысцыпліну адбывалася рэгулярна праз адзін-тры гады.

На чале калегіума стаяў рэктар, які прызначаўся генералам закону і кіраваў усімі справамі ўстановы. Навучальна-выхаваўчым працэсам загадваў памочнік рэктара — прэфэкт. У вялікіх калегіумах яму на дапамогу выдзяляўся яшчэ прэфэкт ніжэйшых класаў. Паводле навуковых ступеняў настаўнікі дзяліліся на прафесараў (пасля тэалогіі) і магістраў (пасля філасофіі)...

Навучанне ў езуіцкіх школах грунтавалася на пэўных метадычных прынцыпах, цікавых і для сённяшніх педагогаў. Прынцып канцэнтрацыі патрабаваў засяроджання ў дадзены прамежак часу на адной граматычнай альбо моўнай з’яве. Напрыклад, у адзін дзень магло праходзіцца толькі адно граматычнае правіла, да якога падбіраліся прыклады, практыкаванні, урыўкі з тэксту з тым, каб дабіцца поўнага засваення гэтага правіла. Прынцып практычнасці палягаў у прымяненні засвоенага да жыцця. На аснове пройдзенага матэрыялу пісалі лісты і вершы, выступалі з прамовамі і дэкламацыямі, ставілі драмы. Адпаведна да навучальнай тэматыкі праходзіліся пэўныя раздзелы побыту: адзенне, посуд, жытло, войска, — каб узбагаціць розум дзяцей звесткамі, узятымі з жыцця, а памяць — запасам словаў.

Асабліва падкрэслівалася недапушчальнасць перагрузкі. Таму дзённая норма матэрыялу, напрыклад, для класа граматыкі, складалася з аднаго граматычнага правіла і чатырох сказаў з аўтара. Столькі ж задавалася і на дом.

Езуіцкія настаўнікі прытрымліваліся таксама прынцыпу паступовага ўскладнення заданняў і прынцыпу індывідуальнага падыходу. У ніжэйшых класах даваліся дыктанты для перакладу на родную мову, а потым выпраўленыя настаўнікам заданні перакладаліся назад на лаціну. Наступнай ступенню былі нескладаныя апісанні асобных прадметаў альбо падзей (дома, касцёла, жніва). Далей задаваліся разважанні пра якое-небудзь маральнае выслоўе і ягоныя тлумачэнні, вычляненне фразеалагізмаў і фігураў і замена іх іншымі альбо падобнымі.

Вышэйшай ступенню былі практыкаванні творчага характару, якія задаваліся ў класах паэтыкі і рыторыкі: напісанне вершаў на зададзеную тэму, выклад сваімі словамі скончаных урыўкаў з тэксту, пісьмовыя наследаванні антычным аўтарам прозай і вершам, нарэшце, складанне лістоў, панегірыкаў і прамоваў на зададзеную ці адвольную тэму. Тэматыка падбіралася залежна ад узроўню развіцця вучняў — больш здольным прапанаваліся дадатковыя заданні.

Для вывучэння і практычнага авалодання моваю важнае значэнне мела тое, што на ўроках і ў зносінах між сабой вучням забаранялася карыстацца роднай мовай. Менавіта гэта давала, відаць, найбольшы вынік у засваенні лаціны. У наш час такая практыка атрымала назву «метада заглыблення» ў моўную стыхію і знаходзіць ужытак пры паскораным вывучэнні замежных моў.

Практычна гэтае патрабаванне рэалізавалася наступным чынам. На кавалку драўніны ў форме жэтона выразаліся дзве літары N. L. (nota Linguae — знак мовы), і гэты жэтон уручалі аднаму з самых здольных вучняў. Калі той заўважаў, што нехта з ягоных таварышаў размаўляе не на лаціне, ён аддаваў гэты знак яму. А той, каб пазбегнуць пакарання, імкнуўся аналагічным чынам да абеду, а ў другой палове дня — да вечара, пазбавіцца знака. Зранку і пасля абеду

настаўнік пачынаў урок з пытання: «У каго знак?» — і прызначаў таму, у каго ён застаўся, якое-небудзь пакаранне, якое магло быць і цялесным. Калі ж вучань, якому апошняму быў перададзены жэтон, марудзіў з адказам, выкладчык пытаўся, хто яго меў перадапошнім і каму перадаў. Такім чынам, пазбыцца знака можна было, толькі перадаўшы яго іншаму альбо праз пакаранне. Гублялі яго вельмі рэдка, бо гэта цягнула за сабою вялікі грашовы штраф.

Меліся і жэтоны для кантролю за абычайнасцю, якія зваліся «Nota morum» (N. M. — знак абычайнасці) і даваліся за дрэнныя паводзіны, нехайны знешні выгляд і інш.

Другім спосабам заахвочвання да навукі была так званая эмуляцыя (спаборніцтва). Увесь клас разбіваўся на дзве паловы, з якіх адна звалася Pars **Graeca** — **грэцкая частка**, а другая — Pars **Romana** — рымская частка. Кожны вучань «грэк» меў роўнага па ўзроўні суперніка «рымляніна». Напрыклад, калі «грэк» не адказаў на запытанне прафесара, падымаўся «рымлянін». Калі і ён не даваў адказу, выклікалася наступная пара і г. д. Залежна ад цяжкасці запытання настаўнік выстаўляў адпаведныя адзнакі (10 пахвалаў, 50 пахвалаў, 100 пахвалаў), якія потым заносіліся ў табелі, што віселі на сцяне ля кожнай паловы класа. У канцы тыдня альбо месяца вызначалася, які лагер перамог. Ён атрымліваў больш прэстыжную назву «Pars Romana» і займаў лаўкі пераможцаў.

У спаборніцтве заваёўваліся і школьныя тытулы, самыя вядомыя з якіх — дыктатар, імператар, аўдытар, аўдытар аўдытараў і цэнзар. Дыктатарам прызначаўся вучань, які вырашаў складаную задачу альбо адказаў на пытанне, на якое не мог даць адказу ніхто іншы з класа. Ён атрымліваў асобную лаўку з таго боку, дзе стаяла катэдра прафесара, быў незалежны ад аўдытараў і цэнзараў, у спаборніцтве заробленыя ім пахвалы мог аддаць любому боку, а дамашнія заданні адказваў толькі прафесару. Аднак калі дыктатара лавілі на тым, што не ведае матэрыялу, ён неадкладна ішоў у кут на «лаву аслоў».

У задачу аўдытараў уваходзіла праверка перад урокамі да прыходу прафесара дамашніх заданняў у сваіх таварышаў.

Пасля гэтага яны самі адказвалі зададзенае на дом аўдытару аўдытараў, а той, у сваю чаргу, аднаму з іх. Потым аўдытар аўдытараў запісваў вынікі апытання ў асобны сшытак, каб перадаць яго выкладчыку. Апрача кантролю дамашніх заданняў, імператары мелі гонар прадстаўляць калегіум пад час школьных урачыстасцяў і займалі ў класе першыя лаўкі.

Цэнзары апекаваліся абычайнасцю вучняў і ўсе іхнія правіны натавалі ў адпаведнай кніжцы, за што нярэдка даставалі кухталёў ад сваіх сяброў, бо за гэтыя запісы прызначаліся пакаранні.

Рабіліся і іншыя захады дзеля павышэння рэзультатыўнасці вучобы. Гультаяватых вучняў, якім не дапамагала «лава аслоў», вячалі саламяную каронаю, што вісела на цвіку на відным месцы. Калі і гэта не дзейнічала, вінаватага вадзілі па ўсёй школе, выгукваючы: «Асёл з аслоў павек вякоў!» Аднак да такой крайнасці справа даходзіла вельмі і вельмі рэдка: ужо «лаўка аслоў» была сур'ёзным папярэджаннем, і той, хто трапіў на яе, прыкладаў усе намаганні, каб хутчэй вярнуцца на сваё ранейшае месца.

Значна радзей ужывалася фізічнае пакаранне, якое магло выконвацца толькі чалавекам, запрошаным з боку. «Прыладамі» ў яго былі бярозавая розка і «дысцыпліна» — вярочная плётка з некалькімі канчурамі, якімі можна было атрымаць да пятнаццаці ўдараў.

Уяўленне пра тое, у якіх умовах вучыліся дзеці, можна атрымаць з вопісу маёмасці Бабруйскага калегіума — ардынарнай езуіцкай школы, зробленага ў 1773 годзе. Вось урывак з гэтага архіўнага дакумента: «З правага боку ад касцёла — школа з часанага дрэва, пакрытая гонтам з двума комінамі, выведзенымі над дахам. Перад дзвярамі ганак. Дзверы падвойныя, на завесах з клямкай і жалезнымі засаўкамі. Пры іх павешаны школьны званок. У сенях знаходзіцца памяшканне тэатра з маляванай столлю. Перад сцэнаю 11 лавак простаі работы. Па правы бок ад сяней — дзверы да класа рыторыкі на завесах з клямкаю. Печ у ім з зялёнай кафлі, лаўкі з абодвух бакоў. Каля сцяны простаі работы катэдра для прафесара, а над ёю — абраз св. Анёла Ахоўніка. Вокнаў

4 з белага гіпсу ў драўляных рамах. Далей, з таго ж боку, дзверы да класа граматыкі і сінтаксу на завесах з клямкаю. У ім печ з белай кафлі. Вокнаў 2 з белага шкла ў драўляных рамах. Лаўкі з абодвух бакоў пры сценах. Катэдра ля сцяны для прафесара, над якою абраз Найсвяцейшай Панны.

Па левы бок ад сяней — дзверы да класа інфімы на завесах з клямкаю. У ім 4 вакна з белага шкла ў драўляных рамах. Печ з зялёнай кафлі. Лаўкі з абодвух бакоў пры сценах. Простай работы катэдра для прафесара, над якой абраз св. Станіслава Косткі. Падлога ва ўсіх класах паўсюль з дошак».

Дзеля здароўя дзяцей і іхняга фізічнага развіцця два разы на тыдзень, звычайна ў аўторак і чацвер, наладжваліся рэкрэацыі. Настаўнікі выпраўляліся са сваімі выхаванцамі на прыроду, рабілі шпацыры, гулялі ў паланту, іншыя гульні з мячом. Распаўсюджанай школьнай забавай былі двубоі на кіях.

Шмат часу ў школах адавалася рэлігійным практыкам. Дзень пачынаўся з імшы, у якой бралі ўдзел і выкладчыкі, і вучні. Пад час навучання з кожным годам шкаляры глыбей спасцігалі вучэнне Хрыста, няўхільна набліжаючыся да вянца навук — тэалогіі...

Жлутко А. Езуіты на Беларусі: пошукі праўды // 3 гісторыяй на «Вы»: Публіцыстычныя артыкулы. Выпуск другі / уклад. У. Арлова. Мінск : Маст. літ., 1994. С. 123—130.

Пытанні: 1. Якімі рысамі вызначаецца сістэма навучання і выхавання моладзі ў езуіцкіх школах? 2. Назавіце тыпы езуіцкіх школ. Чым яны адрозніваліся? 4. Параўнайце адукацыйны працэс парафіяльнай і езуіцкай школ.

**БЕЛАРУСЬ У ДРУГОЙ ПАЛОВЕ
XVII — ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ XVIII ст.**

Гістарычная эпоха ў дакументах

**§ 12. Казацка-сялянская вайна 1648—1651 гг.
на беларускіх землях**

1648 г. не раней мая 26. — Аб выступленні Багдана Хмяльніцкага і далучэнні да яго беларускіх атрадаў

...А к Богдану де Хмельницкому собралися в полки многие люди своевольные и пашенные мужики, побив панов своих в их [маёнтках]...

А воевали де Богдан Хмельницкой и полковники ево и татаровя города: Чернигов, Стародуб, Белую Церковь, Винницу, Броды, Речицу, Мозырь, Гомель, Бар, Бресть-Литовскую [г. Брэст], Парцово и иные города многие подольские и волынские и уезды, которые против их стояли, а ляхов [палякаў] и жидов [яўрэяў] побивали без милости. А ко Львову де приступал Богдан Хмельницкой...

Да полковник де Кривонос приходил к Быхову, а в Быхове сидел в осаде подканцлера литовского Казимера Сапеги капитан Вейс, и от многих приступов, от черкас⁶⁰ Быхов отсидел, и черкасы де, по многим приступом, от Быхова отошли и стали обозом у карчмы, от Быхова в полумиле; а для вырочки де пришел было к Быхову Ян Пац, хоружей литовской,

⁶⁰ Чаркасамі ў афіцыйных расійскіх дакументах да канца XVIII ст. называлі ўкраінскіх казакоў.

и на черкас у карчмы напал безвестно и черкас будто побил многих...

Хрестоматия по истории Белоруссии. С древнейших времен до 1917 г. / сост.: А. П. Игнатенко, В. Н. Сидорцов. Минск : Изд-во БГУ, 1977. С. 109.

Пытанні: 1. Супраць каго ваявалі ўкраінскія казакі? 2. Назавіце беларускія землі, якія былі ўцягнуты ў казацка-сялянскую вайну 1648—1651 гг. 3. Чаму заклікі ўкраінскіх казакоў знайшлі падтрымку ў ВКЛ? 4. Складзіце слоўнік неўжываемых у сучаснай рускай мове слоў і выразаў.

1648 г. кастрычніка... — 3 «Гістарычнага помніка пра Пінск» аб сумесных дзеяннях жыхароў Пінска і казацкіх атрадаў супраць шляхецкіх войскаў

...Горожане пинские, презрев письмом и увещеванием его милости господина маршалка и полковника пинского, остались верны при казаках и обещали при них стоять до крайности.

Тогда его милость господин стражник опять приказал сильно стрелять из орудий, и на штурм 120 драгунов его милости господина Гонсевского и пехота его милости господина Петра Подлевского 200 человек были направлены к городу, к Северским воротам; две же хоругви его милости господина полковника пинского сами добровольно бросились на штурм, отогнали неприятеля стрельбою от ворот Лещинских, укрепленных рогатками⁶¹ и хорошо снабженных народом, как горожанами, так и казаками, взяли их с двух сторон, одни через эти ворота, а пехота через Северские, ворвавшись при помощи хоругвей его милости господина Гонсевского и его милости господина Павловича, его милости господина Шварцоха райтарской в город, укоротили в зажженном городе рыцарскою

---

⁶¹ Рагатка — лёгкая абарончая загарода, канструкцыя з перахрышчаных і змацаваных (звязаных) паміж сабою драўляных брусаў і калоў (звычайна завострых).

рукою, с помощью божиею, высокомерную мысль казацкую и измену пинчуков и наказали бунтовщиков огнем и мечом.

Они должны были почти каждый дом штурмовать, потому что неприятель, отбитый от ограды и рогаток, сильно оборонялся в запертых домах, так что, начиная с полудня сего понедельника до полуденной же поры следующего дня, всю ночь рыцарская рука не уставала среди трудов; и одних, как казаков, так и горожан, на месте убивая, других, бегущих к воде и в ней потонувших, рука святой справедливости наказала, потому что и две мельницы, находившиеся на ладьях подле города, и два струга, на которые множество натеснилось народу, вместе с мельницами должны были потонуть и поныне стоят в воде на самом дне.

А когда уже наступал вечер упомянутого дня, остальные казаки-изменники, уклоняя свои предательские шеи от рыцарской руки, бросились из Пинска на запад солнца и, думая уходить за хутор владыки пинского, над рекою Пиною выскочили в поле, но по надлежащей предосторожности благо-разумного вождя, его милости господина стражника ВКЛ, все дороги были заняты, хотя малым войском. С этой стороны сии изменники попали в поле на хоругви его милости господина Полубинского, воеводича парнавского, так что не всем пришлось переломить копье о изменников-бунтовщиков; иным, опустив копья, пришлось палашами сносить каиновские головы. Вследствие сего изменники, которых не настигла рыцарская рука, одни принуждены были назад под меч в город возвращаться. А другие — топиться в воде...

Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск : Изд-во АН БССР, 1960. Т. 2. С. 33—34.

Пытання: 1. З якімі цяжкасцямі прыйшлося сутыкнуцца шляхецкім атрадам пры штурме Пінска? 2. Чаму жыхары Пінска падтрымалі казакоў? 3. Складзіце сачыненне ад імя жыхара горада Пінска, відавочцы гэтай падзеі.

1649 г. першая палова... — 3 паведамлення
французскага пісьменніка Шэвалье аб наступленні
войскаў Януша Радзівіла па Палессю

(Пераклад з польскай мовы)

...Князь Радзивил, возвратясь из элекции [выбараў] польского короля, одною побудкою [стымулам] о прибытии своем в Литву, хотя к продолжению войны и время неспособное уже было, усмирил бунтующиеся города, Туров и Гродень, и положился лагерем с войском под городом Мозырем, который чрез многие дни так с великим усилением защищал себя, что потом сам не вдался, пока не взят был, наконец, штурмом, по искусству некотораго подполковника полку радзивиловаго. В оном городе Михненко⁶², один из бунтовщицких начальников, пойманный с повеления княжескаго, казнен смертию отсечением головы, которая после взоткнута была на замковой веже.

По взятии Мозыра князь последовал с войском своим к реке Березине, где осадил город Бобройско⁶³, но граждане онаго испросили от него себе милость, которая им и оказана, с тем, что они отложат оружие, а возмутителей и согласников козачьих выдадут; о чем когда виновные сему известились, то тотчас спрятались в кучу лежачаго тамо леса и, предпочитая вольную смерть лучше, нежели каковою грозил их победитель, сожгли в том сами себя...

*Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов:
в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД
БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск :
Изд-во АН БССР, 1960. Т. 2. С. 43.*

Пытанні: 1. Знайдзіце на карце атласа гарады, занятыя Янушам Радзівілам. 2. Чаму паход Януша Радзівіла па Палессю шэраг гісторыкаў называюць «крывавым»?

---

⁶² Міхненка — казацкі атаман.

⁶³ Бабруйск.

1649 г. не раней ліпеня — не пазней снежня... — 3 запіскі расійскага ганца дзяка Кунакова аб бітве пад Рэчыцай⁶⁴

...Богдан же Хмельницькой до пакт, будучи под Збаражем, послал на литовского гетмана на Януша Радиви́ла полковника кума своего Кричевского⁶⁵, а с ним козаков и гультайства 40000 чел.

И Кричевской шол Януша Радиви́ла у Речицы, а с Янушем Радиви́лом было войско 8000 чел.; и гетман стал обозом у р. Днепра на городцкой стороне.

И полковник Кричевской розделил войско свое на двое, и с половиною полку своего пошел к гетманскому обозу полем, а другую половину полку своего послал р. Днепром в байдаках⁶⁶, а ударить было им на гетманской обоз вместе. И пошли Кричевского полку хлопи к гетманскому обозу на похвале: всякого было по 2 аркана, гетманского войска людей имая, взять.

И ударили, не дождався плавные. И того Кричевского на поле гетман Януш Радиви́л побил наголову, и самого Кричевского взяли в гетманской обоз ранена, и в гетманском обозе ранен умер.

А плавное Кричевского войско пришли на гетманский обоз р. Днепром, опознясь и не ведая того, что Кричевской побит; и из гетманского обозу ударили по тем байдакам из наряду и потопили 7 байдаков, а достальные розбежались...

Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск: Изд-во АН БССР, 1960. Т. 2. С. 46—47.

Пытанні: 1. Што вы ведаеце аб Міхале Крычэўскім? 2. Чаму ў бітве пад Лоевам украінскія казакі пацярпелі паражэнне?

⁶⁴ Маецца на ўвазе бітва пад Лоевам.

⁶⁵ Крычэўскі Міхал Станіслаў (? — 3 жніўня 1649 г.) — чыгірынскі рээстравы і кіеўскі палкоўнік, наказны гетман Войска Запарожскага, удзельнік паўстання Хмяльніцкага.

⁶⁶ Байдак — рачное судна.

§ 13. Вайна Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—1667 гг.

1654 г. июня 30. — З запісу пскоўскага ваяводы
Салтыкова ў Пасольскі приказ аб намеры полацкіх
жыхароў здаць горад расійскім войскам

Псков

Государю царю и вел. кн. Алексею Михайловичю всеа
Русии холопи твои Ивашко Салтыков, Меркушка Крылов
челом бьют.

В нынешнем, государь, во (7) 162 (1654) г. июня в 19-й день
сказывали нам, холопом твоим, в съезжей избе гостина Немецкого двора голова Ермолай Ломаков да переводчик Ефим Фенгуров, — сего де, государь, числа приехал из-за свейского неметцкого рубежа из Риги подо Псков на гостин Немецкой двор галанские земли торговой иноземец Яган Фанстад, а в роспросе им сказал.

В Риге де, государь, из розных польских и литовских порубежных мест много торговых людей. И которые де, государь; торговые люди ис Полоцка, и те говорили, что просили они у польсково короля служилых осадных людей в г. Полотеск. И польской король людей им не дал. И они де г. Полотеск хотят здати тебе, государю царю и вел. кн. Алексею Михайловичю всеа Русии, а говорят: за что де им, полочаном, с твоими государевыми ратными людьми битца, они, полочане, той ж православной христианской веры.

А в литовской де, государь, земле в зборе служилых людей было тысяч з 20 или с 30, и те де служилые люди пошли все Смоленску...

Помета: Чтена государю.

Хрестоматия по истории Белоруссии. С древнейших времен до 1917 г. / сост. А. П. Игнатенко, В. Н. Сидорцов. Минск : Изд-во БГУ, 1977. С. 116—117.

Пытанні: 1. Адкуль прыйшла інфармацыя ў Пскоў аб настроях жыхароў Полацка? 2. Чаму палачане вырашылі падтрымаць цара Аляксея Міхайлавіча?

**1654 г. жніўня 8. — 3 ліста невядомага шляхціца
з-пад Вільні аб паражэнні войскаў Рэчы Паспалітай
пад Глыбокім і настроях беларускіх сялян**

...Мы здесь в большой тревоге со стороны Полоцка. В прошлое воскресенье, 2 августа, пришло до 2 [тысяч] москвы в Глубокое, милях в 26 от Вильны. Там было нашей сборной шляхты из разных дружин несколько сот коней; был и полоцкий кастелян, г-н Рудомина, имевший до полутора ста всадников и несколько пехоты. Но так как наши привыкли всегда стоять неосторожно и беспечно и пренебрегать всяким неприятелем, то хотя они и имели известие, что москва близко от Глубокого, не поверили, однако ж, этому, пока уже под самым городом не увидели, что москва выходит из леса. Тут они скорей от стола, бросили обед, на коней — и ударились в бегство. Но, по правде, немало наших убито и взято в плен живыми, а большая, впрочем, половина бежала. Так-то наша неурядица ведет ко злу!.. Каждый лезет в начальники, а их-то не слушает. Так и в Глубоком: много их хотело командовать. Теперь не знаем, куда обратилась москва: в Полоцк ли или же осталась там, в Глубоком. Вчера виленский магистрат послал в Глубокое 40 конных казаков; ожидает их с унынием. Этих казаков принял магистрат в числе 100 коней.

Вчера приведены 4 москвитянина, также в прошлый четверг один. Они утверждают за верное, что (москвитяне) приготовляются идти в Вильну, только ожидают от царя побольше пехоты. У нас тут в Вильне нет такой головы, которая бы хорошо распоряжалась. Г-на польного гетмана не видно; по известиям, он сидит еще в Варшаве. Но если бы он был здесь, в Вильне, то тотчас очутилось бы у него несколько тысяч немецких солдат, так как приехало на службу много офицеров, у которых готовы и люди, только требуют денег. Поветы не могут прийти к соглашению: уже несколько недель съезжаются к переписи и опять расходятся. Виленский повет уже 4 недели стоит в 3 милях от Вильны, в Неменчине, а дальше ступить не хочет. Если бы был гетман, то должны были бы тронуться с ними и другие поветы, теперь же только дерутся

между собою, и то место, где они расположились, опустошили на несколько миль донельзя. Мужики молят бога, чтобы пришла москва.

Если поэтому такая монархия падет, то вследствие раздоров. Дай-то бог, чтобы вышло хорошо!.. Видимо, [гэтым] господь бог помогает этому врагу: если бы пришел он и в малом числе, то до сих пор взял бы и Вильну, и всю Литву.

Ныне около Вильны везде пустыри; народ бежал, когда москва взяла Глубокое, а села и города стоят пустырями; скот сам по себе ходит по полям.

В Слуцке также большая тревога от казаков...

Хрестоматия по истории Белоруссии. С древнейших времен до 1917 г. / сост.: А. П. Игнатенко, В. Н. Сидорцов. Минск : Изд-во БГУ, 1977. С. 117—118.

Пытанні: 1. Як вы лічыце, чаму шляхта збегла з Вільні? 2. Што перашкаджала арганізацыі абароны ВКЛ ад царскіх войскаў? 3. Чаму мясцовыя сяляне жадалі падтрымаць расійскае войска?

1654 г. жніўня 28. — Пахвальная грамата цара Аляксея Міхайлавіча аб добраахвотнай здачы горада жыхарамі Магілёва

Стан под Смоленском

От царя и великого князя Алексея Михайловича... (т.), полковнику нашему Костянтину Поклонскому⁶⁷.

В нынешнем во 7162 (1654) году августа 28-й день писал к нам, великому государю..., ты, полковник наш, что милостию божиею и нашим государским и сына... благоверного царевича и великого князя Алексея Алексеевича счастьем, г. Могилева шляхта и служилые люди и мещане жилетцкие, тутошние, православные христианские веры люди, нам, великому государю, доби́ли челом и город сдали и веру по святой евангельской заповеди в подданстве учинили; также и ляхи [палякі],

---

⁶⁷ Канстанцін Паклонскі — магілёўскі шляхціц, які ў чэрвені 1654 года прсягнуў расійскаму цару.

шляхта многие люди, под нашу государскую высокую руку били челом и по своей вере присягу в подданстве учинили ж. И мы, великий государь, наше царское величество, за ту твою полковника нашего многую службу жалуем тебя, милостиво похваляем. И как к тебе ся их царского величества грамота придет, и ты б божием и нашим делом промышлял, сколько милосердный бог помощи подаст, и до нашего указа был в Могилеве. А где тебе быти на нашем царском величестве службе, и о том к тебе наше царское величество указ будет вперед. А стольникам нашим и воеводам, Петру Васильевичу Шереметеву с товарищи, указали мы, великий государь, итти к нам под Смоленск, и о том к ним нашим царским величеством указ послан.

Писан на н. д. в. стану под Смоленском лета 7162 (1654) августа в 28-й день.

Послан в подъезчики с Федором Пановым с товарищи.

Хрестоматия по истории Белоруссии. С древнейших времен до 1917 г. / сост.: А. П. Игнатенко, В. Н. Сидорцов. Минск : Изд-во БГУ, 1977. С. 118—119.

Пытання: 1. Як вы думаеце, чаму праваслаўныя жыхары Магілёва добраахвотна прысягнулі цару Аляксею Міхайлавічу? 2. Якія сацыяльныя слаі насельніцтва выступілі ў падтрымку Расіі?

1654 г. верасня 12. — Ліст невядомага аўтара з Вільні аб паражэнні войскаў ВКЛ пад Магілёвам і здачы яго расійскім войскам, аб аблозе імі Віцебска, Шклова і Слуцка і руху войскаў Хмяльніцкага ў ВКЛ

(Пераклад з польскай мовы)

...Отзываются уже и коронные войска, и гвардия его величества короля, так как я имею сведение, что один из них находится около Гродно, а другие — около Мостова...

Однако в Минске обещают быть не раньше 2 недель. Хорошо вы... изволили писать, что в селениях и местечках забавляются [шляхцічы]... словно воробьи в коноплях.

С этой стороны, из Полоцка новость недурная, как читаю в письме, писанном от 7 сентября одним, находящимся там, кармелитом⁶⁸, к... подскарбию. Если бы теперь было сколько-нибудь войска, то можно было бы сделать что-либо хорошее и взять Полоцк. Впрочем, господин подскарбий сегодня уезжает неизвестно куда; вероятно, думает сделать нечто хорошее. С другой же стороны, вести неутешительные. Пришла вчера из Минска почта и принесла нам то, что изгнанник... Поплавский [Паклонскі?] с несколькими тысячами казаков пришел под Могилев и там, соединясь с Москвою, довел дело до того, что могилевцы сдались и присягнули Москве...

...гетман находится еще в Минске, а разбитое в Смоленицах, в 5 милях от Минска, войско собирается. Пишут, что его собралось там тысячи 3. Гомель также сдался. Знамена, которых было там десятков с лишком, и людей отослали к царю, там же поместили московский гарнизон. Насчет Витебска надежда слабая, так как там долго держаться не могут — крепость плохая... Быхов крепко держится... Слуцк в большой тревоге от казаков. Здесь за достоверное выдают, что Хмельницкий сжег Корец... и идет в Литву, и поэтому у нас в Вильно тревога...

По написании этого письма пришло опять известие, что Могилев сдался, а Шклов осаждается москвою. Замок Езерище, находящийся среди вод и болот, москва взяла. Казаки из Могилева продвигаются к Слуцку.

Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск : Изд-во АН БССР, 1960. Т. 2. С. 86—87.

Пытанні: 1. Знайдзіце на карце атласа згаданыя ў дакуменце геаграфічныя пункты Беларусі. 2. Падрыхтуйце самастойна пытанні да тэксту дакумента.

---

⁶⁸ Кармеліты — манахі каталіцкага жабрацкага ордэна, які быў створаны ў сярэдзіне XII ст.

**1656—1657 гг. — 3 «Успамінаў» Яна Цадроўскага
аб падзях вайны 1654—1667 гг. на беларускіх землях**

(Пераклад з польскай мовы А. Ф. Коршунава)

...21 сакавіка 1656 года напусціў пан Бог у розных месцах Мінскага ваяводства і ў маім доме страшэнную веліч палявых мышэй, якія спачатку на полі, а потым у пунях⁶⁹, свіранах⁷⁰ і на азяродах страшэнна псавалі збожжа, з прычыны чаго зараз жа пасля такога нашэсця мышэй наступіў вялікі голад, які працягваўся аж да жніва ў 1657 годзе. Галодныя людзі елі катоў, сабак і ўсякую здыхляціну, а пад канец рэзалі людзей і елі іх целы, не давалі нават чалавечым трупам адляжацца ў грабах. Усяго гэтага я сам, нязначны чалавек, нагледзеўся ўласнымі вачыма.

14 сакавіка 1657 года. Неймаверныя рабункі і наезды цярпелі мы ад сваіх уласных сялян, палкоўнікам якіх быў гультай⁷¹ Дзяніс Мурашка⁷², які звіў сабе гняздо ў Камяню. Гэты бязбожны чалавек і яго галота падбухторвалі не толькі сялян і нашых падданных, але і чэлядзь, а некаторых з іх нават запісвалі ў свой рээстр [атрад]. Яны і былі важнейшай прычынай цяжкага голаду і таго, што ўсе сяляне разыйшліся. Потым, аднак, утаймаваліся, калі іх разграмілі ў Прусавачах, дзе было забіта некалькі і маіх падданных, якія пагультаіліся.

Коршунаў А.Ф. Успаміны Яна Цадроўскага // Беларуская літаратура. Вып. 5. Мінск, 1977. С. 154—167.

---

⁶⁹ Пуня, а таксама сяніца (Магілёўшчына), сельніца (Брэстчына), адрына і шопа (Гродзеншчына) — памяшканне для захоўвання сена.

⁷⁰ Свіран, а таксама клець ці амбар — неацяпляльны, халодны сельскагаспадарчы будынак для захоўвання сялянскага набытку: збожжа, адзення і іншых рэчаў.

⁷¹ Гультай — вольны, бяздзейны, бесшабашны чалавек, авантурыст, шукальнік прыгод, мяцежнік.

⁷² Мурашка Дзяніс (? — пасля 1671 г.) — кіраўнік атрада беларускіх сялян у вайну 1654—1667 гг., наказны беларускі палкоўнік.

Пытанні: 1. Назавіце прычыны голаду на беларускіх землях у час вайны 1654—1667 гг.

1667 г. студзеня 30. — З Андросаўскага пагаднення паміж Рэччу Паспалітай і Расіяй аб змене дзяржаўнай мяжы

...6. А из завоеванных городов и земель уступлены суть в сторону его королевского величества города и места: Полотск, Витебск, Диноборг [г. Даўгаўпілс, Латвія], Лютин [г. Лудза, Латвія], Режица [г. Рэзекне, Латвія], Мариенгауз [г. Віляка, Латвія] со всеми лифляндами полуденными и со всеми тех городов всех именованных уездами, издавна к ним лежащими, опричь Велижа, издавна до Витебска лежащего, а из тех городов, которые недавно по взятию их, церковныя ризы, образы и книги и иныя вещи, також прибылыя пушки, и запасы пушечные, и всякое ружье, и денежная казна, и хлебные запасы с Москвы привезенные, и служилые и жители прибыльные русские люди, до городов его царского величества близко будучих, на подводах до рубежа тех уездов вывезены быти имеют, а давныя тех городов пушки и пушечные запасы и ружье, который ныне суть в городах, також живущие тамошние люди и шляхта в своих поселениях при уступлении тех городов оставлены быти имеют; а те вышеименованные уступленные города Полотск, Витебск, Диноборг с лифляндами и иные города вышеименованные с иными местами и уездами Усвят, Суroje, Озерище и с иными имеют быть отданы в сторону его королевского величества и Речи Посполитой в нынешнем от рождества сына божия 1667 года марта месяца в 11 день, по новому календарю, через присланных дворян, как от его королевского величества... однако ж людей тех и животов их, которые в подводы взяты будут, задерживать, и ни их обидеть люди его царского величества не будут, а шляхте в тех уездах уступленных тотчас по совершении договоров нынешних свои маетности отбирати вольно будет, в которых безопасно жити без помешки и от людей его царского величества в крепостях до вынятия остающихся имеют; а против того и люди его царского величества, в тех крепостях

будучие, во всяком от его королевского величества людей до вынятия их из тех крепостей в безопастве пребывати будут...

Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск : Изд-во АН БССР, 1960. Т. 2. С. 172.

Пытанны: 1. Знайдзіце на карце атласа гарады і землі, якія адыйшлі па выніках вайны 1654—1667 гг. да Рэчы Паспалітай. 2. Якія тэрыторыі атрымала Расійская дзяржава?

§ 14. Беларусь у гады Паўночнай вайны 1700—1721 гг.

**1708 г. — З Магілёўскай хронікі Т. Сурты
і Ю. Трубіцкага аб знаходжанні шведскага караля
Карла XII у Магілёве**

(Пераклад з польскай мовы В. Таранейскага)

У год 1708... Праз тры дні пасля валахаў⁷³ прыцягнуўся з усім сваім войскам шведскі кароль і стаў лагерам на Буйніцкім полі. Абоз з усім абсталяваннем быў даволі вялікім. У гэты ж час, як толькі прыбыў шведскі кароль, хадзіў да яго магістрат прасіць аб літасці. Адказаў праз перакладчыка: «Паколькі вы давалі правіянт маскоўцам, патрэбна, каб далі і мне». І прынцыпова загадаў, каб усё шведскае войска было пад страхой. І адразу быў падзелены горад Магілёў на шаснаццаць кварталаў. Важныя чыноўнікі і кватэрмайстры размясціліся па пакоях у багацейшых дамах, сам кароль жыве ў лагеры, а яго міласць пан Панятоўскі, шведскі камісар, кватараваў у замку. З прыходам шведскага войска хутка стала на розныя рэчы, а найбольш на харчовыя, невыносная дарагавізна, пра што буду я пісаць ніжэй...

---

⁷³ Валахі — народы, носьбіты ўсходне-раманскіх моў; назва румынаў і малдаванаў.

Шведскі кароль быў малады, не меў і трыццаці гадоў, росту быў высокага, грузны, твар меў васпаваты і прадаўгаваты, нос доўгі, быў плячысты, валасы былі падстрыжаныя нажніцамі. І хоць бачылі мы яго больш дзесяці разоў, быў усё ў адным строі, меў пад нізом порткі і ласіную камізэльку, а верхнюю — цёмна-сінюю, суконную, толькі абшытую галунамі, і на адным, не надта ўбраным кані, які толькі што меў талісман, выязджаў...

Шведскі кароль, не задаволіўшыся такімі правіянтамі і кантрыбуцыйнымі грашыма, сам аб'ехаў найлепшыя цэрквы, але мала ўбачыў у іх серабра (бо лепшае было пахавана ў зямлю), аднак жа, маючы ад жыдоў [яўрэяў] вестку, што ў лепшых цэрквах серабро ёсць, загадаў, каб тут жа выдалі ад царквы некалькі соцень фунтаў⁷⁴ серабра (бо ў шведскім лагерах заўсёды чаканілася шведская манета), і прыгразіў, што, калі не выдасць, загадае ўсё зрабаваць, а горад спаліць. І так гараджане, застаючыся ў руках суровага непрыяцеля, мусілі выдаць царкоўнага серабра, менавіта з магілёўскай Брацкай царквы: адну сярэбраную пазалочаную аправу з абраза найсвяцейшай панны Марыі, тры меншыя аправы, шэсць падвясных лямпаў, дзве кадзільніцы, сто вялікіх скрыжаляў і раму з абраза найсвяцейшай панны Багаслаўскай, якая стаяла каля кліраса, трыццаць скрыжаляў, ломанага серабра ў розных рэчах, у кубках, чарках, якое збіралася на аправу найсвяцейшай панны Марыі Брамнай...

Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI — першая палова XVIII ст. / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы; падрыхт. А. І. Богдан і [інш.]; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. Мінск : Бел. навука, 2005. С. 828—829.

Пытанні: 1. Ахарактарызуйце асобу шведскага караля. 2. Чаму шведскі кароль аблажыў дадатковай кантрыбуцыяй магілёўскіх мяшчан?

---

⁷⁴ Фунт — адзінка масы. Польскі фунт XVI ст. складаў 493,68 г, англійскі (гандлёвы) — 453,59 г, прускі — 467,71 г.

1700—1708 гг. — 3 Віцебскага летапісу Панцырнага и Аверкі аб падзеях другой Паўночнай вайны

(Пераклад з польскай мовы В. Таранейскага)

У год 1700. Месяца ліпеня кароль яго міласць Аўгуст Другі разбіў у полі шведа і ўзяў Кукенойс...

У год 1700. Казакі пад Рыгай разбілі шведа.

У год 1700. Рэпнін з 8 тысячамі ад цара яго міласці прыйшоў ад Пскова пад Рыгу на дапамогу каралю ягамосцю.

У год 1700. Пад Дэрптам са здрады немца Адама Адамовіча разбілі шведы войска цара яго міласці.

У год 1701. Месяца лютага, 17 дня каралеўскі палкоўнік і з ім 2000 рэйтараў⁷⁵ прыбылі ў Віцебск на сустрэчу цара яго міласці.

У год 1701. Месяца лютага, 19 дня цар яго міласць Пётр Аляксеевіч не вельмі вялікай світай, але стройна ўехаў у Віцебск і стаў у бурмістра Зататая. Амаль усім людзям даўся бачыцца. На трэці дзень ад'ехаў з Віцебска да Біржаў...

У год 1701. Месяца ліпеня, 24 дня саксонцы ўзарвалі парахам Кукенойс і паразрывалі гарматы. Гранатамі сапсавалі мост, а самі, пераправіўшыся з маскоўскім войскам праз Дзвіну, пайшлі ў Курляндыю, а маскоўскае войска ў Друю, а потым пайшлі ў Пскоў. Назаўтра прыбылі шведы і забілі віцебскага купца Ксаверы Александровіча, а яго маёмасць парабіралі ў лодкі.

У год 1701. Казакі з нашым Юрэвічам у Галоўчыне, пад Магілёвам, пабілі шведаў...

У год 1702. Месяца красавіка, 5 дня шведскі кароль з 20 тысячамі войска ўвайшоў у Вільню.

У год 1702. На самы Вялікдзень нашы, уварваўшыся ў Вільню, пабілі 1000 шведаў, старшых загінула чалавек 250, за што шведскі кароль помсціўся манахам і мяшчанам: пасадзіў

---

⁷⁵ Рэйтары — наёмныя конныя палкі ў Еўропе і Расіі.

іх у гарачую лазню, загадаў нанасіць і накласці ў яе трупаў і папарыць іх з трупамі ў гарачыні і смуродзе.

У год 1702. У Кракаве шведскі кароль спаліў палац, Торунь зруйнаваў і ўсю Польскую дзяржаву рабаваў без усякай міласэрнасці.

У год 1703. Палкоўнік Пратопаў і з ім 20000 чалавек ішлі праз Віцебск, а другі з 70000 чалавек ішоў праз Оршу...

У год 1704. Цар яго міласць узяў Нарву, або Ругадзёў. Пасля ўзяцця загадаў усіх пасекчы...

У год 1705. Месяца студзеня, 15 дня ўехаў у Віцебск Барыс Пятровіч Шарамецьёў, фельдмаршал, а з ім дзевяць палкоў войска; сталі па гасподах.

У год 1705. Месяца мая, 4 дня выйшла войска з Віцебска і стаяла ў полі тры дні, а потым пайшло ў Полацк. У гэты ж час праводзілі з Парэчча ўніз 50 стругаў з ваеннымі прыпасамі: кулямі, гарматамі і бердышамі⁷⁶...

У год 1706. Цар яго міласць, сабраўшы сваё войска ў Магілёве, пайшоў з ім пад Белую Царкву.

У год 1706. Выходзячы з Горадні, войска цара яго міласці патапіла ў Нёмане-рацэ порах, кулі і гарматы і прыйшло пад Белую Царкву...

У год 1707. Валахі гетмана яго, вяльможнасці яго міласці Рыгора Агінскага прыбылі ў Віцебск, старшыня стала ў горадзе, а вайсковыя харугвы ў полі. Узялі з горада 60 тысяч золотых гатовымі грашыма, з архіепіскапскіх маёнткаў — 1120; бралі на Усвяце і па іншых каралеўскіх уладаннях.

У год 1707. Прыслалі з Полацка загад, каб з кожнага дыма далі па паўтары бочкі жытняй мукі. Мусілі даць, і адвязлі да Полацка.

У год 1707. Прыслалі з Менска загад, каб па Люблінскім тарыфе далі коней, з трох дымаў. Горад і мяшчане мусілі

---

⁷⁶ Бярдыш — халодная зброя ў выглядзе сякеры са скрыўлёным, нахталт паўмесяца, лязом, насаджаным на доўгі кій.

даць 24 коней, далі і адаслалі да Менска. А шляхта і ваявадзяне не далі нічога...

У год 1708. Барыс Пятровіч Шарамецьеў выбраў з віцебскіх мяшчан на сваё войска сем тысяч чвэрцаў⁷⁷ збожжа...

У год 1708. Прыйшла ў Віцебск харугва смаленскай шляхты, выстаішы некалькі дзясяткаў тыдняў, пайшла ў Полацк...

У год 1708. У горадзе Віцебску ўзялі з мяшчанаў на шведскага наёмніка 6000 талераў⁷⁸, потым узялі з ратушы бурмістраў і дванаццаць іншых асобаў і завялі да Астроўна, адтуль іх выкупілі мяшчане, даўшы шведскаму дыпламату 1000 талераў бітых цалковымі.

У год 1708. Капітан Салаўёў з 2500 конных казакоў і калмыкаў месяца верасня, 28 дня выпаліў увесь Віцебск, замкі і горад, ратушу і крамы, Узгор'е, Заручаёе і Задунаёе, чатыры касцёлы і дваццаць цэркваў, а за Заручаёем узяў адкупнога 600 талераў бітых. Ліхі. Ён жа з тымі ж казакамі раней выпаліў Магілёў, Быхаў, Дуброўну, Оршу і Кадзін, панскія дамы, нікога не шкадаваў.

У год 1708. Месяца лістапада ішло праз Віцебск са Смаленска 300 казакоў з капітанам Мерліным; гэты ўзяў з горада і з мяшчан адкупнога 600 талераў бітых...

Спадчына. 1997. № 4. С. 218—225.

Пытанні: 1. На падставе дакумента складзіце каляндар падзей «Паўночная вайна на Віцебшчыне».

---

⁷⁷ Чвэрць — мера аб'ёму сыпкіх рэчываў у ВКЛ, роўная 18, 36, 64, 72, 80 гарцам (ад 101,63 да 203,26 л) у залежнасці ад велічыні бочкі, гарца, мясцовасці, мэт.

⁷⁸ Талер — буйная высокай пробы сярэбраная манета еўрапейскіх краін у XVI—XVIII стст. Талер Рэчы Паспалітай з 1627 г. пры лігатурнай масе 28,8 г меў пробу 875 праміле. У пачатку XVIII ст. 1 талер = 240 грошаў.

1708 г. — Бітва пад Лясной

(З беларускага фальклору)

Швед, разбіты пад Лясной, трапіў у балота Чыстая Лужа. Там патанулі ў дрыгве яго гарматы, коні, людзі, а галоўны начальнік іх — Левенгаўпт — кінуўся цераз Брадзілаў мост на Прапойск. Прапойскія перавознікі на вачах у шведаў хутка знішчылі паромы на Сожы... У той жа час на левым баку Сожа, у Старынцы і Краснаполлі, з'явіліся казакі. Яны не дапусцілі шведаў да пераправы і пагналі іх далей, на Рудню... Тут шведы пакідалі сваё ваеннае снаражэнне ў балота і разбегліся па лясах, ратуючыся ад пагоні рускіх... Начальнікі шведскія кінуліся да Сожа, закапалі там пад сасновым крыжам купу золата і срэбра... І давай уцякаць па слядах свайго караля.

*Гісторыя Беларусі ў літаратурных вобразах:
Дакастрычніцкі перыяд. Мінск : Нар. асвета, 1979. С. 78.*

Пытанні: 1. Успомніце, у чым заключалася гістарычнае значэнне бітвы ля вёскі Лясная? 2. Хто кіраваў расійскімі войскамі? 3. Які помнік у гонар перамогі знаходзіцца на месцы сражэння?

§ 15. Барацьба магнацкіх груповак

1732 г. сакавік. — Данясенне французскага пасла каралю Людовіку XV аб рабоце сейма Рэчы Паспалітай

(Пераклад з польскай мовы У. А. Якубойскага)

...Желательно, чтобы поляки больше думали об интересах своей родины, больше, чем прежде, заботились о том, что происходит за рубежом, и больше бы остерегались венского двора, России и Пруссии. Они же думают исключительно о своих партикулярных [приватных, неафицыйных] интересах и, когда им говорят об опасности, в какой пребывают, признают, что она существует, но тут же отвечают, что Польша всегда сама собой управляла и что в интересах Европы, дабы нынешнее

правительство [Польшчы] осталось таким, каким есть, и дабы никто из соседних государей не подчинил его. Я им говорю, что венский двор, Россия и Пруссия никогда не были так сильны, как теперь, и они [палякі] постоянно должны опасаться потери каких-либо провинций... Но им только бы давали деньги, и они довольны...

В соответствии с Вашим, государь, велением, необходимо присмотреть за срывом будущего чрезвычайного сейма. Мало-сведущие в политике люди считают, что сейм срывается легко и без больших расходов. Действительно, не надо много платить послу, который срывает сейм, выходя из палаты и вписывая свой протест в книги. Но этого мало. Надо иметь за собой значительную группу влиятельных магнатов, которые поддержат такого посла. Обычно бывает это простой шляхтич; его легко уговорить, но так же легко он может переменить мнение, получив подарок от двора. Те из магнатов, что являются послами, всегда делают вид, что сейма не срывают — иначе лишились бы благосклонности двора. Поэтому надо обращаться к нескольким бедным шляхтичам, давая им деньги. Однако следует иметь партию, которая их поддержит, ибо, когда они покидают палату, их могут зарубить. Эта партия, которой тоже надо дать денег, под разными предлогами не позволяет убить протестующего посла. Во время последнего сейма в Гродно, когда сорвал его посол Марцинкевич и получил обещанные ему за отъезд из Гродно деньги, польский король разослал во все стороны разных значительных людей, чтобы его догнали и с помощью всякого рода обещаний доставили назад. Ночь он провел в шести милях от Гродно, и пришлось употребить все старания, дабы его удержать: он хотел вернуться и купить ткань для жены. Мы купили штуку лионской ткани и доставили ему. Ибо, вернись он в Гродно, польский король дал бы ему столько же денег, как и мы, и он взял бы назад свой протест и назвал тех, кто его нанял сорвать сейм...

*Хрестоматия по истории южных и западных славян:
учеб. пособие для вузов: в 3 т. Т. I. Эпоха феодализма.
Минск : Университетское, 1987. С. 239—240.*

Пытанні: 1. У чым заключаецца прычына безуладдзя ў Рэчы Паспалітай? 2. Як на практыцы можна было сарваць работу сейма?

§ 16. Беларуская вёска ў другой палове XVII — першай палове XVIII ст.

**1661 г. — 3 заявы ваяводстваў і паветаў аб іх згодзе
на выплату падымнага падатку**

(Пераклад з польскай мовы)

...Повет Лидский обязуется уплатить 22 подымных. Что касается несдачи 2 подымных, установленных на снаряжение их милости панов комиссаров, для переговоров с Москвой, то одно подымное уже сдал, другое сдать разрешает согласно аб'юратам⁷⁹ 1659 года, исключая тех, кто находится под властью неприятеля, а также тех, кто несет тяготы на солдат.

Дается согласие на ополчение под водительством его королевской милости, согласно статуту ВКЛ, без различия, с кем будет вестись война. Отчетный сеймик назначается на 14 августа.

Повет Браславский, до основания разрушенный вражеской армией, за это время не в состоянии уплатить Речи Посполитой ни одного налога, однако после полного освобождения будет привлекаться к уплате налогов, установленных настоящим сеймом, наравне с иными воеводствами и поветами, уже освобожденными, с аб'юратай недавно совершенных побегов.

И хотя шляхта этого повета в настоящее время рассеяна и лишена своих владений, однако она обязуется, согласно закону, записанному в Статуте, служить в ополчении при особе его королевской милости, как кто сможет, учитывая несостоятельность, без различия, с кем будет вестись война.

---

⁷⁹ Аб'юрат — уступка чаму-небудзь ці каму-небудзь.

Отчетный сеймик назначается на 13 августа в обычном месте — в Браславе, если военные действия полностью прекратятся, если же будут продолжаться, то в Довгелишках.

...Хотя Гродненский повет в результате военных действий обращен в руины и преобладающая часть его сожжена, однако, идя навстречу Речи Посполитой и учитывая ее неотложные нужды, а также желая способствовать быстрейшему возрождению отчины, он дает согласие с целью обеспечения жалования войскам старого и нового набора на уплату 22 подымных в соответствии с квитанциями 1659 года и с абьюратой тех владений, по которым в указанном году абьюраты не приносились.

Все же, что еще осталось недоплаченным в 1659 году из 2 подымных (по универсалу, изданному его королевской милостью), предназначенных на снаряжение панов комиссаров для переговоров с Москвой, должно быть уплачено при 1-м взносе настоящих налогов.

Отчетный сеймик — дня 2 августа.

...Воеводство Новогрудское дает согласие внести 22 подымных и отдельно на комиссаров на равных условиях с другими воеводствами и поветами согласно последним абьюратам и квитанциям 1659 года. Эти налоги со всей территории, не занятой врагом, воеводство обещает внести в казну после вывода нашего войска. Сеймик созывается на день 9 августа, на который должно быть казначейством прислано постановление.

Повет Слонимский, почти дотла сожженный и разграбленный неприятелем, а также разоренный постоянными переходами войск обоих народов, не надеется на возможность получения каких-либо доходов от своих владений, так как из-за недостатка тяглогового скота не сеяно.

Все же, не желая уклоняться от нужд Речи Посполитой и отступать от общего соглашения, обязуется сдать 22 подымных согласно последним квитанциям 1659 года для уплаты войску. А отдельно в отношении дополнительных 2 подымных на снаряжение панов комиссаров, которые после сейма 1659 года

были предложены на отчетных сеймиках, но лишь на одно подъемное дано было согласие, то сейчас дается гарантия об уплате второго наравне с братьями. Те же, которые и одного подъемного, утвержденного отчетным сеймиком после прошлого сейма, не уплатили, должны внести в 1-й срок платежа часть налогов, установленных настоящим сеймом, без абьюраты о погоревших, разве только, если где-либо не было абьюраты в связи с ранее установленными налогами. Однако все эти подъемные, на которые дано согласие, должны взиматься и уплачиваться в той мере, в какой этому не помешает неприятель и не воспрепятствуют во время взимания налогов какие-либо войска.

Отчетный сеймик назначается в своем повете на день 9 августа.

Повет Волковысский, во многих местах погоревший, ввиду полного разорения неприятелем, переходов и постоев многочисленных хоругвей войск Речи Посполитой приведен в крайнее оскудение.

Однако, идя навстречу столь великим нуждам Речи Посполитой и следуя всеобщему согласию воеводств и поветов, он обязуется без абьюрат уплатить в 2 срока 22 подъемных, за исключением хозяйств, обслуживающих обозы и служащих местом постоя. В отношении же 2 подъемных, уплаченных некоторыми воеводствами и поветами на снаряжение комиссаров для переговоров с Москвой, дается гарантия уравнивания с братьями.

Отчетный сеймик назначается на 9 августа...

Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск : Изд-во АН БССР, 1960. Т. 2. С. 182—183.

Пытанні: 1. Успомніце, калі быў уведзены падымны падатак. 2. На падставе дакумента вызначце эканамічны стан беларускіх зямель, якія пацярпелі ад ваенных дзеянняў.

1648 — 1667 гг. — Змяншэнне колькасці насельніцтва і колькасці дымаў у беларускіх паветах

(Пераклад з польскай мовы)

Поветы	Кол-во дымов, тыс.		Уменьшение дымов, %	Численность населения, тыс. чел.		Убыло, %
	перед войной	после войны		перед войной	после войны	
Брестский	40	23	42	280	149	53
Пинский	23	14	39	161	91	56
Новогрудский	41	16	37	287	104	36
Слонимский	12	10	16	84	65	75
Волковыский	10	8	20	70	52	71
Гродненский	25	18	28	175	117	61
Лидский	12	10	16	84	65	75
Ошмянский	30	15	50	210	97	46
Браславский	6	3	50	42	19	45
Минский	26	10	61	183	65	35
Мозырский	5	2	60	35	13	37
Речицкий	4	2	50	28	13	46
Мстиславский	13	4	69	91	26	75
Оршанский	67	22	67	469	143	72
Витебский	10	4	60	70	26	66
Полоцкий	23	6	74	161	39	75

Хрестоматия по истории Белоруссии. С древнейших времен до 1917 г. / сост. А. П. Игнатенко, В. Н. Сидорцов. Минск : Изд-во БГУ, 1977. С. 125.

Пытанні: 1. Вызначце рэгіёны Беларусі з максімальнымі і мінімальнымі стратамі, панесенымі ад войнаў і іх наступстваў.

1738 г. — Табліца колькасці старостваў і дзяржаў⁸⁰
у пяці ваяводствах ВКЛ, якія мелі ворыва і знаходзіліся
на чыншы або апусцелых

Воеводства	Колькасць староств і держав	Імелі запашкі	На чынше или пустыя
Новогрудское	22	16	6
Брестское	14	13	1
Минское	31	12	19
Полоцкое	13	7	6
Витебское	21	4	17
Мстиславское	24	11	13
Итого	125	63	62

*Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов:
в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД
БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск :
Изд-во АН БССР, 1960. Т. 2. С. 234.*

Пытанні: 1. Вызначце суадносіны паншчыны і чыншу (адпрацовач-най і грашовай рэнты) у першай трэці XVIII ст. 2. Чаму ва ўсходняй частцы беларускіх зямель грашова аброк меў большае пашырэнне, чым у заходняй?

1717 г. снежня 10. — 3 інвентара маёнтка Салока
Браслаўскага павета аб павіннасцях сялян

(Пераклад з польскай мовы)

Подданные Солокской волости должны платить от каждой оседлой тяглой волоки по 2 копы⁸¹ литовских грошей. Давать дякла: ржи 1 бочку, в которую входят 2 солянки, овса 1 бочку

⁸⁰ Дзяржава — дзяржаўнае зямельнае ўладанне ў ВКЛ у XV—XVIII стст., якое знаходзілася ў распараджэнні пэўнай асобы — дзяржаўцы — на вызначаных умовах трымання. Складаліся з адной ці некалькіх вёсак або нават іх частак.

⁸¹ Капа — грашова адзінка, роўная 60 літоўскім грошам.

такой же меры, хотя до этого они обязаны были давать по 2 бочки согласно прежним инвентарям, 1 гуся, 2 кур, 20 яиц, 1 вязку боровиков, по 5 горстей конопли для неводов, по 5 сажень⁸² сетей для ловли покопной рыбы, а для ловли зверя по 10 сажень.

Они обязаны выходить на барщину для Солокского двора по 4 дня в неделю с каждой волоки, с чем двор укажет, для уборки урожая с полей, сена с лугов. А когда гвалтами уберут урожай, остальное время работают для себя. В другое время после уборки зерна и сена, они обязаны отработать по одному гвалту в месяц, с чем двор укажет. Нести охрану они обязаны по неделе от каждой оседлой полуволоки и давать подводы, сколько и куда потребуется. На ловлю рыбы и зверя они обязаны ходить в свои рабочие дни.

А поскольку в бурные времена многие тяглые подданные, которые должны нести описанные выше повинности, заново выхлопотали себе от разных комиссаров грамоты на боярство, проживая на тяглой земле, поэтому уже немного имеется тяглых подданных, для которых все эти перечисленные выше повинности не были бы отменены. А потому все бояре, владеющие землей в деревнях и застенках, обязаны отбывать те же гвалты для уборки с полей урожая и сена, ловить рыбу и зверя, давать сети для ловли рыбы и зверя, платить складчину на содержание сторожевой охраны в Вильно, участвовать в починке мостов, в возведении новых и ремонте старых строений во дворе, в восстановлении корчмы в местечке и мельницы, равно и в предоставлении подвод.

Бояре также обязаны платить чинш, но без дякла — ржи, овса, гусей, кур, яиц и боровиков — согласно описанию для каждого.

Хрестоматия по истории Белоруссии. С древнейших времен до 1917 г. / сост. А. П. Игнатенко, В. Н. Сидорцов. Минск : Изд-во БГУ, 1977. С. 126—127.

---

⁸² Сажань — мера даўжыні. Касы сажань быў памерам 170—248 см, мерны — 176 см. У ВКЛ, у асноўным пры гандлёвых аперацыях, выкарыстоўваўся малы сажань (188,125 см).

- Пытанні:** 1. Пералічыце асноўныя павіннасці сялян маёнтка Салока. 2. Вызначце павіннасці сялян-слуг на прыкладзе баяраў. 3. Параўнайце іх павіннасці з павіннасцямі цяглых сялян.

§ 17. Сялянскі рух

1662 г. — Пастанова надзвычайнага Варшаўскага сейма аб разглядзе і прыцягненні да суда каралеўскіх падданных Гродзенскай эканоміі

(Пераклад з польскай мовы)

...А поскольку разные жители не только Гродненского, но и других поветов ссылаются на огромный ущерб, причиненный им во время московского нашествия нашими подданными из Гродненской эконмии, которые совершали преступления, убивали шляхту, истязали разных людей, нападали на костелы, церкви, шляхетские усадьбы и грабили, мы вменяем в обязанность тем же комиссарам, чтобы они, договорившись между собою относительно места и времени и огласив об этом через Гродненский замок, предварительно расследовав жалобы как держателей ключей нашей эконмии, так и тех, которые ссылаются на нанесение им ущерба упомянутыми лицами и их заместителями, а также нашими подданными, вершили правосудие и преступников при наличии убедительных доказательств осуждали на смертную казнь, согласно закону, применяя постановления о грабителях 1652 и 1659 гг., невзирая ни на какие возражения. А в той мере, в какой потерпевшие не получили бы удовлетворения от посланных нами комиссаров, им разрешается законным путем поискивать возмещение ущерба.

Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск : Изд-во АН БССР, 1960. Т. 2. С. 374.

Пытання: 1. Як вы лічыце, чаму каралеўскія камісары атрымалі шырокія паўнамоцтвы для ажыццяўлення судаводства ў адносінах да сялян?

**1744 г. не раней лютага 4 — не пазней мая 24. —
З данясення святара Пятра Чалоўскага праваслаўнаму
епіскапу Гераніму Валчанскаму аб паўстанні
ў Крычаўскім старостве**

1. В прошедших годах назад тому лет з 12 и больше по некоторой своей нужде князя Радивиллова староство Кричевское изволила на урочные годы отдать во владение... Гдале, жителю слуцкому. И как принял во владение помянутый... Гдалий староство Кричевское с волостью, начал не так, как другие, прежде бывшие владельцы поступать, но всякими отягощать безмерными денежными податями тамошних крестьян, излишние вымыслив рабочие лесовые заводы, где построил поташные и гардашные заводы и под оный поташ и гардаш брал хотя с наймом с уезду подводы для поставки оных товаров, к пристани, от чего немалую излишнюю нужду и крайние разорение крестьяня претерпевали.

5. И видя такое разорение и нападки, того уезду природной мужик Василей Матвеев по прозванию Воцило, который жительство имел в помянутом уезде Кричевском в дер. Селичах, согласяся с протчими того уезду Кричевского людьми, посылал многократно нарочных ходоков к помянутой кн. Радивиловой просить на оного [арандатара]... и был после того оной Воцилов сам во оном городе и уезде управителем, чрез несколько времени собирая со крестьян принадлежащая всякия подати по прежнему обыкновению на князя.

9. В помянутом же 1743 г. по осени прислано до того же уезду Кричева за губернатора господина Павла Целецкого. И оный Целецкой, приехав в гор. Кричев, объявил всему уезду универсал и копии разослал по всей волости от себе и уставил своих управителей токмо помянутой. Восцила усумневаяся, что от князя присланный губернатор с управителями подлинно ль от князя Радивила прислан или по научению от

[арандатараў], велел с всего уезду Кричевского собраться войтам и пойти в гор. Кричев для лучшего вырозумления от присланного губернатора, объявляя оному губернатору, что, буде ты от князя прислан — живи, буде же от [арандатараў] — мы тебе не принимаем, тогда оной губернатор из гор. Кричева отъехал...

12. В генваре месяце около средних чисел прислан от князя полковник прозванием Пестрицкий с немалым числом воинских людей, которой в городку Кричеве с командою своею остановился.

И помянутой Василей Вошило, видя свое нещастие, принудил людей простонародных того владения, чтоб по человеку з двора для отпору оного войску были в готовности, и пошел к показанному полковнику встречу с разным ручным боем, с рогатинами и с пищальми, и с дубьем и с прочим, при котором случае людей его пушечною стрельбою и из мелкаго ружья раз били, и многих мужиков, поймав, за ребра на крючье, других по деревьям перевешано, иных в полон забрано, отчего не токмо в уезде Кричевском, но и в других владениях великой мятеж учинился; а оной Вошило едва бегством спасся и во область Малороссийскую⁸³ скрылся.

Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск : Изд-во АН БССР, 1960. Т. 2. С. 389—390.

Пытанні: 1. Чаму ў Крычаўскім старостве пачалося паўстанне? 2. Якімі рысамі можна абазначыць вобраз Васіля Вашчылы? 3. Які вынік паўстання?

1744 г. февраль 22. — Пастанова крычаўскага магістратскага суда аб пакаранні арганізатараў паўстання

На уряде... городском права магдебургского Кричевским перед мною, Павлом Телецким, подкоморием познанским,

---

⁸³ Маларасія — назва ўкраінскіх зямель у Расіі ў XVII — пачатку XX ст.

губернатором и ланд-войтом кричевским и перед нами, бурмистрами, райцами, лавниками по делам судебным городским, в этом году на ратуши заседающими, от прокурора это криминальное дело отдано для внесения в книги Кричевской магдебургии такими словами писано: 1744 г. февраля 22-го дня перед нами, Теодором Козлом, Яном Карабанем бурмистрами, а также райцами, лавниками и всем магистратом по делам судебным городским, в этом году в ратуше заседающими по реляции инстигатора из показаний Петрака Попла устенского, Ивана Клименка березковского, Семена Бочка олычского, Захарки Шляхотки домамиричского войтов, а также мужей всего Кричевского староства, припала справа об обидах, причиненных разным лицам, бунтовщиков и спокойствие нарушителей — Ивана Карпача, Стеся Бочки, Васьки Ветра, Ивана Доуки, Микиты с Боровков, Наума Буяна, Захарки Савтужонка, Ивана Трушенка, Иванушки с Баранкова, Микиты с Тупичина, Васьки Костина, Семена Вороны, Васьки Почаенка, Игната Моленка, Ивана Кривули, Яна Голонки — самых главных предводителей разбойников, Федора Барана, Осипа Колесника, Кузьмы Ячменка, Курилы Рихленка, Атрохима Стриженка, Ивана Белохощенко, Ивана Лыча, Кузьмы Гавриленка, Ивана Оверченка, Игната Максименка с Гослова, Михайла Кривули, Прокопа Ветре, помощников оных, Филата с Гронова, Васьки Медына, сына и парабка Стеся Бочки, парабка Доуки, Иванушки с Хотимска и иных в допросах выраженных менее виновных, в то время пойманных.

Мы, уряд Кричевской магдебургии, выслушав обе стороны, установили явное бунтовство, учиненное вышеписанными главарями, продолжающееся в течение 4 лет, в которых бунтах упоминаемые бунтовщики, ордынцов к ним присылаемых от ясновельможного князя е. м. Радзивилла подчасшего Вел. Кн. Лит. пана нашего милостивого, не признавали и оным не подчинялись, принимая их за вымышленные, с оными приезжающих к себе губернаторов, комиссаров и от них поставленных по фольварках подстарост изгоняли, некоторых били, мордовали, имущество их забирали на свой пожиток

обращали; евреев, евреек и детей малых били, убивали, мордовали, топили, добро их забирали и им пользовались, купцов, в месте Иеронимове проживающих, по имени Михайло Белавитеня и Семена — тестя его убили и тела их в Соже утопили и иных тамошних мещан также били, калечили, мордовали, имущество их движимое, деньги готовые, серебряные вещи, олово, медь и другое имущество забирали, грабили и в свою пользу обращали и, наконец, на людей собственного пана своего ясновельможного князя е. м. Радзивилла, подчашего Вел. Кн. Лит. пана милостивого, с ордынансами прибывавших, дважды, один раз под Кричевом, другой — под Церковищами, с оружием вступить отважились.

Поэтому, мы, уряд Кричевской магдебургии, в соответствии с правом посполитым раздела I, артикула 3, Статута 1588 г. о таковых своевольных купях строго описанного, заботясь, чтобы в будущем такого не повторилось и не делалось, выслушав показания, данные под присягой жалующейся стороной, то есть Петрака Попла, Гришки Граневского, Захарки Демамирицкого, войтов о том, что вышеуказанные предводители в течение четверти года целые волости бунтовали, о том, что их призывы привели к бунту, ордынансы ясновельможного князя за недействительные признавали... по исполнении присяги присуждаем и приказываем помененных разбойников Ивана Карпача, Стеся Бочку, Ваську Ветра, Микиту с Боровков, Ивана Труса, Наума Буяна, Ваську Пущанка, Васьху Костика живых посадить на кол; Ивана Докуку, Захарка Семашко, Иванушку и Микиту Ступичина на шибеницу повесить; Семену Вороне, Игнату Молуенку, Ивану Кривулю, Яну Голонку отрубить голову; Федора Барана, Осипа Колесника, Кузьму Ячменка, Курила Рихлика, Атроха Стриженка, Ивана Белохвощенка, Ивана Сыченка, Кузьму Гавриленка, Ивана Оверченка, Игната Максименка бить розгами у позорного столба, а затем отрезать по одному уху; Михайла Кривуло, Прокопа Ветра, Ваську Медынина, сына Стасевого и Ивашку с Хотимска наказать только розгами у позорного столба и изгнать из города.

И такое наказание, а также присягу стороне жалующейся назначаем на 26 февраля в г. Кричеве. Других же менее виновных, пойманных в это время и в допросах названных, так как вина их не была установлена, от наказания освобождаем.

Которое дело до книг магдебургских записано.

(Подписи)

Резолюция:

Этот декрет, составленный на разбойников, утверждаю: Стасевому же сыну как секретарю этой банды приказываю отрезать оба уха и висельницу на лбу выжечь. Других же от отрезания ушей освобождаю.

Героним Радзивилл, подचाший Вел. Кн. Лит.

Хрестоматия по истории Белоруссии. С древнейших времен до 1917 г. / сост.: А. П. Игнатенко, В. Н. Сидорцов. Минск : Изд-во БГУ, 1977. С. 156—157.

Пытання: 1. Хто кіраваў паўстаннем у Крычаўскім старостве? 2. У якіх злачынствах суд абвінавачваў арганізатараў паўстання? 3. Якое пакаранне ім было вынесена? 4. Ці адпавядае Геранім Радзівіл сваёй мянушцы — Жорсткі?

1768 г. — Пастанова надзвычайнага Варшаўскага сейма аб мерах пакарання шляхты за наўмысныя забойствы сялян і нанясенне ім ранаў і калецтваў

(Пераклад з польскай мовы)

Не только закон божеский, но и наши отечественные законы, а именно статут ВКЛ в ст. 1-й в XII главе и постановление сейма 1726 года под заглавием «Мужеубийство» требуют, чтобы никто не смел умышленно, своевольно и дерзко проливать человеческую кровь, оценивая голову убитого. Поэтому настоящим торжественно гарантирую, что отныне не только шляхтич за убийство шляхтича и крестьянин за крестьянина должны отвечать головой, но также если бы случилось, что шляхтич злобно и умышленно, а не нечаянно убил

на смерть крестьянина, то таковой шляхтич уже не сможет ограничиваться уплатой и головщиной в пользу владельца этого крестьянина, но сам должен быть осужден соответствующим судом на смертную казнь.

При этом полностью сохраняются порядок доказательства вины, судебное производство и право на защиту, предусмотренные в статуте ВКЛ и постановлениях сейма. Что же касается нанесения ран, увечья, повреждения ног или какого-либо иного члена, то по таким делам осуществление правосудия в интересах пострадавших предоставляется соответствующим судам, с тем, чтобы судьи по своей совести, со всей рассудительностью и надлежащей строгостью судили и наказывали с учетом тяжести нанесенных ран и общественного положения лиц, которым эти раны нанесены.

Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск : Изд-во АН БССР, 1960. Т. 2. С. 259.

Пытанні: 1. Ці можна сцвярджаць, што пастанова Варшаўскага сейма сугучна ідэям эпохі Асветніцтва.

§ 18. Гарады Беларусі ў другой палове XVII — першай палове XVIII ст.

1661 г. — 3 пастановы Варшаўскага сейма аб прадастаўленні ільгот у падатковым аблажэнні асобным гарадам з-за іх разарэння ў час вайны 1654—1667 гг.

(Пераклад з польскай мовы)

Город Ляховичи

63. Нами приняты во внимание доброжелательность [к нам] и добропорядочность ляховичских мещан, которые с начала

войн казацкой и московской трижды подвергались полному разорению и погорели, а сейчас в результате наступления Хованского они в четвертый раз окончательно разорены и лишились своего имущества. Поэтому городу и жителям оно, которые оставались в осаде, а также волости Ляховичской, которая за свою [к нам] доброжелательность понесла большой ущерб от неприятеля во время ляховичской осады и от наших войск после разгрома противника, мы с согласия всех сословий даем освобождение [от налогов] на 9 лет, о чем из канцелярии нашей этому городу выдана грамота, которую мы во всех пунктах подтверждаем. А для обеспечения безопасности разрешаем вельможному великому гетману ВКЛ до тех пор, пока будут продолжаться военные действия, содержать в Ляховичской крепости 200 человек пехоты, которая будет всегда получать соответствующее жалование из казны ВКЛ.

Город Брест

64. Принимая во внимание разорение города нашего Бреста, мы властью настоящего собрания освобождаем брестских мещан и евреев на 4 года от налогов, как установленных этим сеймом, так и последующими, за исключением уплаты пошлин, мыт наших и Речи Посполитой, а также чопового.

Также полностью подтверждаем их прежние права и пожалованную этому городу привилегию устраивать по 3 ярмарки в год. Таким же образом освобождаем город Шерешов и подтверждаем грамоту, выданную ему об этом.

То же относится и к Каменцу Литовскому.

Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск : Изд-во АН БССР, 1960. Т. 2. С. 283.

Пытання: 1. Як вы лічыце, чаму горад Ляхавічы быў вызвалены ад падаткаў на 9 гадоў, а горад Брэст — на 4 гады?

§ 19. Адукацыя і навука

1589 г. — З вучэбнага дапаможніка «Сентэнцыі⁸⁴,
неабходныя ў грамадскім жыцці» Яна Ліцынія
Намыслоўскага

(Пераклад з лацінскай мовы Я. І. Парэцкага)

Уступчивость

16. Старшему путь уступи, пощади и тех, кто слабее, равных себе уважай, сможешь надежно прожить.

Тайна

17. Если с тобой поделиться кто-либо тайной захочет. Камнем пусть ляжет она, что море скрывает на дне.

Нечестные

19. Щедрым не будь, благодествуя людям нечестным. Подарки Недруг твои получив, пуще наглеет еще.

Любовь к родине

27. Каждый, кто честен, пылает такою любовью к отчизне, что безоружный готов броситься в пламя костра.

Жизнь

31. Нравится жизнь несмотря на заботы, которых немало. Сколь дорогой бы была, если б лишилась и тех.

Прилежание

32. Рвение, знайте, напрасно к искусству науки высокой, будет наука расти, если усерден наш труд.

Беспокойство

33. Близость смертельной болезни, пожалуй, не так уж опасна, как беспокойство души, полной печальных тревог.

---

⁸⁴ Сентэнцыя — павучальны афарызм.

Боль

38. Тот, у кого жмет башмак, самого эта мука терзает. Каждый обычно скорбит, болью своей удручен.

Порядок

39. Правильно не завершишь ничего, не продумав порядка, следом один за другим движет порядок часы.

Предусмотрительность

41. Чтоб у тебя не погибло случайно иль в краже что-либо, надо за ходом всех дел бдительным оком следить.

Старики

47. Ежели хочешь свой век с вдохновеньем прожить и разумно, слушай, внимай старикам, чаще блюди их совет.

Скромность

49. Всякий обманщик увертками разными тешиться горазд, а избегающий лжи скромности любит язык.

Язык

51. Рану наносит не столь глубокую меч беспощадный, сколь невинным язык ядом преступным вредит.

Время

55. Чтоб наудачу не выбрать случайные сроки для дела, знай, для любого из дел время приходит свое.

Выдержка

56. Не торопись, собираясь на дело, сначала подумай, взвесив же все наконец, снова не торопись.

Вред

65. Ясно — когда пострадал твой сосед и судьба отвернулась, действуй разумно, чтоб ты этой беды избежал.

Мечь

67. Даже слабейшим вред и печаль наносить не решайся: знаешь, насколько рука мести бывает цепка.

Придерживаться середины

77. Всяких излишеств порочных пытайся, подумав, избежать, меру достоинства знай — ему середину блюсти.

Чванство

78. Что за почет! Оборванец гордится своей беднотою, диво такое ж, когда чванство опутало нас.

Негодяй

80. Кто согребает удобства себе, других ущемляя, тот добродетель и стыд не уважает совсем.

Мудрый

81. Кто не взгордится, когда засияет излишне фортуна, и не поникнет, когда пасмурно, — мудрым слывет.

Антология педагогической мысли Белорусской ССР / сост.: Э. К. Дорошевич, М. С. Мятельский, П. С. Солнцев. М. : Педагогика, 1986. С. 80—82.

Пытанні: 1. Падумайце, ці захоўваюць актуальнасць у сучасным жыцці сентэнцыі Яна Намыслоўскага?

§ 20. Літаратура і грамадска-палітычная думка

1621 г. — Верш «Польска квітнет лациною»
Яна Казіміра Пашкевіча

Пол(ь)ска квітнет лациною,
Лътва квітнет русчизную;
Без той в Пол(ь)ше не пребудзеш,
Без сей в Литве блазном⁸⁵ будзеш.

---

⁸⁵ Блази — спакуса, панадлівыя словы, учынкi; мана. Блазиць — спакушаць, бянтэжыць, наводзіць на грэх.

Той лацина йзык дбет,
Та без рэси не вытрваает.
Ведзь же юж русь, иж тва хвбла
По всем свете юж дойзрала.
Весели ж се ты, русине,
Тва слава никгды не згине!

Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI — першая палова XVIII ст. / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы; падрыхт. А. І. Богдан і [інш.]; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. Мінск : Бел. навука, 2005. С. 691.

Пытанні: 1. Чаму ў гістарычнай навуцы верш Яна Пашкевіча прыводзіцца ў доказ палажэння аб захаванні дзяржаўнай самастойнасці ВКЛ пасля ўтварэння Рэчы Паспалітай?

**1625 г. — 3 паэмы «Лабірынт, або забытаная дарога»
Тамаша Яўлевіча аб ролі Мудрасці ў жыцці чалавека**

(Пераклад з польскай мовы Р. Барадзіліна)

Мудрасць — тая пані, што сабе дазволіць
І казаць, што хоча, і караць, і кволіць.
Мне з нягеглым пёркам смеласьці замала
Хоць накрэмзаць тое, што яна казала.
Бо не да сляпоцця трэба паняў слухаць,
Асабліва ў гневе з пыхай думку рухаць.
Пані збоку стане, а слуга нявінны
Спінаю сваёю плоціць за навіны.
Хай жа й гэты скрыптык абмінуць папрокі.
У людскіх галовах думкі, як аблогі.
Барады старэчай пудзіцца дзяціна,
У духоўных досыць кары як для сына.
Толькі вам пішу я сэрцам апантаным
Маладое слова — юнакам старанным,
У якіх і [учынкi] ў маладым узросце,
Значыць, не дарэмна я кумекаў штосьці.
А каму верш гэты будзе не да смаку,
Той ісці да пані мусіць на аддзяку.

Тут пасведчыць Мудрасць: не мае правіны,
Што яна казала, быў пісаць павінны.

Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI — першая палова XVIII ст. / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы; падрыхт. А. І. Богдан і [інш.]; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. Мінск : Бел. навука, 2005. С. 701.

Пытанні: 1. Якім паўстае перад чытачом вобраз Мудрасці, створаны Тамашам Яўлевічам?

**1621 г. — 3 «Дыярыуша» Самуіла Маскевіча
аб падзеях «Смутнага часу»**

(Пераклад з польскай мовы А. Ф. Коршунава)

...У 1600 годзе сам яго міласць кароль накіраваўся з войскам у Ліфляндыю. Разам з ім былі і абодва гетманы — Ян Замойскі, канцлер і вялікі гетман каронны, і Станіслаў Жалкеўскі⁸⁶, палявы гетман каронны. Тым часам я з двума коньмі знаходзіўся пры пане Войне⁸⁷, які быў падканцлерам літоўскім.

...У 1602 годзе адбылася канфедэрацыя па справах ліфляндскіх.

Пасля таго, як кароль вярнуўся з Ліфлянды, пан Радзівіл⁸⁸, ваявода віленскі, які быў у той час і вялікім гетманам літоўскім, застаўся ў Ліфлянды з панам Карлам Хадкевічам, старастаю жамойцкім, як два каты⁸⁹.

---

⁸⁶ Жаўкеўскі Станіслаў (1547 ці 1550 — 1620 г.) — польскі палкаводзец пачатка XVII ст., польны і вялікі гетман і канцлер вялікі каронны. Заваёўнік Масквы, пераможца бітвы пры Клушыне. Заснавальнік горада Жолква і Крэхаўскага манастыра святога Мікалая.

⁸⁷ Война Габрыэль (? — 1615 г.) — дзяржаўны і вайсковы дзеяч Вялікага Княства Літоўскага, падканцлер вялікі ВКЛ (з 1589 г.).

⁸⁸ Радзівіл Крыштоф «Пярун» (1547—1621) — сын Радзівіла Мікалая Рудога, вялікі гетман ВКЛ, ваявода віленскі, кашталян трокскі.

⁸⁹ Гэта значыць, яны былі ў нязгодзе паміж сабою.

У тым жа годзе ў Брагіне ў князя Адама Вішнявецкага⁹⁰ з'явіўся Дзмітрый, сын Івана, цара маскоўскага, празванага Грозным, які дзіўным чынам пазбег тыранскіх рук уладальніка Барыса Гадунова⁹¹. Ён туляўся трынаццаць год, нікому не паведамляючы пра сябе, пакуль не дачакаўся зручнага часу.

У гэтым жа годзе Дзмітрый быў у Кракаве ў яго міласці караля разам з князем Канстанцінам Вішнявецкім. Пан ваявода сандамірскі Мнішак, які ўзяў Дзмітрыя на ўтрыманне, апякаў яго і абяцаў яму ў жонкі сваю дачку Марыну, што потым і ажыццявіў, але ад гэтага не шмат ён меў радасці.

У 1603 годзе царэвіч выправіўся ў Маскву. Разам з ім пайшоў і сам пан ваявода сандамірскі, маючы вельмі малалікае войска: спачатку толькі атрад з 700 вершнікаў, якія атрымалі плату, і пяць харугваў...

Маскоўскае войска налічвала восемдзесят тысяч і, спадзяючыся на сваю сілу, выступіла супраць іх у полі пад Ноўгарадам⁹². Камандуючым гэтага войска быў князь Мсціслаўскі. Тую бітву нашы з дапамогаю Бога выйгралі і захапілі ў палон самога Мсціслаўскага, але яго потым адбілі. У гэтай бітве нашым дапамагалі запарожскія казакі, якіх было 2000, а ў наступны дзень іх прыйшло 10000, аднак ужо было позна.

Барыс Гадуноў, які пад той час быў царом на Маскве, атруціў у роспачы сябе, жонку і сына.

Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI — першая палова XVIII ст. / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы; падрыхт. А. І. Богдан і [інш.]; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. Мінск : Бел. навука, 2005. С. 750—751.

---

⁹⁰ Вішнявецкі Адам (?—1622) — уладальнік маёнткаў ва Украіне і Беларусі, актыўны прыхільнік праваслаўнай царквы ў Рэчы Паспалітай.

⁹¹ Гадуноў Барыс (1551—1605) — баярын, швагер цара Фёдара Іванавіча, у 1587—1598 гг. — фактычны кіраўнік дзяржавы, з 17 лютага 1598 г. — рускі цар.

⁹² Ноўгарад-Северскі — горад у Чарнігаўскай вобласці Украіны.

Пытанні: 1. На падставе тэксту ўрыўка дакажыце, што запісы Самуіла Маскевіча з'яўляюцца дзённікам.

1651 г. — 3 кнігі А. Алізароўскага «Аб палітычнай супольнасці людзей» аб становішчы сялян у Рэчы Паспалітай

(Пераклад з польскай мовы С. Ф. Сокала)

Не следует также слушать тех, кто утверждает, что польским крестьянам не делается никакой обиды, так же как ничего не делается против их воли, а напротив, с их согласия, ибо то длительное терпение, с помощью которого они выносили ярмо господ, показывает отсутствие с их стороны к ним неприязни. Держусь мысли, что не следует их слушать, так как крестьяне с этим добровольно согласиться не могут, а только под принуждением. Кто же не видит, что терпят они вопреки своей воле. То, что они так долго покорны своей судьбе, следует объяснить суровостью неволи, которая не позволяет несчастным людям свободно издать свой голос или стон...

Если же обратим внимание на то, что в действительности терпят от многих панов эти несчастные люди, поймем, что находятся они в ужасной неволе: присвоили в отношении их право на жизнь и смерть не только паны, собственники обрабатываемых ими земель, а каждый шляхтич как хочет, так и посягает на их жизнь. Об этом известно даже чужим писателям. «Те, — говорит Боден, — кого поляки кметами⁹³ называют, вынуждены выносить ужасные вещи. Многие могут лишиться их жизни и за это виновным угрожает лишь легкое наказание в виде десяти золотых штрафа. Их же собственные паны могут вообще делать это безнаказанно». Если бы их убивали только свои паны, а не всякие. Эти люди несчастнее принадлежащих панам собак! Потому что за убийство одного пса (о, нравы!) они платили многими человеческими головами. Можно было бы привести множество примеров подобного

---

⁹³ Кметы — залежные ад феодала сяляне.

рода. И никто в своем отечестве не является столь чужим, чтобы этого не знал, и нужно быть большим врагом правды, чтобы это отрицать.

Памятники философской мысли Белоруссии XVII — первой половины XVIII в. / В. В. Дубровский, М. В. Кашуба, С. А. Подокшин и др. Минск : Навука і тэхніка, 1991. С. 132—133.

Пытанні: На падставе тэксту прааналізуеце становішча сялян у Рэчы Паспалітай.

1678 г. — Верш «Язык» Сімяона Полацкага

Малая часть телесе язык человека,
но не виде злейшия от века,
Ибо аще малое слово изпускает,
хулно или клеветно, многи убивает.
Легко оно исходит, но язву велику
и зело тяжку в сердце деет человеку;
Мягко аер проходит, но в сердце жестоко
вонзает ся и рану творяет глубоко;
Из уст, яко же птенец малый, излетает,
но яко велбуд с горбом абие бывает.
И ни какими мерами может ся сократити,
весть же сердца человек многих озлобити.
Убо разсудно слово всякое пушайте,
да не будет стрелою, прилежно смотряйте;
Аще бо яко стрела пойдет, то возвратитя
не к языку, но в сердце и в смерть преложитя.

Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI — першая палова XVIII ст. / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы; падрыхт. А. І. Богдан і [інш.]; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. Мінск : Бел. навука, 2005. С. 747—748.

Пытанні: Якую ролю ў жыцці чалавека надае Сімяон Полацкі слову?

Пінская драма 1648 года

Яшчэ 20 жніўня 1648 года пінскі падстароста даносіў падканцлеру Казіміру Льву Сапегу, што паўстанцы-сяляне «нападаюць на шляхецкія маёнткі, паляць іх, шляхціцаў карваюць смерцю, больш багатых купцоў да бедных раўняюць».

Недзе ў канцы верасня паўсталі і пінскія рамеснікі. На ўціхаміранне мяцежнага горада Януш Радзівіл паслаў вялікі атрад пад началом стражніка літоўскага князя Юрыя Мірскага. У пачатку кастрычніка авангард атрада заняў Хомск, што ў дзесяці мілях ад Пінска. Тут Мірскі чакаў падыходу асноўных сіл і артылерыі.

Як трапілі ў Пінск казакі? Як памятаем, Мікалай Кастамараў пісаў, што казацкі загон пад началом Нябабы нечаканым ударам загнаў за пінскія сцены пісар літоўскі Уладзімір Валовіч.

Васіль Мялешка высоўвае другую версію развіцця падзей: на яго думку, Пінск захапілі, разбіўшы войска таго ж Валовіча, казацка-сялянскія атрады Гладкага.

Аляксандр Нятылькін у свой час сцвярджаў, што казацкі атрад Антона Нябабы ўступіў у горад ужо пасля таго, як паўстаўшыя гараджане выбілі з горада жаўнераў і шляхту на чале з войтам — палкоўнікам Лукашом Ельскім.

Як бы там ні было, але ў пачатку кастрычніка горад быў у руках паўстаўшых гараджан і казакоў. Пінчукі паабяцалі казакам «7000 войска для боя ў полі, самі ж абяцалі заставацца для абароны пры сцяне, у горадзе». Як сведчыць згаданы вышэй рукапіс, «казакі дамовіліся з пінскімі мяшчанамі бараніцца ў Пінску да апошняга; а каб казакі да Раства Хрыстова не адступалі з горада, то гараджане абяцалі ім дзесяць тысяч злотых і пэўнае жалаванне, кожнаму па дзесяць капеек, кажухі, боты і шапкі».

Як бачым, казакі збіраліся абараняць горад не бескарысна...

7 кастрычніка да Пінска падышлі галоўныя сілы Мірскага з артылерыяй і наёмныя нямецкія рэйтары пад началом палкоўніка Шварца. На наступны дзень дзве сотні казакоў зрабілі смелую, але безвыніковую вылазку ў поле. Агнём артылерыі іх загналі за гарадскія сцены.

Напярэдадні штурма горада Лукаш Ельскі накіраваў абаронцам Пінска пісьмо. Абвінаваціўшы пінчукоў у здрадзе каралю, змове з казакамі, рабаванні касцёлаў і шляхецкіх дамоў, «палкоўнік Пінскага павета і войт горада Пінска» пагражаў пакараць бунтаўшчыкоў і здраднікаў агнём і мячом.

Як «чалавек хрысціянін, будучы войтам вашым і не жадаючы, каб дзеці нявінныя і пол жаночы такой строгай, але справядлівай карай абцяжараны былі», Ельскі заклікаў паўстанцаў пакінуць здрадніцкія намеры і схіліць галовы ў пакоры. У адваротным выпадку палкоўнік пагражаў строгай карай справядлівасці Божай.

Але, як сведчыць рукапіс, «гараджане Пінскія, пагрэбаваныя пісьмом і ўгаворамі яго міласці, пана маршала і палкоўніка Пінскага, засталіся пры казаках і абяцалі пры іх стаяць да крайнасці».

9 кастрычніка войска князя Мірскага пачало штурм Пінска. Ён пачаўся з моцнага артылерыйскага абстрэлу горада. Пасля гэтага на прыступ пайшлі 120 драгунаў Вінцэнта Гасеўскага, пешцы Пятра Падлеўскага, 2000 ваяроў прыступілі да Северскай брамы. Дзве харугвы пад началом Лукаша Ельскага кінуліся да Ляшчынскай брамы.

Рукапіс сведчыць: «...уварваўшыся, пры дапамозе харугваў яго міласці, пана Гасеўскага, і яго міласці, пана Паўловіча, яго міласці пана Шварца, у горад, уціхамірылі ў запаленым горадзе рыцарскаю рукою, з дапамогай Божай фанабэрыстую думку казацкую і здраду Пінчукоў і пакаралі бунтаўшчыкоў агнём і мячом».

Адбылося гэта пад вечар. Але паўстанцы і казакі адчайна супраціўляліся ўсю ноч і наступны дзень. І толькі калі горад запалаў з усіх бакоў, супраціўленне спынілася. Невялікі казацкі атрад, які вырваўся з ахопленага агнём Пінска, быў загнаны ў балота і амаль поўнасцю знішчаны...

Вынікі штурма былі жахлівыя. Як гаворыцца ў данясенні маскоўскага пасла Рыгора Кунакова цару Аляксею Міхайлавічу, Мірскі «мяшчан пабіў больш 3000 чалавек і жонак іх і дзяцей загадаў пабіць без міласці».

Але, калі верыць Адаму Кіркору, трагедыя Пінска была куды больш жудаснай. У «Жывапіснай Расіі» ён пісаў: «Радзівіл аблажыў горад, пачаўся доўгі штурм горада, пад час якога, як сведчаць сучаснікі, загінула чатырнаццаць тысяч жыхароў і згарэла пяць тысяч дамоў».

У рукапісе, знойдзеным ксяндзом Антонам Машынскім, ёсць цікавае сведчанне, якое, хаця і падобна на легенду, тым не менш заслугоўвае таго, каб яго прывесці.

9 кастрычніка (у рукапісе чамусьці занатавана 9 лістапада) у 11 гадзін вечара над Пінскам быццам бы з'явілася «страшная камета» ў выглядзе мяча, скіраванага вастрыём уніз. «...Гэты крываваы меч, — сведчыць рукапіс, — прабыў час з лішкам, на што гараджане і казакі доўга глядзелі».

Пасля ўзяцця горада Мірскім камета з'явілася над Пінскам яшчэ раз. У рукапісе зроблена выснова наконт прычын пінскай трагедыі: «Таму так атрымалася, што меч і мятла нябесныя знішчылі горад Пінск».

Асіноўскі С. М. Поле памяці: Постаці і падзеі беларускай мінуўшчыны. Мінск : Палымя, 1999. С. 116—120.

Пытанні: 1. Якім чынам у Пінску з'явіліся казакі? 2. Хто кіраваў штурмам горада? 3. Як паводзілі сябе гараджане? 4. Складзіце план «Абарона Пінска ў 1648 годзе».

Аўгуст III

Але настала чарга наступнага Саса, Аўгуста III, сына Аўгуста Моцнага. Аўгуст Аўгуставіч знешне нагадваў бацьку, хаця ў асабістым і афіцыйным жыцці быў зусім іншым. Шчыра маліўся, прытрымліваўся пастоў (хаця апошняе не ўплывала на яго даволі ўкормленую фігуру) і не ўмешваўся ні ў чые справы. Адным словам, усе заклікі да яды і піцця заставаліся ў сіле, што вельмі бадзёрыла шляхту. Таму не

дзіўна, што чуліся такія прымаўкі: «За караля Саса еш, пі ды адпускай паса».

А вось іншае выслоўе: «За караля Саса — лыжкай кілбаса». Што за дзіва такое — есці кілбасу лыжкай? Гаворка ідзе аб распаўсюджанай тады страве, якая называлася «верашчака» і нагадвала нашу сённяшнюю ўсім вядомую мачанку, праўда, больш адмыслова згатаваную. Дык вось, назвай яна абавязана свайму вынаходніку, шляхціцу па прозвішчы Верашчака. Урэшце, нічога дзіўнага, бо нагадвае шырока вядомыя выпадкі з бэфстроганавым ці маянэзам. Мо некалі яшчэ ўдасца зрабіць падарожжа па кулінарнай гісторыі нашага краю, але гэта іншым разам. Вернемся да больш сур'ёзных, а адначасова і смешных спраў.

Адзінае пытанне дзяржаўнага ўзроўню цікавіла караля Аўгуста III, якое ён шторапіцы задаваў свайму першаму міністру Брулю: «Ці ёсць у казне грошы?» І, атрымаўшы станоўчы адказ, тут жа звачваў усю сваю ўвагу на даволі дзівацкія, як на караля, заняткі і забавы. Напрыклад, забраўшыся далей ад людскога вока ў свае апартаменты, саксонец гадзінамі майстраваў розных чалавечкаў з паперы. А яшчэ практыкаваўся ў страляніне па рухомах мішэнях у выглядзе сабак, якіх спецыяльна прыганялі пад вокны каралеўскага палаца.

Гэта не азначала, што кароль не меў добрых пачуццяў да жывёл. Менавіта сабак ён і паважаў, і выязджаў з імі на паліванне. З гэтым звязана адна такая вось гісторыя.

Аўгуст III толькі аднойчы, падчас каранацыі, надзеў традыцыйную «сармацкую» вопратку, каб спадабацца шляхце, пасля чаго ўбіраўся ў сучаснае моднае французскае адзенне з нязменным пышным парыком на галаве. Неяк кароль выбраўся на паліванне ў Белавежскую пушчу. Яго эскартавала вялікая колькасць усялякіх паноў. Такое незвычайнае відовішча прывабіла мноства навакальнага насельніцтва. Людзі хацелі ўбачыць на ўласныя вочы свайго ўладара, што ўпершыню з'явіўся ў гэтых краях. Але той амаль увесь час падарожжа спаў, заваліўшыся на мяккія падушкі карэты.

А ў акне відаць была толькі галава каралеўскага пудзеля. «Неяк дзіўна выглядае яго вялікасць, — казалі ўслед ад'ехаўшаму каралю, — каб не тыя валасы, ну, зусім быў бы падобны на сабаку!»

Аўгуст III і яго першы міністр Бруль нічога не разумелі ў польскай мове, карыстаючыся толькі сваёй роднай нямецкай альбо французскай. Ды і латынь ведалі даволі дрэнна, бо яна ўжо выходзіла з моды. Гэта неаднаразова выкарыстоўвалі тыя, хто акалачваўся паблізу ад добрага караля, перакладаючы розныя звароты і прашэнні на сваю карысць.

Аднойчы ў прыёмны пакой каралеўскага палаца прабіўся нейкі шляхціц з петыцыяй аб вяртанні яму пасады войта, якой яго пазбавіў новы дзяржаўца Мнішак. Дарэчы, гэты апошні быў зяцем Бруля, але ўсё ж баяўся, каб кароль не задаволіў просьбы чалавічыха. Таму ён стаў чыніць былому войту розныя перашкоды, то пагражаў, то нешта абяцаў узамен. Але шляхціц упёрся ў сваім жаданні асабіста прадстаць перад каралеўскімі вачыма. Узняўся шум, на які неўзабаве выйшаў і сам Аўгуст. Выслухаўшы прашэнне, кароль загадаў Мнішку перакласці яго на нямецкую мову, каб зразумець сэнс справы.

— Ваша вялікасць, — жвава адгукнуўся зяць міністра па-нямецку, — справа надта простая: наш госць просіць усяго дазволу на сотню дубоў з Непаламецкае пушчы.

— О, гут, гут, — «задаволіў» просьбу Аўгуст і вярнуўся ў свой пакой.

Мнішак растлумачыў шляхціцу, што яго пытанне разгледжана станоўча, і ён можа вяртацца дамоў, куды прыйдзе адпаведная каралеўская рэзалюцыя. Так, замест войтаўства бедны прасіцель атрымаў сто дубоў.

Здавалася, Саксонская дынастыя, якая прайшла поўную апрабацыю ў шляхты, мела ўсе дадзеныя, каб замацавацца на троне Рэчы Паспалітай. Аўгуст III, нягледзячы на знешнюю міралюбнасць і статычнасць, паспеў стварыць шасцёра дзяцей, з якіх толькі апошняя была дзяўчынка. Але ніводзін з іх так і не пакарасаваўся ў каралеўскай кароне. Магнацтва,

у прыватнасці Чартарыйскія, павярнулі абставіны так, што каралём нечакана абралі Станіслава Панятоўскага, альбо Стася ў гутарковай мове.

*Казлоў Л. Р. З дазволу караля і вялікага князя.
Мінск : АРТЫ-ФЭКС, 1998. С. 80—82.*

Пытанні: 1. Дайце характарыстыку праўленню караля Аўгуста III.
2. Ці мела перспектывы на трон Рэчы Паспалітай саксонская дынастыя?

Радзівіл Жорсткі

Літоўскі харунжы, слуцкі і бяльскі ардынат Геранім Фларыян Радзівіл (1715—1760) — тыповы алігарх свайго часу. Нібы ў фокусе, у ім засяродзіліся, увасобіліся ўсе заганы позняга, загнуваючага прыгонніцтва. Атрымаўшы ад бацькоў велізарную «фартуну», ён пяць гадоў прабыў за граніцай, пераважна ў Прусіі. Вярнуўшыся на радзіму, заводзіў у сябе прускія парадкі, нямецкую муштру. Адчыніў у Слуцку кірху, дзе слухаў казанні на нямецкай мове. Акружаў сябе прускімі і курляндскімі ваякамі. Камендантам слуцкага гарнізона быў прызначаны педант Карлінг. З Берліна і Вены ў Слуцк прыязджалі тэатральныя трупы (паколькі артысты, не вытрымліваючы цяжкіх умоў, часта ўцякалі, да іх прыстаўлялі салдат).

У бытнасць Гераніма Радзівіла Слуцк ператварыўся ў вялікую і добра ўмацаваную крэпасць. Станіслаў Рэйтан успамінаў, што верхні замак рускіх князёў Алелькавічаў да таго часу ўжо ляжаў у руінах. «Тырчала толькі высокая, у некалькі паверхаў вежа, ператвораная ў турму; ніжні замак, які знаходзіўся побач, быў акружаны валамі, равамі, пад'ёмнымі мастамі». Горад Слуцк таксама «ўвесь аколаны высокімі валамі, глыбокімі равамі». У валах было зроблена пяць брам. Яшчэ адно ўмацаванне («цытадэль») узвышалася за горадам. Штодзённа там адбываліся вучэнні прыдворнага войска. Вечарам Карлінг абавязкова прыносіў ключы ад цытадэлі князю і тут жа атрымоўваў «план практыкаванняў і экзекуцый» на наступны дзень.

У адрозненне ад свайго брата Рыбанькі, чалавека вонкава дабрадушнага (яго «дабратай» захапляўся Матушэвіч), Геранім Радзівіл не ўмеў і не хацеў іграць ролю « апекуна » навакольнай шляхты, ненавідзеў яе. У дзённіках князя, пісаных выразным « вострым » почыркам, пра ніжэйшых па знатнасці гаворыцца з пагардай: « смярдзючае гноем сяброўства », « галовы з калом пыхлівасці ». « Навошта мне іх садзіць за стол, — здзекліва пытаўся харунжы, — калі я іх столькі, колькі захачу, магу мець ззаду свайго крэсла? »

Узаемаадносіны Гераніма Радзівіла з сярэдняй і бяднейшай шляхтай пераканаўча даводзяць, чаго ў сапраўднасці была варта яе хвалёная « залатая вольнасць ».

Аднойчы, пабачыўшы праз акно, што адзін з прыдворных бесперапынна круціцца ля брамы, князь паклікаў яго і, як заўсёды заікаючыся, спытаў: « Чаго ты ту... тут ходзіш? » Прыдворны лісліва адказаў: « Хачу заўсёды прыслужыцца вашай княжацкай мосці, таму стаю на віду ». Князь раззлаваўся і загадаў яго павесіць: « Ця... цяпер вацьпан бу... будзеш у мяне заўсёды на ві... віду ». Загад тут жа быў выкананы.

Або іншы выпадак. У 1750 годзе ад князя ўцяклі, не вытрымаўшы здэкаў, два курляндскія афіцэры — Лемкін і Каркош. Па наіўнасці яны шукалі прыстанку ў кляштары езуітаў, але тыя не хацелі губляць « фундатарскую ласку » і прагналі ўцекачоў. Разгневаны Радзівіл завочна прыгаварыў іх да павешання, абяцаў за іх галовы дзвесце золотых. Урэшце афіцэраў злавілі. Каб пакараць « здраднікаў » і запалохаць службу, харунжы задумаў такі агідны спектакль: « Воля мая, каб ваенны суд над шэльмамі Каркошам і Лемкіным... вырашыў справу наступным чынам. Найперш, каб да смерці зусім падрыхтаваліся. Павінен кат таму Лемкіну, узвёўшы яго на лесвіцу, пятлю на галаву надзець, а калі ўжо павінна наступіць павешанне — дараваць горлу. Але калі ўніз яго звядзе, няхай яму кат дасць у морду і нагой тры разы пад зад, кажучы: “ Так шэльмам плацяць ”... А Каркошу няхай яшчэ ўнізе надзенуць пятлю, а калі ён будзе на трэцяй прыступцы лесвіцы, крыкнуць яму: “ Пардон. Але паколькі ты,

шэльна, наважыўся на камандзіраў... руку сваю шальмоўскую ўзняць...” Сказаўшы гэтыя словы, кат павінен даць яму ў морду, каб заліўся крывёю, дадаць прытым: “Няхай з цябе цячэ, як з сабакі”. Па гэтай цырымоніі аддаць іх да цяжкіх работ на тры гады — з той даты, як іх сюды прывялі». Але з радзівілаўскай турмы рэдка хто выходзіў на волю. Яшчэ ў маі 1754 года Каркош і Лемкін прасілі выдаць ім новае адзенне, бо старое збуцвела. Неўзабаве абодва памерлі ў турме.

Цямніцы ў Слуцку і Белай заўсёды былі перапоўнены вязнямі. Паводле мемуараў Францішка Карпінскага, Геранім Радзівіл «любіў слухаць у падзямеллях енкі ўяўных злачынцаў, якіх называў найлепшымі сваімі спевакамі». Пасля смерці харунжага некалькі вязняў, «выйшаўшы пасля доўгага заключэння на вецер, адразу памерлі».

Выключную жорсткасць Гераніма Радзівіла аднадушна падкрэсліваюць многія мемуарысты. Паводле Станіслава Рэйтана, «быў ён суровы да старасці, таксама гнеўны, як і помслівы, а таму бязлітасны. Твар у яго заўсёды быў хмурны, тужлівы, незычлівы, позірк пануры і пагрозлівы; вусны ж усміхаліся толькі тады, калі ён абдумваў помсту або кару». Матушэвіч, прыхільнік і прыслужнік Радзівілаў, таксама мусіў прызнаць: «Быў гэта пан слабага розуму, а вельмі хуткі на падазрэнні, дзеля людскога вока любіў прыкідвацца вялікім панам, хаця ў душы быў скупы; любіў ліслівацца і пахвалу, быў заўзяты паляўнічы; меў свайго войска некалькі тысяч, але ўнутрана быў баязлівы і таму да тых, хто яму служыў, — строгі і жорсткі: загадваў арыштоўваць і доўга без суда трымаў пад стражай».

Слуцкі ардынат баяўся, што яго слугі адкажуць на здзекі «чорнай задумай», увесь час хваравіта падазраваў іх у жаданні атруціць або забіць свайго пана. І, відаць, гэта былі небеспадстаўныя падазрэнні. Некалькі разоў Геранім Радзівіл знаходзіў у страве, а потым дакладна замалёўваў у дзённіку доўгія іголки, кавалкі бітага шкла. Асаблівы недавер выклікалі ў харунжага лекары. 5 сакавіка 1749 года ён запісаў у сваім дыярышы: «Дайшоў да мяне з поштай ліст,

ананімна пісаны некалькі дзён назад, дзе для мяне была перасцярога, што італьянец, адзін з маіх лекараў, павінен мне нешта падсунуць; не верачы гэтаму, памятаючы некалькі ранейшых перасцярог, пусціў усё міма вушэй». Аднак на наступны дзень, «не давяраючы д'ябальскім спакусам», князь усё ж загадаў арыштаваць доктара...

Пры ўсёй паблажлівасці да Гераніма Радзівіла і Матушэвіч, і Рэйтан змаглі выявіць у яго толькі дзве станоўчыя рысы: цвярозасць і «акуратнасць». Слуцкі ардынат сапраўды вылучаўся сярод сучаснікаў тым, што і сам не піў, і караў за п'янства іншых. Карлінгу быў дадзены загад біць нагайкай усіх салдат, якія маюць «свінячую звычку». «Акуратнасць» жа харунжага зводзілася да прускага педантызму ў гаспадарчых справах. Князь сам пісаў інструкцыі для сваіх аканомаў, сам падлічваў рахункі, нечакана правяраў фальваркі (фурман толькі за брамай даведваўся, куды яму прыйдзеца ехаць).

Вядома, ліслівыя сучаснікі, прыдворныя одапісцы знаходзілі ў Гераніма Радзівіла куды больш усякіх «дабрачыннасцей». Калі ў 1760 годзе князь памёр, у Вільні і Нясвіжы выйшлі з друку вершаваныя і празайчныя «Плачы», дзе жорсткі прыгоннік названы добрым грамадзянінам і адважным воінам. Але ў народнай памяці слуцкі ардынат застаўся тыранам, які падавіў Крычаўскае паўстанне. Нават «ліберал» Аляксандр Ельскі, прыехаўшы ў Слуцк і пабачыўшы ў фарным касцёле скрынку з сэрцам князя, надгрызеным мышамі, пісаў у сваіх успамінах, што Геранім Радзівіл «крывава здэкаваўся з народа», што ў яго «прыгонныя сяляне стагналі ў прыгнёце».

Мальдзіс А. В. Як жылі нашы продкі ў XVIII стагоддзі: эсэ; Восень пасярод вясны: аповесць, сатканая з гістарычных матэрыялаў і мясцовых паданняў. Мінск : Маст. літ., 2009. С. 111—117.

Пытанні: 1. Чаму Геранім Фларыян Радзівіл атрымаў мянушку Жорсткі? 2. Складзіце характарыстыку Гераніма Радзівіла. 3. Якія рысы гэтай асобы вам не падабаюцца? 4. Ці аднадушныя звесткі пра магната аставілі яго сучаснікі?

Першыя мануфактуры на беларускіх землях

...у мястэчку Урэчча (цяпер гэта гарадскі пасёлак у Любанскім раёне), якое на той час належала Радзівілам, была заснавана гута, па-другому, шкляная мануфактура, бадай ці не першае прадпрыемства такога кшталту на Беларусі.

Гэта прадпрыемства, якое праіснавала да 1846 года, пастаўляла на мясцовы і замежны рынак аконнае шкло, хрустальныя і звычайныя люстры, разнастайны посуд, каляровае шкло. У гісторыю Урэцкай шкляной мануфактуры ўвайшоў такі факт: калі ў 1707 годзе, падчас Паўночнай вайны, расійскі цар Пётр I наведаў суседні Слуцк, шклядувы з Урэчча адлілі цудоўны шкляны келіх з яго ініцыяламі. Келіх быў урачыста ўручаны Пятру Аляксеевічу, і цар быў прыемна здзіўлены высокім майстэрствам беларускіх майстроў.

У 1738 годзе адбылася карэнная рэканструкцыя Урэцкай шкляной мануфактуры. Фактычна тут быў пабудаваны новы завод «на ўзор фабрыкі каралеўскай Саксонскай і Фрыдрыхштацкай». Вядома, што ў сярэдзіне XVIII стагоддзя толькі люстэркаў ва Урэччы выраблялася на 25000 злотых. На думку аўтарытэтных спецыялістаў Кракаўскай акадэміі мастацтваў, шкляныя вырабы гэтага прадпрыемства былі аднымі з лепшых у краіне і ні ў чым не саступалі самым якасным еўрапейскім узорам.

Дык што ж такое мануфактура? Гэта назва паходзіць ад лацінскіх слоў manus — рука і factura — выраб і ў слоўніку тлумачыцца як «форма прамысловай вытворчасці, характэрным для якой з'яўляецца выкарыстанне ручных прылад і падзел працы». З'яўленне першых мануфактур на Беларусі (першая палова XVIII стагоддзя) самым цесным чынам звязана з мястэчкамі. Яно і не dziўна, бо менавіта мястэчкі, у тым ліку і магнацкія, былі асяродкам высокага развіцця рамяства самага рознага кшталту. Такія прадпрыемствы ў навуковым асяроддзі атрымалі назву вотчынных мануфактур. Некаторыя з іх былі даволі буйныя (іх нават называлі заводамі), а прадукцыя — шырока вядомая далёка ад месцаў вытворчасці. Напрыклад, фарфарава «завод» у Сверхані, Налібоцкая

шкляная мануфактура Радзівілаў. Апошняя пачала працаваць у вёсцы Налібакі ў 1717 годзе (па суседству, у Янкавічах, дзейнічаў яе шліфавальны цэх) і выпускала прадукцыю больш ста найменняў: посуд, люстры, люстэркі, падсвечнікі, жырандолі, кандэлябры з каляровага і бясколернага шкла, хрусталу. У 1776 годзе тут працавала звыш 100 рабочых.

Наогул, Беларусь славілася якраз шкляной вытворчасцю. Акрамя згаданых вышэй Урэцкай і Налібоцкай мануфактур, шырокую вядомасць атрымалі шкляныя заводы ў Крычаве, графа Яна Салагуба ў мястэчку Ілья і гетмана Масальскага ў маёнтку Мыш Наваградскага павета.

Сярод іншых вотчынных мануфактур сваімі памерамі і аб'ёмам вытворчасці вылучаліся жалезаробчы завод графа Іяхіма Храптовіча ў маёнтку Вішнева Ашмянскага павета, суконная фабрыка Бярновіча ў мястэчку Бабоўня і такое ж прадпрыемства ў вёсцы Падласосня, якое належала Нясвіжскаму бернардзінскаму кляштару. У Ружанах працавалі суконная і палатняная фабрыкі, якія належалі князям Сапегам. Даволі буйным прадпрыемствам быў фаянсавы завод князя Міхала Казіміра Агінскага ў Целяханах.

Але асобнай, яркай старонкай у гісторыю беларускай прамысловасці ўвайшла дзейнасць Слуцкай мануфактуры шаўковых паясоў, вядомай яшчэ як Слуцкая персіярня.

Належала яна Радзівілам, якія каля 1760 года ўзбуйнілі сваё прадпрыемства, далучыўшы да яго такую ж мануфактуру, што дзейнічала ў прыгарадзе Нясвіжа — Альбе. Слуцкія паясы з самага пачатку іх вытворчасці карысталіся вялікім попытам, але росквіт мануфактуры звязаны з імем Яна (Аванеса) Маджарскага (Маджаранца) — армянскага майстра-ткача, які нарадзіўся ў Стамбуле (па іншых звестках, у Венгрыі). У часы, калі з'явілася мануфактура ў Слуцку, ён ужо ткаў залатыя паясы ў Станіславе (цяпер Івана-Франкоўск) і быў адмысловым майстрам сваёй справы, вядомым не толькі на Украіне. Менавіта яго Міхал Казімір Радзівіл і запрасіў у 1758 годзе спачатку ў Нясвіж, а потым у Слуцк кіраваць мануфактурай. Ян Маджарскі прывёз у Слуцк вопытных майстроў з Турцыі (вельмі верагодна, што якраз тады ману-

фактура і стала называцца персіярыняй; відаць, для тагачасных случан Турцыя і Персія былі паняццямі амаль тоеснымі), якія перадалі сваё майстэрства ручнога шаўкаткацтва мясцовым рамеснікам, тым самым багдановічаўскім «слуцкім ткачыхам». Хаця, як вядома, найболын знакамітымі майстрамі з беларусаў былі слуцкія ткачы — Хаецкі, Гадоўскі, Баранцэвіч, Барсук, Капчыла, Лойка, Канановіч. Больш таго, «слуцкія ткачыхі», як лічаць некаторыя даследчыкі, — прыгожая фантазія або проста памылка Багдановіча. «Залатыя паясы» ткалі выключна мужчыны.

Шаўковыя слуцкія паясы праславілі беларускіх майстроў на ўсю Еўропу. На доўгія дзесяцігоддзі яны сталі своеасаблівым сімвалам Беларусі. І сёння слуцкія паясы (у якасці экспанатаў) з'яўляюцца гонарцамі музеяў Лондана, Нью-Ёрка, Парыжа, Амстэрдама, Варшавы, Масквы, Санкт-Пецярбурга, Кіева, Вільні, Львова (на Беларусі іх, на жаль, вельмі мала). І ў гэтым няма нічога дзіўнага. Арыгінальны залататканы слуцкі шаўковы пояс — сапраўдны мастацкі шэдэўр. За год вопытны майстар звычайна вырабляў не больш васьмі паясоў з залатых і сярэбраных нітак на шаўковай аснове. Здаралася, што над асобнымі, найбольш адмысловымі паясамі прыходзілася працаваць больш за паўгода. На тое ёсць прычыны: некаторыя з іх дасягалі ў даўжыню больш двух метраў і мелі шырыню да сарака сантыметраў. Да таго ж адзін выраб вельмі рэдка паўтараў другі — кожны з іх быў арыгінальным экзэмплярам.

Справу Яна Маджарскага атрымаў у спадчыну яго сын Лявон, які з 1777 па 1807 год арандаваў мануфактуру і зрабіў яе буйным прадпрыемствам. У 1793 годзе тут працавала 60 ткачоў, мелася 28 станкоў. На персіярыні выраблялася да 200 паясоў у год, у яе асартыменце да таго ж былі шаўковыя пакрывалы, махры, залатыя і сярэбраныя галуны, падвязкі, стужкі, габелены, дываны, спецыяльныя тканіны для літургічнага ўжытку.

З далучэннем Беларусі да Расійскай імперыі Слуккая мануфактура паступова прыходзіла ў заняпад. У 1828 годзе на персіярыні ўжо былі толькі адзін станок і два майстры, якія

ткалі некалі знакамітыя паясы, а ў 1844 годзе мануфактура перастала існаваць...

Завяршаючы аповед пра знакамітую персіярную, трэба адзначыць, што паясы, падобныя да слущкіх, выраблялі таксама на мануфактурах у Нясвіжы, Гародні, Ружанах.

Адной са старэйшых беларускіх мануфактур была і Мала-рыцкая металургічная мануфактура, якая працавала з 1768 па 1790 год ва ўрочышчы Рудня. Гэта было вельмі буйное па тым часе прадпрыемства. У 1780 годзе тут працавала 180 рабочых, было выпушчана 18000 пудоў (288 тон) жалеза. Мануфактура была абсталявана вадзянымі рухавікамі, тут былі домна для выплаўкі чыгуну з мясцовай руды, дзве домніцы для яго пераплаўкі ў сталь і дзве плавільныя печы для адліўкі форм з гатовага металу. Мясцовыя майстры выраблялі катлы для вінакурэння⁹⁴, лемяшы, калёсныя восі, малаткі.

Вельмі арыгінальную характарыстыку «мануфактурнаму руху» на Беларусі даў у свой час М. Доўнар-Запольскі, які называў яго «спробай укаранення прамысловасці» і лічыў гэтую справу «не болей як панскай забавай, за якой часта хаваўся добры намер ці перайманне захаду, але адсутнічала здаровае разуменне існуючай рэчаіснасці...».

Асіноўскі С. М. Поле памяці: Постаці і падзеі беларускай мінуўшчыны. Мінск : Полымя, 1999. С. 116—120.

Пытанні: 1. Пералічыце месцы, спецыялізацыю і ўладальнікаў мануфактур XVIII ст. на беларускіх землях. 2. Складзіце табліцу «Вытворчасць першых мануфактур». 3. Намалюйце схему «Кірункі гандлю ў XVIII стагоддзі».

Кафедральны касцёл Св. Францыска Ксаверыя

Кафедральны кастел Св. Францыска Ксаверыя (бывшы іезуіцкі), возвышаючыся в центре города, без сомнения, является самым великолепным его украшением. Это один из

---

⁹⁴ Вінакурэнне —выраб спірту і гарэлкі са збожжа ці бульбы.

выдающихся памятников стиля барокко в Беларуси. Он поражал своим великолепием иностранных путешественников, стекавшихся в Гродно во время заседаний сейма и трибунала. Прусский пастор В. Шлемюллер, въезжая в город в 1752 году, писал: «Наконец увидели Гродно во всем его величии. Он действительно прекрасен с высокими костелами, королевским замком, а прежде всего с двумя башнями и куполом на костеле иезуитов, крытыми оловом и блестящей жстью».

Первая служба состоялась в еще недостроенном костеле 30 мая 1700 года, а 6 декабря 1705 года состоялась consecрация (освящение) костела в присутствии короля Речи Посполитой Августа II и российского царя Петра I. Гродненский костел по своим размерам не уступает аналогичным иезуитским святыням в Кракове (Св. Петра и Павла) и в Вильно (Св. Казимира), а высотой фасада даже превосходит их (длина 60 м, ширина 30 м, высота 54 м). Архитектурно-художественные достоинства костела ставят его в один ряд с наиболее яркими шедеврами стиля барокко в мире.

Он представляет собой 3-нефную крестово-купольную базилику, где центральный неф с трансептом выше боковых нефов. С обеих сторон пристроены две часовни — Архангела Михаила и Богоматери Студенческой. В последней находится чудотворная икона, привезенная из Рима. Она была торжественно внесена в костел 3 августа 1664 года. Ее называют матерью Конгрегатской, а также Студенческой, Снежной, Римской. Этот чудотворный образ является копией римской иконы Матери Божьей Снежной. Она славится чудесными исцелениями, о чем свидетельствуют многочисленные вота (серебряные пластинки в виде органов человеческого тела), помещенные вокруг нее в память и благодарность за чудо выздоровления, а также полихромные изображения на деревянных скамьях, стоящих в часовне за деревянной балюстрадой. 28 августа 2005 года при огромном стечении духовных и светских особ икона Божьей Матери Конгрегатской была коронована.

Фасад иезуитского костела украшают две башни, которые приобрели свое изящное завершение в 1752 году. Справа и

слева от главного входа находятся фигуры Петра и Павла, а над балконом, который служил для выступления оркестра, — св. Франциска Ксаверия (1768 год, скульптор Г. Гис). Трудно поверить, но скульптуры деревянные, и более чем за 250 лет солнце, дождь, снег практически не нанесли им ущерба.

Интерьер костела богато украшен деревянными и каменными скульптурами в стиле барокко. Здесь имеются 12 боковых алтарей, изящные резные деревянные конфессионалы (исповедадьни) и амвон. Напротив алтаря находится скромный, но величественный памятник гродненскому старосте Антонию Тизенгаузу, выполненный известным львовским скульптором Т. Дыкасом в 1886—1887 годах.

Своей красотой и величием наиболее поражает алтарная часть костела. В 1707 году прусский скульптор К. Пэукер нарисовал первые проекты будущего алтаря, но лишь спустя почти 30 лет, в 1736 году, его зять Ян Шмидт взялся за реализацию проекта. Современник характеризовал алтарь как «лес скульптур и колонн». Действительно, он представляет собой трехъярусную композицию. Десять колонн в каждом ярусе подчеркивают вертикализм композиции, а широкие карнизы соединяют структуру горизонтально. Двухъярусная база служит постаментом для нижнего ряда скульптур, состоящего из 10 апостолов, среди них в центре стоит патрон костела — Св. Франциск Ксаверий, индийский апостол, как называли его иезуиты за самоотверженную миссионерскую деятельность в отдаленных от Европы странах. У его стоп можно заметить рельефные изображения обращенных в христианство язычников. По бокам алтаря перед пилястрами стоят фигуры Св. Самуэля и Св. Констанции — небесных покровителей фундаторов алтаря — Самуэля Лазового и его жены Констанции Юндзилл. Скульптор прекрасно чувствовал форму, пропорции и пластику тела. Выражения лиц исполнены спокойствия и достоинства. В центре второго яруса на высоком постаменте скульптор разместил фигуру благословляющего Спасителя. По обе стороны от него находятся евангелисты и доктора костела. Венчает алтарь gloria (символическое изображение славы Господней), в обрамлении которой оказывается окно

под сводами алтарной части (это ранний пример соединения структуры алтаря и архитектуры костела). Чуть ниже глории размещаются коленапоклоненные символические изображения четырех континентов в окружении ангелов. Европа — женская фигура с рогом изобилия на земном шаре; Азию символизирует женщина с пером и подсвечником; Африка в маске крокодила стоит на льве; Америка — индианка в наряде из перьев.

Костел знаменит не только своими художественными достоинствами, но в первую очередь как центр католической религии на восточных землях Речи Посполитой. Даже в самые мрачные годы советского атеизма, когда богослужения в храме были запрещены, люди приходили сюда молиться и не позволяли властям превратить его в склад. Папа Римский Иоанн Павел II присвоил бывшему иезуитскому костелу в Гродно статус Малой базилики, который дается наиболее заслуженным католическим святыням мира.

Семенчук А. А., Гостев А. П. Королевский город Гродно. Минск : РИФТУР, 2009. С. 19—22.

Пытанне: Назавіце спецыфічныя рысы езуіцкага касцёла ў Гродне.

Школьны тэатр езуітаў

Практическим целям образования служили иезуитские театры, существовавшие при учебных заведениях Общества Иисуса⁹⁵. Они были основаны орденом в Полоцке (1585), Пинске (1662), Новогрудке (1681), Минске (1692), Дрогичине (1702), Слуцке (1715), Несвиже (1723), Витебске (1766), Слониме (1769) и Гродно (дата неизвестна).

Труппы театров состояли из юношей, изучавших курс риторики, сдавших перед этим строгий экзамен по декламации. В процессе подготовки к представлениям их учили красивым жестам и движению по сцене, умению свободно держаться перед большой аудиторией. Педагоги помогали вырабатывать

---

⁹⁵ Ордэн езуітаў.

хорошую дикцию, подталкивали учеников к совершенствованию своих познаний в области латинского языка.

Материал для выступлений подбирался профессорами риторики из произведений поэтов и писателей, разрешенных властями ордена. В спектаклях, по их мнению, должна была наиболее полно отражаться идеология католицизма. При этом не забывались дидактические и развлекательные цели. Большое внимание уделялось ораторским выразительным средствам, использованию аллегорий, символики, костюмов, декораций, освещению. Женские роли исполнялись юношами в масках. Непременным участником всех театральных представлений был хор, состоявший из учеников коллегии. Это был своеобразный отчет перед зрителями, в ходе которого выявлялся уровень освоения воспитанниками учебной программы по пению.

Репертуар иезуитских театров состоял из пьес на библейские, античные и исторические темы. Первым спектаклем, поставленным иезуитами для жителей Полоцка, стала трагедия «Навуходоносор»⁹⁶. Пьеса произвела большое впечатление на горожан, не знакомых до этого с театральным искусством.

Постановка спектаклей приурочивалась к Рождеству, Пасхе, а также Масленице и окончанию учебного года. При этом содержание спектаклей соответствовало событию, в честь которого они организовывались. Например, накануне школьного выпускного дня в пьесах прославлялась мудрость, шли такие представления, как «Поэзия Вергилия»⁹⁷, возвышенная до христианской философии», «Увенчанная мудрость» и др. На Масленицу ставились пьесы «Пир среди голода и жажды», «Чаша памяти из черепа киевского князя Святослава», «Почетное место у круглого стола Вакха»⁹⁸. На страстной неделе

---

⁹⁶ Навухаданосар II (каля 634 — 562 да н. э.) — цар Новававілонскага царства. Разбурыў храм Саламона і спаліў Ерусалім.

⁹⁷ Публій Вяргілій Марон (70 — 19 да н. э.) — нацыянальны паэт Старажытнага Рыма, аўтар «Энеіды».

⁹⁸ Дыянiс (Вакх) — у старажытнагрэчаскай мiфалогii бог вiнаробства i натхнення.

зрителям предлагался «Избыток божьей любви к человеку», «Бесконечный предел любви к кресту» и т. д.

В жанрах драмы и трагедии на подмостках иезуитских театров воспевались библейские персонажи, герои античной и отечественной истории. Комедии и интермедии предназначались исключительно для изображения жизни крестьян, ремесленников, цыган, мелких торговцев-евреев...

Деятельность иезуитских театров находилась под неусыпным контролем провинциалов, которые предписывали ректорам коллегий, чтобы их репертуар постоянно обновлялся «во избежание скуки зрителей, к подрыву славы иезуитских училищ, и притом в самих пьесах избегать всяких колкостей, оскорбительных и язвительных выражений», разумеется, в адрес православных.

По предписанию генерала орден один раз в год устраивал публичный спектакль, на котором его участники должны были выступать на родном языке. К этим представлениям заранее и очень тщательно готовились, так как предстояло выступать перед гостями и родителями. Допускались и все желающие. Представителям знати отводились почетные места, раздавались красиво оформленные программки. Родителям было особенно приятно видеть своих детей на сцене. Они наглядно убеждались, каких успехов достигли них сыновья, обучаясь у иезуитов, и, разъезжаясь по домам, превозносили гвардейцев Лойолы как умелых педагогов.

Организация подобных спектаклей преследовала две цели: во-первых, поднимать авторитет и престиж ордена в глазах населения; во-вторых, будить религиозные чувства верующих...

Блинова Т. Б. Иезуиты в Белоруссии. Минск : Беларусь, 1990. С. 30—31.

Пытанні: 1. Што такое школьны тэатр? 2. Якую ролю ён адыграў у развіцці культуры беларускіх зямель?

Раздзел III

**БЕЛАРУСЬ У ДРУГОЙ
ПАЛОВЕ XVIII ст.**

Гістарычная эпоха ў дакументах

**§ 21. Эканамічная стабілізацыя
ў другой палове XVIII ст.**

**1764 г. — Пастанова Варшаўскага канвакацыйнага сейма
аб паляпшэнні стану ваяводскіх гарадоў ВКЛ**

(Пераклад з польскай мовы)

Города ВКЛ: Вильно, Гродно, Минск, Новогрудок, Витебск, Ковно, Брест и все другие королевские главные города вконец опустошены и разорены в результате частых пожаров, квартирной повинности в пользу должностных лиц, торговли, которую ведут различные монастыри и иные лица, нарушений юрисдикции городских судов, распоряжений по завещаниям городскими владениями и обременением этих владений долговыми обязательствами, продажи права на получение чиншев от каменных и других домов, наконец, вследствие неуплаты в срок налогов.

Поэтому мы, желая вернуть городам их прежнее благосостояние, вновь подтверждаем действие всех прежних постановлений сеймов, гарантировавших права городов, а также постановляем следующее.

Отныне все квартирные повинности в пользу должностных лиц отменяются. Их милости послы, депутаты и должностные лица всякого звания должны в указанных городах нанимать себе квартиры на договорных началах (и то никого к этому не принуждая). Если же кто-либо из их милости не уплатил бы

по договору либо не возместил нанесенного им ущерба, такового должен безапелляционно судить земский или гродский суд того же воеводства, повета или земли, причем в случае невыполнения договора с него должна быть взыскана квартирная плата вдвойне, а в случае причинения ущерба — двойное возмещение. Эти решения наравне с решениями трибуналов должны приводиться в исполнение любым судом, в который бы они ни были переданы.

Что же касается размещения Трибунальской хоругви на время сессии Трибунала, мы подтверждаем прежнее положение. Желаем также, чтобы город Гродно во время заседаний в нем сейма предоставлял в предместье квартиры для офицеров и солдат венгерской хоругви, жезла ВКЛ. Одновременно гарантируем этому городу, что никто другой под видом солдат не будет помещен в выделенных квартирах.

Постановляем, чтобы монастыри обоих вероисповеданий неуклонно соблюдали прежние законы и постановления, запрещающие содержать в частных домах и при монастырях кабаки и продавать разные товары и спиртные напитки.

Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск : Изд-во АН БССР, 1960. Т. 2. С. 314—315.

Пытанні: 1. Якія змены ў развіцці гарадоў ВКЛ адбыліся пасля 1764 г.? 2. Чаму каралеўская ўлада пайшла на ўступкі мяшчанам?

1766 г. — Пастанова Варшаўскага сейма аб увядзенні ў ВКЛ адзіных мераў вымярэння даўжыні, вагі, аб'ёму

(Пераклад з польскай мовы)

Выполняя постановление конвокационного сейма о введении единых мер, весов и локтей⁹⁹ в ВКЛ, Скарбовая комиссия

---

⁹⁹ Локаць — адзінка вымярэння дліны, якая прыкладна адпавядае адлегласці ад локцевага сустава да канца выцягнутага сярэдняга пальца рукі.

предусмотрительно установила таковые и уведомила об этом Литовский край своим универсалом, в пояснении к которому описаны единицы меры, веса и локти и указано их соотношение с заграничными, применяемыми в торговле ВКЛ, а также с мерами, применяемыми в Короне. Комиссия разослала в городские канцелярии всех воеводств и поветов, как образцы введенной в краю меры, гарнцы, измерив их вместимость, а также фунты или гири, из которых состоит камень, точно взвешенные, и, наконец, локоть, точно отмеренный, соответствующие мерам, ранее в основном применяемым, с той целью, чтобы об этом был уведомлен весь край и чтобы меры эти повсеместно применялись в Литве для измерения товаров в лавках.

Подтверждая такое урегулирование меры, веса и локтя, мы требуем и постановляем, чтобы во всем ВКЛ применялись эти установленные Скарбовой комиссией и разосланные ею меры, вес и локти, а именно: зерно должно измеряться единой бочкой, которая вмещает 4 четверти, каждая четверть — 2 осьмины, а каждая осьмина — 2 шестнадцатые. Эта шестнадцатая вмещает 9 торговых гарнцев, осьмина — 18 гарнцев, четверть — 36, а бочка — 144...

Литовский фунт на $\frac{1}{5}$ часть меньше берлинского и состоит из 32 лотов. Такой фунт клеймится гербом казны на каждой гире. В литовский камень входит 40 таких фунтов, а в центнер — 5 камней.

Литовский локоть делится на 24 доли, обозначающие дюймы. Нанесенная на этот локоть шкала обозначает размер дюймов, которыми измеряется локоть.

Если же кто-либо из арендаторов, корчмарей, шинкарей, купцов и людей любого сословия во владениях наших королевских, а также земских и духовных, в городах, местечках, корчмах, деревнях и других местах осмелится пользоваться при покупке и продаже иными мерами, весом и локтем, то таковой, будучи вызван в свой гродский суд, обязан отвечать, без права на отсрочку, причем дело его рассматривается по

списку дел казны. Если вина его будет доказана, он обязан будет уплатить штраф в сумме 100 коп литовских грошей.

Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск : Изд-во АН БССР, 1960. Т. 2. С. 354—355.

Пытанні: 1. Якую ролю ў эканамічным развіцці Рэчы Паспалітай адыграла ўвядзенне адзінай сістэмы вымярэння даўжыні, вагі, аб'ёму?
2. Паспрабуйце параўнаць апісаная сістэма вымярэння з сучаснымі.

**1766 г. жніўня 25. — З наказа прадстаўнікоў шляхты
Старадубскага повета аб узмацненні мераў
па запрыгоньванню сялян**

Не только в Литве, но даже по всему Польскому Королевству разнеслась весть, опечалившая всех благородных и заслуженных перед отчизной землевладельцев, будто купленные частично кровью предков, а частично за деньги, заработанные в поте лица, подданные простого сословия, приобретенные вместе с землей и прикрепленные к месту многими постановлениями сеймов, на ближайшем сейме должны добиться освобождения, и тем самым шляхетскому сословию начинает угрожать окончательное разорение и убожество. Поэтому категорически обязываем послов в случае внесения этого вредного проекта не соглашаться с ним, пользуясь правом «вето», как можно сильнее протестовать против него и без нашего согласия — собратьев, которые остаются дома, не давать крестьянам свободы, хотя бы в самом небольшом пункте. Напротив, ...послы, не возражая против старого обычая о розыске беглых подданных в собственных владениях, должны настаивать на том, чтобы подданные были прикреплены как можно крепче, чтобы законы и постановления сеймов были подтверждены и усилены.

Хрестоматия по истории Белоруссии. С древнейших времен до 1917 г. / сост.: А. П. Игнатенко, В. Н. Сидорцов. Минск : Изд-во БГУ, 1977. С. 160.

Пытання: 1. Як шляхта ставілася да сялян? 2. Чаму феодалы не жадалі адмены прыгоннага права? 3. Якім чынам шляхта захоўвала сваё права на прыгонных сялян?

**1845 г. — З інвентара маёнткаў Шчорсы і Нягневічы
Мінскай губерні графа Іахіма Храптовіча аб зменах
у павіннасцях сялян і аб стане гаспадаркі ў 1790 годзе**

Подробные правила о повинностях крестьян

Имена Щорсы и Негневичи с фольварками и населенными деревнями исстари принадлежат роду графов Хребтовичей, а ныне по праву наследования состоят в моем вотчинном владении. Крестьяне этих имений еще при жизни покойного моего отца, литовского канцлера, графа Ефима Хребтовича, в 1790 году исходатайствовали у него особые для себя права в части крестьянских повинностей по отношению к господскому двору. Вследствие этого с их согласия уничтожена барщина и установлен следующий порядок.

1. Никому из крестьян обоего пола, так как они являются крепостными, не дозволяется целыми семействами и поодиночке удаляться самовольно за черту имения для жительства или услуг без особого на то письменного разрешения экономии.

2. Ни один крестьянин не имеет собственной земли, дома и прочих хозяйственных строений, а все это является моей вотчиной. Находящаяся в их пользовании пахотная, сенокосная, пастбищная и усадебная земля отдана им экономией в аренду по существующим здесь и установленным с ними ценам как бы свободным людям. В зависимости от количества рабочих рук и своего состояния они пользуются усадьбами большей или меньшей площади или же, не пользуясь ни малейшим участком, находятся у хозяев. В таком случае они служат, работают на сплавах, а способные занимаются ремеслом.

3. Экономия не отдает ни малейшей части земли даром и не помогает в хозяйстве, а равно крестьяне не обязаны выполнять для экономии никакой крестьянской повинности и услуг без платежа. Они свободны от подорожчины, шарварков, ночной сторожовщины, дани и дякла, но за все это

экономия по установленным с ними ценам платит наличными деньгами по найму.

4. За работы и услуги для экономии установлены следующие расценки: запахать 1 раз морг земли — 30 коп. серебром, заборонованных — 15 коп. серебром, скосить морг луга, высушить и сложить сено в стог или в сарай — 60 коп.; сжать 1 морг хлеба, высушить, свезти в сарай и сложить — 75 коп.; обмолотить копу ржи или пшеницы — 15 коп., ярового хлеба — 10 коп., за подводу одноконную на один день — 15 коп.; при провозе продуктов экономии в торговые места или к сплавным рекам на каждые 7 верст — по 10 коп., а подвода без тяжести — 7 1/2 коп.; наем мужчины на 1 день для косьбы — 12 коп. серебром, для прочих работ — 7 1/2 коп.; женщинам за жатву — 10 коп., за прочие работы — 5 коп.; ремесленникам разного наименования — по 15 коп. в сутки, по месячному найму батракам при снабжении их пищей и хлебом — по 1 руб. серебром, по найму годичному батракам в фольварках — по 9 руб. серебром, пастуху — 6 руб., батрачке — 6 руб. За указанную выше плату по каждому требованию экономии крестьяне должны являться с рабочим скотом или пешие и с теми орудиями, какие обычно употребляются.

5. Хозяев, которые содержат в аренде усадьбы и своевременно не вносят чинша, экономия имеет право перевести на барщину.

6. Лес на всякие надобности, как то: на постройку, отопление и хозяйственную утварь, — экономия отпускает по мере необходимости, а за это крестьяне обязаны производить вырубку и доставлять дрова своими подводами по 1 возу в указанное место.

7. Платеж государственных податей и сборов, сдача рекрутов, содержание больницы, лекаря и аптеки, сыпка страхового крестьянского амбара, починка дорог, перевозка военных команд и тяжестей, перевозка арестантов, а равно доставка земской почты должны выполняться самими крестьянами в установленные сроки и по каждому требованию местных властей, без помощи экономии, а только под ее наблюдением.

Эти правила существуют 50 с лишним лет. Их твердое и неуклонное исполнение, а равно неусыпное влияние экономии на нравственность крестьян привело к прекрасным результатам, в пример прочим дало взаимное удовлетворение и что соответствует цели правительства.

Вотчинный владелец имений Щорсы и Негневичи действительный тайный советник и кавалер граф Ириний Ефимов Хребтович.

Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск : Изд-во АН БССР, 1960. Т. 2. С. 261—264.

Пытання: 1. Вызначце капіталістычныя і феадальныя рысы вядзення гаспадаркі ў маёнтках Щорсы і Нягневічы. 2. Якія работы сяляне эканоміі выконвалі па найму, якія феадальныя павіннасці захоўваліся?

1776 г. мая 20. — Дагавор аб сдачы ў арэнду мануфактуры шаўковых паясоў князёў Радзівілаў у Слуцку Яну Маджарскаму

(Пераклад з польскай мовы)

Настоящий договор выдается ясному пану Яну Маджарскому [Аванесу Маджарскаму], мастеру персидской фабрики в Слуцке, в удостоверение того, что на основании полномочий, полученных от его милости светлейшего князя-благодетеля, я сдаю в аренду эту расположенную в Слуцке фабрику упомянутому ясному пану Яну Маджарскому со всеми находящимися в ней учениками и станками этого ремесла с 1 января сего 1776 года по тот же день и месяц 1777 года за добровольно им в нынешнем году предложенную и согласованную плату в доход казны наследственного владельца, его милости светлейшего князя, в сумме 10 тыс. зл. [злотых¹⁰⁰] польских

---

¹⁰⁰ Пасля грашовай рэформы Станіслава Аўгуста Панятоўскага (1766 г.) 1 злоты = 30 грошам, 8 злотых = 1 талер, 10 талераў = = 233,8 г срэбра (кельнская стапа).

ежегодно. Поэтому ясный пан Мадзарский на основании настоящего договора имеет право распоряжаться фабричными людьми, привлекать их к выполнению обычных работ, регулярно выплачивать им кормовые деньги соответственно степени совершенства, без малейшей претензии к княжеской казне, не допускать никакого своеволия, содержать их в строгой дисциплине, преступных наказывать, развращенных и не поддающихся исправлению удалять и, если бы в этом возникла необходимость, принимать на их место в это же ремесло других господских подданных, лишь бы они были трезвыми и не внушали подозрений, а из числа чужих никого не принимать. Установленную же сумму он будет обязан вносить в казну светлейшего князя-благодетеля в течение года в 2 срока: 5 тыс. зл. польских — в день Св. Иоанна Крестителя¹⁰¹, а вторую половину, столько же составляющую, — к концу действия договора.

Рассчитываю на добросовестную подготовку его милости паном Мадзарским находящихся у него на обучении людей княжеской казны до высшей степени совершенства в этом ремесле. Обещаю ему также оказывать помощь во всех случаях, когда это понадобится, по каждой его просьбе. Для соблюдения чего собственноручно подписываю настоящий договор с оттиском печати.

Составлено в Слуцке 20 мая 1776 года.

Михаил Радзишевский, полковник и главный комиссар владений.

Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск : Изд-во АН БССР, 1960. Т. 2. С. 271—272.

Питанні: 1. Вызначце гадавы прыбытак Радзівілаў ад Слуцкай мануфактуры ў грошах, у талерах, у серабры. 2. Якія паўнамоцтвы атрымаў Ян Маджарскі?

---

¹⁰¹ Дзень Св. Іаана Хрысціцеля прыпадае на 24 чэрвеня (у каталіцкай царкве).

1784 г. — 3 нататак англійскага падарожніка
В. Кокса аб гродзенскіх мануфактурах

(Пераклад з англійскай мовы)

...Учениками в мануфактурах являются дети польских крестьян, получающие готовое содержание и небольшую плату. Директора жалуются, что между ними не наблюдается соревнования и что, хотя они получают лучшую одежду и пищу, чем другие крестьяне, однако их нельзя принудить к занятию промыслами иначе, как только силой. Нет ничего удивительного в этом, ибо они до сих пор находятся в состоянии рабства. Случается нередко, что мелочь, заработанная ими, отбирается от них в счет платежа ренты, которую должны платить их родители своим господам. Одна из учениц, более бойкая, сказала своему надзирателю, который старался повысить интенсивность ее труда: «Какую пользу получу я, если последую вашему совету? Какой бы искусной я не сделалась в своем ремесле, я всегда останусь крепостной своего хозяина — труд будет мой, а барыш его». На это замечание нельзя было возразить. Большинство из них имело на своем лице выражение такой глубокой грусти, что мое сердце надрывалось от боли, глядя на них. Легко было понять, что они работают по принуждению, а не по склонности.

Для смягчения этого зла предполагалось после определенного количества лет давать свободу тем, которые будут особенно отличаться и выделяться своим трудолюбием. Но это гуманное предположение было оставлено на том основании, что боялись, как бы такие лица, сделавшись свободными, не перестали работать, и таким образом мануфактуры всегда лишались бы своих лучших рабочих...

Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск : Изд-во АН БССР, 1960. Т. 2. С. 272—273.

Пытанні: 1. Ці былі зацікаўлены работнікі гродзенскіх каралеўскіх мануфактур у выніках працы? 2. Як вы лічыце, чаму?

**1789 г. — 3 кнігі польскага публіцыста аб арганізацыі
вотчынных мануфактур у Рэчы Паспалітай і становішчы
ў іх рабочих**

(Пераклад з польскай мовы)

...Над развитием мануфактур в стране многие в настоящее время ломают голову; но похвальные усилия панов осуществляются в малом объеме, а с другой стороны, не обещают быть особенно прочными...

Большая часть этих фабрик была основана в частных имениях. Вследствие этого они были лишены защиты, подвергаясь всем тем случайностям, какие происходили в управлении данным имением... Свобода и имущество фабрикантов и ремесленников ничем не обеспечены, все это держит их в страхе, ничто не вырабатывает в них постоянной привязанности к новым местам. Бунтарский дух этих ремесленников никогда не мог примириться с кнутом некоторых управляющих...

Что усилия частных лиц, направленные к насаждению мануфактур, были безрезультатны, этому нечего удивляться. Многие из таких учредителей не имели никакого знакомства с этой деятельностью, не сумели создать подходящей почвы для таких предприятий. Часто, не обращая внимания на обилие или недостаток потребного сырья, на трудный или легкий сбыт и другие условия, с завязанными глазами организовывали подобные предприятия; у некоторых не доставало для осуществления таких замыслов достаточных средств и кредита, ввиду чего они слишком скоро хотели возвратит вложенный капитал и часто давали понять мастерам, что их выписывали не для личного заработка или пользы страны, но именно для обогащения собственника; другие хотя с достаточной гуманностью относились к ремесленникам, однако своим наследникам не связывали рук, чтобы эти не могли притеснять новоселов и жестоко обходиться с ними, но оставляли их без всякого обеспечения прав на судьбу, зависимую от настроения местного самодержца. В некоторых случаях прежде всего позаботились о выписке ремесленников, и когда последние прибывали, немало удивлялись тому, что ремесленники не умели ничего делать из ничего и только после этого начинали

думать о материале, орудиях, станках и зданиях. В таком положении автору пришлось видеть зарождение одной суконной мануфактуры, где сукноделы, стригальщик и красильщик не привезли с собой материалов и орудий, нужных для производства, а равно не имели капиталов, достаточных для жизни; пока покупали шерсть, устанавливали станки, прялки и пр., и в особенности пока поставили громоздкие принадлежности для стригальщика и красильщика, пришлось около полугода содержать ремесленников, которые, не имея работы, с тоски проводили время на господском дворе и там занимались игрой, музыкой и пьянством. За такое продолжительное время они успели отвыкнуть от работы, так что когда призвали их к станкам, то рука их вместо управления челноком проделывала те движения, которые необходимы для игры в кегли, а ноги вместо работы на подножках выделяли танцевальные па, а тут еще при скучной работе висел на шее долг, заключенный во время безделия, приведший многих до такого отчаяния, что они все побросали и поуходили. Итак, фабрики приостановили свою деятельность, капиталы, вложенные в них, погибли; и ремесленник чаще всего превращался в бродягу и празднолюбца...

Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск : Изд-во АН БССР, 1960. Т. 2. С. 273—274.

Пытанні: Чаму мануфактурная вытворчасць паступова страчвала сваю ролю ў эканамічным жыцці Рэчы Паспалітай?

§ 22. Палітычны крызіс Рэчы Паспалітай

1772 г. студзеня 4. — 3 Пецябургскай канвенцыі паміж Расіяй і Прусіяй аб першым падзеле Рэчы Паспалітай

Статья I. Ее величество императрица всероссийская и его величество король прусский обязуются самым положительным образом взаимно помогать друг другу в составленном ими

предположении воспользоваться настоящими обстоятельствами, чтобы вытребовать себе те округа Польши, на которые они имеют древние права, а равным образом доставить себе некоторыми из владений республики вознаграждение за те права, претензии и требования, которые они за ней имеют.

В этих видах и впоследствии соглашения, принятого по этому поводу, Ее величество императрица всероссийская во время и способом, условленным в следующей статье, вступит во владение остальной частью польской Ливонии, а также частью Полоцкого воеводства, находящейся по сю сторону Двины, и равным образом воеводством Витебским, так что река Двина составит естественную границу двух государств до особенной границы между воеводствами Витебским и Полоцким, и следуя по этой границе до пункта, где соединяются границы трех воеводств, Полоцкого, Витебского и Минского, от какового пункта граница продолжится по прямой линии до источника реки Дружек близ местности, именуемой Ордва, и оттуда вниз по этой реке до ее впадения в Днепр, так что все воеводство Мстиславское как по сю сторону, так и по ту сторону Днепра и обе оконечности Минского воеводства по сю сторону новой границы и Днепра будут принадлежать Российской империи, а со впадения реки Дружек Днепр составит границу между двумя государствами, сохраняя во всяком случае для города Киева и его округа границу, которую они в настоящее время имеют по другой стороне этой реки...

www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Polen/XVIII/1760-1780/Stegniy/1-20/1.phtml?id=10869

Пытання: Пералічыце беларускія землі, якія падлягалі ўключэнню ў склад Расійскай імперыі пры першым падзеле Рэчы Паспалітай.

1773 г. сакавіка 22. — 3 наказу Гродзенскага павятовага сейміка паслам на Варшаўскі сейм аб заняпадзе Рэчы Паспалітай і яго прычынах

(Пераклад з польскай мовы)

...Не следует называть первопричиной то, что является лишь следствием непорядка. Поэтому, если бы мы теперь среди

этих развалин нашей родины стали закладывать краеугольные камни под фундаменты будущего управления, мы должны были бы прежде всего отметить плохое образование, которое не просвещает народ. А от совершенства наук и от улучшения руководства обучением зависит воспитание молодежи. Далее мы бы обсудили несоответствие существующих должностей и учреждений потребностям страны, их до сего времени все еще нечеткую расстановку и подчинение, нерегулярное налогообложение, нерасчетливое, зачастую устанавливаемое в угоду частным интересам, вопреки принципам разумного законодательства, разоряющее некоторых и не для всех равное.

В дальнейшем мы обратили бы внимание на упадок экономики, на ее многочисленные источники, растекающиеся бесполезно, не приумножая богатства страны и не придавая ей подлинного могущества. Мы должны были бы затем признать несостоятельность отечественной торговли, упадок и крайнее сокращение всякого мастерства и ремесла. Мы направили бы свой взгляд на незаселенные города и деревни, а в них — на обедневших жителей, не находящих себе применения, по большей части пребывающих в безделии, представляющих собой только численность, а не приносящее пользу население, на упадок этих городов, редко украшенных лавками, сел и усадеб. Мы обратили бы свой взор на неудобные проезды и водные пути, на закрытие портов и сплавных рек, от чего обесцениваются польские товары. Мы перенесли бы мысленно к многочисленным отраслям управления, касающимся экономики. Мы приняли бы во внимание недостаточное обеспечение правосудия в судах, явные нарушения законов, присвоение судами законодательной власти, предпочтение, оказываемое землевладельцам, преобладание косности, безжалостное отношение к беднякам и беспомощным, выражающееся в ущемлении средств, выделенных на попечительство, вследствие неправильного применения таковых и расточительства.

Переходим мыслью к нашей малочисленной армии. В то время когда во всей Европе армии разрослись и являются главной опорой ее коварной политики, у нас армия еще не упорядочена. Расходы на нее, с одной стороны, излишни, а с другой — не-

достаточны, и фактически своим существованием она является чуть ли не обузой для страны. Одним словом, сколько бы мы ни обсуждали отдельные отрасли государственного управления, мы еще до дна не дойдем. И лишь тогда, когда мы вникнем в самую суть управления, будет обнаружен источник вырождения государственной власти, из которого вытекают последствия, проявляющиеся во всех отраслях управления.

Источником является следующее.

Наша Речь Посполитая потрясена и ослаблена постоянными бескорольевыми и легко возникающими по частному почину беспорядками. Не обеспечено принятие решений сеймами, поэтому нет ни внутренней, ни внешней безопасности. Нет силы, обеспечивающей исполнение законов.

Но этим трем причинам нет власти в стране, а налицо лишь вытекающие из беспорядка последствия.

А между тем необходимо как для государственной власти, так и для подчиненного ей населения, чтобы безопасность и благополучие каждого жителя были гарантированы основным законом...

Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. док. и материалов: в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск : Изд-во АН БССР, 1960. Т. 2. С. 202—203.

Пытанні: Якія праблемы вызначала шляхта Гродзенскага павета ў становішчы Рэчы Паспалітай?

§ 23. Спробы рэфармавання Рэчы Паспалітай

1791 г. мая 3. — 3 Канстытуцыі Рэчы Паспалітай

(Пераклад з польскай мовы)

II. Землевладельческая шляхта

...Чтѣ память предков наших, как основателей свободно-го правления, мы торжественнейше гарантируем шляхетскому сословному [стану] все свободы, вольности, прерогативы

и преимущества в частной и общественной жизни. Особенно, мы утверждаем, гарантируем и признаем нерушимыми права, статуты и привилегии, справедливо и законно наделенные шляхетскому сословию Казимиром Великим, Людовигом Венгерским, Владиславом Ягеллой и Витольдом [Витаўтам], братом его, великим князем литовским, Владиславом и Казимиром Ягеллончиками, братьями Альбертом, Александром и Сигизмундом Первым и Сигизмундом Августом, последним из ягеллонского рода. Достоинство шляхетского сословия в Польше признаем равным за всеми шляхетскими званиями, где-либо принятыми. Признаем равными между собою всех шляхтичей не только в отношении получения должностей и оказания услуг отечеству, честь, славу и выгоду приносящих, но также в отношении равного пользования привилегиями и прерогативами, принадлежащими шляхетскому сословию, а особенно же правом личной безопасности, личной свободы и правом собственности земельной и движимой, так как они издревле каждому служили, так мы хотим, чтобы они хранились впредь свято и нерушимо, и торжественно обещаем, что не допустим никакого изменения или изъятия в законе о личной собственности...

Шляхту мы считаем первейшими защитниками свободы и настоящей конституции. Поручаем добродетели, чувству гражданства и чести каждого шляхтича, святости ее, оберегать ее крепость, как единственную твердыню отечества и свобод наших...

IV. Крестьяне

Крестьянский люд, из-под рук которого течет неизобильный источник богатств страны, который составляет в народе самую многочисленную часть населения и, следовательно, является самой деятельной силой страны, по справедливости, из чувства человечности и христианского долга, а также учитывая наш собственный, правильно понятый интерес, мы берем под покровительство права и нашего правительства, устанавливая, что отныне любые свободы, пожалования или действительные договоры, заключенные между землевладель-

цами и крестьянами их имений, независимо от того, совершены ли они были со всей громадой или каждым отдельным жителем деревни, должны устанавливать общие и взаимные обязательства в соответствии с точным значением условий и записанного в указанных пожалованиях и договорах, находящихся под защитой нашего правления. Такие договоры и вытекающие из них обязательства, добровольно принятые владельцем земли, являются обязательными не только для него самого, но и для наследников или лиц, приобретших право [на гэтую зямлю], так что они никогда не будут иметь права самовольно их изменить. С другой стороны, крестьяне какого бы то ни было поместья не могут уклониться от добровольно принятых договоров, пожалований и повинностей, с ними связанных, иначе как в порядке и на условиях, как в записи [тэксце] этих договоров было установлено...

V. Правительство или определение публичных властей

Всякая власть в человеческом обществе берет свое начало в воле народа. И чтобы целостность государства, свобода граждан и общественный порядок оставались навсегда в равновесии, правительство народа польского должно состоять и по воле настоящего закона всегда будет состоять из трех властей, т. е. законодательной власти в [руках] соединенных станов, высшей исполнительной власти в [руках] короля и стражи [міністраў] и власти судебной у юрисдикционных [органаў], которые установлены для этой цели или которые должны быть установлены.

VI. Сейм или законодательная власть

Сейм или соединенные станы будут делиться на две палаты: на палату послов и палату сенаторов под председательством короля. Палата послов, как отражение и средоточие всевластия народа, будет святыней законодательства. Поэтому прежде всего в палате послов будут обсуждаться все проекты:

1) об общих законах: т. е. конституционных, гражданских и уголовных законах, об установлении вековечных налогов...

2) в отношении постановлений сейма, т. е. о временных взносах, об оценке монеты, о публичных займах... и [іншых] главных событиях народной жизни.

...Палата сенаторов, состоящая из епископов, воевод, каштелянов и министров под председательством короля, имеющего право один раз подать *voctum* [голос], а второй *paritatem* [пры роўнасці галасоў] лично или путем присылки своего мнения в ту же палату, имеет [такія] обязанности:

1) каждый закон, который формально прошел в палате послов и должен быть немедленно передан в сенат, [ён абавязаны] принять или отложить описанным в законе большинством голосов для дальнейшего обсуждения народом. Принятие дает ему силу и святость закона. Отклонение же только отсрочит принятие его до следующего очередного сейма, на котором, если он будет принят повторно, он должен быть принят сенатом;

2) каждое постановление сейма в вышеперечисленных вопросах, которое палата послов должна немедленно передать в сенат, решить совместно с палатой послов большинством голосов, причем большинство голосов на совместном заседании обеих палат, согласно описанному в законе, будет решением и волей станов. Устанавливаем, что сенаторы и министры в вопросах выполнения своих должностей в страже или в комиссии решающего голоса в сейме не имеют и во время обсуждения этих вопросов должны только присутствовать в сенате для дачи объяснений по требованию сейма.

...Так как законодательство не может осуществляться всеми, и народ поручает это своим свободно избранным представителям или послам, настоящим устанавливаем, что послы, избранные на сеймиках, будучи средоточием всеобщего доверия, должны согласно данной конституции рассматриваться в законодательстве и во всех общих потребностях народа как представители всего народа. Все и везде должно решаться большинством голосов; поэтому «либерум вето» навсегда отменяем.

...Предостерегая, с одной стороны, от поспешных и частых изменений народной конституции, а с другой — признавая не-

обходимость совершенствовать ее после испытания в действии ее влияния на общественное благополучие, назначаем время и срок ее пересмотра и улучшения — каждые 25 лет. Такой конституционный сейм должен быть чрезвычайным в соответствии с особым о нем законом.

VII. Король. Исполнительная власть

...Гарантировав свободному польскому народу власть устанавливать для себя законы и право надзора над любой исполнительной властью, а также избрания должностных лиц в магистратуры, высшую исполнительную власть мы передаем королю в его совете, который будет называться стражем законов...

Исполнительная власть не имеет права устанавливать или толковать законы, вводить под каким бы то ни было названием налоги и сборы, делать публичные займы, изменять произведенное сеймом распределение финансовых доходов, объявлять войну, заключать окончательно мир, договоры или [здзяйсняць] какие-либо дипломатические акты. Она вправе лишь вести временные переговоры с иностранными [дзяржавамі], а также решать временные и текущие дела, необходимые для безопасности и спокойствия страны, о которых должна сообщать ближайшему собранию сейма. Польский трон хотим иметь и объявляем навечно выборным для [вызначанай] семьи.

...Король, которому должна быть оставлена всяческая власть делать добро, будет иметь право амнистии в отношении приговоренных к смерти, кроме совершивших государственные преступления. Королю будет принадлежать верховное право распоряжаться вооруженными силами страны во время войны и назначать командующих войсками, однако с условием возможной смены их по воле народа. Его обязанностью будет также присваивать офицерские звания, назначать должностных лиц... назначать епископов и сенаторов в соответствии с текстом того же закона, а также министров, как первых должностных лиц исполнительной власти. Страж или совет королевский, приданный королю для соблюдения, [захавання] силы и исполнения законов, будет состоять:

1) из примаса, как главы польского духовенства и как председателя комиссии просвещения, могущего быть замененным в королевской раде первым ех огкіне [па парадку] епископом, которые [примас і яго намеснік] резолюции подписывать не могут;

2) пяти министров, т. е. министра полиции, министра печати, министра войны, министра финансов, министра печати [канцлера] для иностранных дел;

3) двух секретарей, из которых один ведает протоколом стража, а другой — протоколом иностранных дел, оба без решающего голоса. Наследник трона, выйдя из малолетства и принеся присягу в соблюдении конституции, может присутствовать на всех заседаниях стража, но без права голоса...

Причины необходимого созыва сейма могут быть только следующие:

1) срочные обстоятельства, затрагивающие международное право, в особенности случаи войны с иностранным государством;

2) внутренние беспорядки, грозящие переворотом в стране или столкновением между магистратурами;

3) явная опасность повсеместного голода;

4) осиротелость отечества в результате смерти короля или очень опасной его болезни.

Все резолюции будут рассматриваться в страже вышепечисленным их составом. После того как король выслушает все мнения, его суждение должно перевешивать, чтобы обеспечить единство воли в исполнении закона. Хотя каждая резолюция будет исходить от стража от имени и за собственноручной подписью короля, она должна быть подписана также одним из министров, входящих в состав стража... В случае, если один из министров, входящих в состав стража, не согласится подписать решения, король отступит от этого решения, а если будет настаивать на нем, маршалок сейма в этом случае будет просить о созыве готового сейма, и если король будет оттягивать созыв, маршалок должен его совершить. Король имеет право как назначения всех министров, так и выде-

ления одного из них от каждой отрасли управления в состав своего совета и королевского стража. Выделение министра с его согласия в состав стража на два года должно быть подтверждено королем. Министры, выделенные в состав стража, не могут участвовать в работе комиссий. В случае, если большинство обеих палат сейма при тайном голосовании на совместном заседании потребует смены министра в страже или в правительстве, король должен немедленно назначить на его место другого...

VIII. Судебная власть

Судебная власть не может быть осуществляема ни законодательными органами, ни королем, но должна осуществляться магистратурами, установленными и выбираемыми специально для этой цели. Она должна быть приближена к местам с тем, чтобы каждый человек близко к себе мог найти справедливость, чтобы преступник всегда видел над собой грозную руку краевой власти. Поэтому устанавливаем:

1. Суды первой инстанции для каждого воеводства, земли и повета, судьи которых будут выбираться на сеймиках. Суды первой инстанции должны быть всегда бдительны и готовы обеспечить справедливость тем, кто в ней нуждается. От этих судов идут апелляции к главным трибуналам, которые должны быть для каждой провинции и которые должны также состоять из лиц, избираемых на сеймиках. Эти суды как первой, так и последней инстанции будут судами землевладельцев для шляхты и для всех владельцев земли с кем-либо в делах права и факта...

6. Кроме судов по гражданским и уголовным вопросам для всех сословий, будет еще верховный суд, называемый сеймовым, состав которого будет выбираться при открытии каждого сейма. В компетенцию этого суда будут входить дела о преступлениях против народа и государства, т. е. государственные преступления. Повелеваем, чтобы специально выделенные сеймом лица составили новый кодекс законов гражданских и уголовных.

XI. Народные вооруженные власти

...Народ должен содержать и уважать свою армию за то, что она посвящает себя целиком его обороне. Армия должна оберегать границы государства и его спокойствие, т. е. должна быть его самым прочным щитом. Чтобы безупречно выполнить это свое назначение, она должна постоянно находиться в подчинении исполнительной власти в соответствии с законом и должна принести присягу быть верной народу, королю и охранять народную конституцию...

Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / под ред. В. М. Корецкого. М., 1961. С. 791—798.

Питанні: 1. Визначте права і абавязкі шляхты згодна Канстытуцыі 3 мая 1791 года. 2. Пeralічыце функцыі караля. 3. Назавіце вышэйшыя органы дзяржаўнай улады і іх функцыі. 4. Што ўяўляла сабой судовая сістэма краіны? 5. Якая роля адводзілася арміі?

1793 г. студзеня 12. — 3 канвенцыі паміж Расіяй і Прусіяй аб другім падзеле Рэчы Паспалітай

Статья I. Ее величество императрица всероссийская принимает на себя обязательство на все время продолжения настоящих смут, возбужденных восстанием Франции и нападением ее на Германию и на наследственные владения своих союзников Его величества императора римского и Его величества короля прусского, содержать свои сухопутные и морские силы в том грозном положении, в каком они находятся в настоящее время, таким образом, что они в равной степени будут готовы и к защите ее собственных владений против всякого возможного нападения, и к оказанию помощи и содействия своим союзникам в случаях, определенных трактатами, а равным образом к подавлению и удержанию по первому сделанному ей требованию всякого восстания и возмущения, могущего обнаружиться в Польше или же в какой-либо из провинций упомянутых высоких союзников и соседственной с этим государством.

Статья II. В возмещение расходов, которые будут следствием подобного вооружения, и в видах безопасности и обще-

го спокойствия вышеупомянутых Ее величество императрица всероссийская за себя, своих потомков, наследников и преемников в срок и способом, определенными в следующей статье, вступит во владение землями и провинциями, расположенными и заключающимися в линии, означенной на карте, начинающейся от поселения Друи, находящегося на оконечности Семигалии на левом берегу Двины; отсюда линия продолжается через Нароч и Дубраву, направляясь по границе Виленского воеводства на местечко Столпега, идет к Несвижу, потом — к Пинску, а отсюда проходя через Кунев между Вышгородом и Новогробли близ границы Галиции, по которой она следует до реки Днестра; следуя по течению этой реки, она оканчивается у Егорлыка, нынешней границы России с этой стороны, так что все земли, города и округа вышеуказанные будут принадлежать на вечные времена Российской империи и отныне гарантируются за нею Его величеством королем прусским самым формальным и обязательным образом.

Статья III. Ее величество императрица всероссийская прикажет занять корпусам своих войск места и округа, которые по предшествующей статье она предполагает присоединить к своим владениям, и назначает для вступления во владение этими землями срок между 25 марта и 10-м числом будущего апреля старого стиля текущего года, обязываясь ничего не объявлять до того времени о своих видах и намерениях...

www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Polen/XVIII/1760-1780/Stegniy/1-20/3.phtml?id=10871

Пытання: 1. Прасачыце па карце мяжу паміж Расіяй і Прусіяй у адпаведнасці з другім падзелам Рэчы Паспалітай.

§ 24. Паўстанне 1794 года ў Беларусі

1794 г. красавіка 24. — Акт паўстання правінцы Вялікага Княства Літоўскага

(Пераклад з польскай мовы)

Мы, обыватели провинции Великого Княжества Литовского и жители вольного города Вильни, дождавшись с

благословением от всевышнего провидения щасливой минуты народного освобождения от насильств и угнетений, коими нас чрез высокомерную амбицию малой части наших сограждан, недостойных имени поляка, веденные из заграничных соседственных держав войска окружали, будучи столько же усердны, как и коронные обыватели по единому предмету восстановления вольности и равенства обывательского и всех тех корыстей и преднамерений, которые в себе краковский акт в нынешнем 1794-м году марта 24 числа постановленный содержит, народа литовского яко найсветлейший акт, жертвуя жизнью и имуществом нашим для совместной нас самих и Отечества нашего защиты, почитая всякого неприятелем ево и нашим, кто не находится в согласии с нами и приемля знаком тревоги смерть или победу, нынешний акт утверждаем, на основании коего чрез особый универсал учредивши присутственные места, а наименование их Народному Провинциальному Совету и назначение в оной особ, яко-то: Иосифа Неселовского, воеводу новгородского, Антония Тизенгауза, хоронжаго виленского, президента места Вильни, Бенедикта Морикони, Станислава Мирского, писарей литовских, Михаила Бржостовского, старосту минскаго, Доминика Нарбута, войскового лидскаго, Иосифа Паца, старосту вилейскаго, Михаила Грабовского, конюшего литовскаго, Станислава Валловича, подкомораго речицкаго, Томаша Вовржецкого, эксхоронжего литовскаго, Николая Храповицкого, маршалка оршанскаго, Валентия Горского, войсковаго виленскаго, Бенедикта Карпа, хоронжего упитскаго, Иосифа Котла, полковника литовскаго, Каетана Ногурского, хоронжего повету шавельскаго, Вишневецкого, подкомораго пренскаго, Николая Моравского, эксписаря войсковаго, Тадеуша Висогерда, Алоиза Сулиттровского эксписаря литовскаго, Самуила Корсака, Игнатия Гелгута, экстражника литовскаго, ксендза Мартына Почебута, ректора академии, ксендза Карпиловича, профессора академии литовской виленской, Юрья Белопертовича, Хлевинского, генерала майора Княжества Литовского, Ромулда Гедройца, генерала майора, Ясинского, полковника, коменданта города

Вильни, Антония Ляхницкого, вице-президента виленскаго, препоручаем, которые по крайней мере в числе пяти особ, других лиц в протчие правительства удостоивать и в каждые из числа своих одного назначать без замедления должны будут и для того, удерживая между тем все судебные места и правительства в точном их действии верности нашему Отечеству, собравшись на публичном месте, учинили присягу и собственноручно на оной подписались 24 апреля 1794 года. Всех подписавшихся оказалось 2328.

www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Polen/XVIII/1780-1800/Vojna_1794_VKL_1/21-40/23.phtml?id=10932

Пытанне: У чым заключаецца гістарычнае значэнне Акта паўстання ВКЛ?

1794 г. красавіка 25. — Універсал у ваяводствах, паветы і вольныя месцы ВКЛ аб пачатку дзейнасці вярхоўнага кіраўніцтва паўстаннем

(Пераклад з польскай мовы Я. К. Анішчанкі)

...Даносім вам, шаноўныя абывацелі, што літоўскае войска, кіруемае мужным палкоўнікам інжынераў, яго мосць панам Ясінскім, не ўступаючы ў сваёй дзейнасці дабрачыннасці і адвазе камандзіра, выканалася ўжо свой абавязак і ўтварыла агульны саюз. Сталічны горад Вільна вольны ад непрыяцельскага кватаравання, уся яго каманда, гарматы, сцягі і амаль усе быўшыя тут салдаты ўжо ў нашых руках. Рэштка непрыяцельскай сілы ў Літве праз некалькі дзён будзе нашай, а калі народ пажадае паслухацца таго, да чаго будуць весці добразычліўцы, то тады назаўсёды станем вольнымі.

24 красавіка прысутныя ў Вільна абывацелі асобным актам паўстання літоўскага народа з адзінаю мэтай атрымаць вольнасць і роўнасць абывацельскую, гэтак жа як і ўсе тыя карысці і намеры, якія пастаноўлены кракаўскім актам паўстання 24 красавіка бягучага 1794 года, урачыста прысягнулі на агульную сваю і Айчыны нашай абарону, стварылі Найвышэйшую ўрадавую раду...

1. Крымінальны суд пачынаецца разам з актамі, і яго абавязкам з гэтага часу будзе караць здраднікаў Айчыны, праціўных яе паўстанню або саветам, або пагражаючых якой-небудзь змовай, ці такіх, хто ўжо завініўся крыміналам перад Айчынай. Суд яго будзе кароткім і, калі б знайшла-ся настойлівая патрэба, то скаргі, довады і дакрэты належыць разабраць на працягу 24 гадзін, а ад дакрэту нельга інакш пазбавіцца, як толькі з вызваленнем пасаромленага скажніка або смерцю вінаватага на шыбеніцы...

2. Дэпутацыя забеспячэння адкрывае свае чыннасці з гэтага ж часу і ў сваёй дзейнасці будзе займацца агульна ўсім тым, чаго толькі патрэба паўстання народа будзе вымагаць задавальняючых, як мага хутчэйшых спосабаў і вынікаў. Тая ніякіх судаў не мае, а толькі па абставінах будзе адсылаць у належныя суды... Дэпутацыя публічнай бяспекі гэтак жа гэтым часам адкрываецца і будзе заведваць нарадовай зброянай сілай, сцерагчы бяспеку, прадухіляць усякія перашкоды паўстанню народа. Яе асаблівым абавязкам будзе як мага пільней сачыць за тым, каб супраць паўстання Айчыны не толькі нічога не прадпрымалася, але нават нічога не гаварылася. Уласных судаў таксама мець не будзе, а будзе адсылаць да належных па праву. Можна, аднак, па зносінах з вайсковымі начальнікамі, затрымліваць падазроных і, калі б па ўчыненаму следству затрыманы паказаўся вінаватым і не было б даносчыка, тады публічны інстыгатар павядзе працэс без апеяцыі, пад адказнасцю толькі свайго ўрада...

3. Дэпутацыя публічнага скарбу будзе заведваць тым жа скарбам і выконваць павіннасці, ускладзеныя правам на скарбовую камісію...

Усе гэтыя дэпутацыі, засядаючыя ў Вільна пад уладай Найвышэйшага ўрадавага савета, абавязаны тэрмінова кожная паасобку скласці ўвесь парадак уласнай арганізацыі і падаць яго на зацвярджэнне той жа рады, пры тым жа захоўваючы трывалыя стасункі ў выконванні павіннасцяў паміж сабой і з Найвышэйшай урадавай радай. А паколькі ж асобы найменаваныя зараз Вышэйшай радай у крымінальны суд і вышэй-

згаданыя дэпутаты ў склад самой рады не ўваходзяць і ў выпадку вакантных месцаў падлягаюць новаму назначэнню, то на вакантнае месца самой жа рады Найвышэйшая рада будзе выбіраць большасцю сакрэтных галасоў. А жадаючы усяляк паказаць народу, у якім духу стараннасці мы збіраемся працаваць над яго паратункам, для таго заклікаем вас, шаноўныя абывацелі, зараз жа па атрыманні гэтага ўніверсала злучыцца з намі асаблівым актам на абуджэнне народа, да той нашай рады выбраць для супольнай з намі абароны і шляхам прысягі дэлягаваць для нясення публічнай паслугі трох са Жмудскага княства, з ваяводстваў, паветаў, таксама з усіх галоўных гарадоў па аднаму. А Найвышэйшая рада, маючы тады ўжо для такой патрэбы і абставін памножаны камплект сваіх калегаў, апынецца здольнейшай скінуць ярмо ганебнай няволі і вызваліць усе свае забраныя краі.

Шаноўныя абывацелі! Пастарайцеся толькі абудзіць у сябе любоў да вольнасці і мужнасць даўніх вашых продкаў і па іх прыкладу паспалітага рушання бярыцеся за зброю — да броні, заўжды спраўнай у руцэ паляка, пастанавіце на ўзор каронных правінцый выправіць у вольныя харугвы вольных валанцёраў, у якіх найлепшай красы моладзь прадэманстравала доказы слаўных перамог над ворагам. Нарэшце, шаноўныя абывацелі, як мага хутчэй пастаўляйце ў нарадовае войска рэкрутаў колькі хто можа і захоча, не шкадуйце маёмасці і жыцця, калі гаворка ідзе аб удвая даражэйшае за тое вольнасці...

Абвяшчаем вам, шаноўныя абывацелі, лозунг смерці або перамогі, пад якім наша войска шматкрат ужо набыло карысці ў выйграных бітвах. Хто не з намі, той супраць нас...

Рабілася ў Вільна 25 дня месяца красавіка 1794 года...

Анішчанка Я. К. Збор твораў: у 6 т. Т. 2. Імем Айчыны: Дакументы паўстання 1794 г. у Літоўскай правінцыі. Мінск : Выд. Хурсік, 2004. С. 21—27.

Пытанні: 1. Хто такія «шаноўныя абывацелі»? 2. Якія функцыі выконвала Найвышэйшая ўрадавая рада ў Вільні? 3. Да чаго яна заклікала?

**1794 г. мая 4. — Паведамленне Т. Тутолміна
П. Зубаву аб канфедэрацыях у Навагрудскім ваяводстве,
Гродзенскім і Ашмянскім паветах**

Сиятельный граф, милостивый государь.

По причине вооружения в Литве всех поселян и содержания везде в деревнях караулов и разъездов по дорогам, заграничных известий получаю я ныне с крайним трудом. Из всех подкупленных отправляемых туда доверенных редкие возвращаются, а отосланных к князю Цицианову получил на сих днях уведомление, что они пойманы и отправлены в Вильну. При всем том, однако же, имел следующие в свое время уведомления.

Что из-под Гродно послан был отряд, составленный из некоторого числа пехоты и конницы, который препровождал в границы наши Тизенгаузена, шефа литовской гвардии. При зближении сего эскорта к местечку Песковщизна¹⁰², где полагал перейти реку Немен, встречен он был собравшейся толпою мятежников, которые перевозимые суда затопили, и хотя лазутчик не знает, было ли тут сражение, но, однако же, показал, что отряд сей, при невозможности перейти реку, потянулся вниз по Немене и, следовательно, обратно к Гродне.

О зборищах и войсках возмущения вестовщики объявили, что молодой князь Сапега из полком Беляка с литовскою конною гвардиєю с двумя пехотными полками и с знатным числом вооруженной шляхты находился тогда при Бельске, ожидая артиллерии из Варшавы, что Ясинский с молодым Неселовским и с другими военными начальниками определен от Вильны с четырьмя пехотными полками, с двумя бригадами конницы, с полком передовой стражи, с шляхетством вооруженном и стрелками к войскам присоединившимися и с восемнадцатью разного калибра польских и наших, в руки их попавших, пушек, потянулся к местечку Лиде поблизости,

---

¹⁰² Вёска Пескі Мастоўскага раёна Гродзенскай вобласці.

отколь в Новогородек¹⁰³, в Дзянцел¹⁰⁴ и во Дворец¹⁰⁵ приходят от всех для укомплектования полков рекруты обще с дворянством по поватам сконфедерованном, и что того воеводства в местечке Мыша¹⁰⁶, принадлежащем воеводе Неселовскому, а Ошмянскаго повата в судовом городе Ошмянах находится весьма знатное число в собрании шляхты и вооруженных поселян.

О чем тогда же писал я к князю Николаю Васильевичу Репнину и по известным Вам, милостивый государь, из прежних донесений заключению моему о Новогородском воеводстве и Ошмянском повате изъяснил мнение мое, что толпы сей, сколько кажется, приготавливают для впадения в пределы наши при подкреплении войск из-под Лиды.

По рапорту господина полковника Деева, отправленного к его сиятельству графу Николаю Ивановичу, Ваше сиятельство ведать уже изволите, что при следовании его в соединение с бригадиром Бенигзеном, котораго с четырьмя малочисленными эскадронами легкоконнаго Изюмскаго полку должно было подвинуть вперед по дороге к Смургоне¹⁰⁷ и тем спешествовать зближением господина Деева к границам империи, имел с мятежниками из-под Лиды весьма жаркое, но с славою оружия окончившееся дело. Представляя при сем рапорт его к господину генералу майору Кнорингу, я поставляю долгом моим присовокупить и донесение с тем вместе полученное от господина бригадира Бенигзена, который пишет, что все мятежники присоединясь к польским войскам, идущим по следам господина Деева, что получив в самый час отправления рапорта известие о предприемлемых мятежниками поисках, предположил он переменить позицию и, подвинувшись вперед на две мили к деревне Перевары¹⁰⁸, соединится

---

¹⁰³ Горад Навагрудак Гродзенскай вобласці.

¹⁰⁴ Горад Дзятлава Гродзенскай вобласці.

¹⁰⁵ Вёска Дварэц Дзятлаўскага раёна Гродзенскай вобласці.

¹⁰⁶ Вёска Новая Мыш Баранавіцкага раёна Брэсцкай вобласці.

¹⁰⁷ Горад Смаргонь Гродзенскай вобласці.

¹⁰⁸ Вёска Панары Смаргонскага раёна Гродзенскай вобласці.

тут с войсками под начальством господина полковника Деева состоящими, где и будет ожидать мятежников.

В прочем, касательно вооруженных крестьян, коим поручено ему было преклонять, дабы данное им в руки от мучителей их оружие обратили они на поражение общих врагов древняго их Отечества, изъясняется, что везде, где только проходил с малолюдным своим отрядом, нашел он поселян к тому готовыми, кои отзывался, что от отцов своих имеют предание почитать блаженство свое и щастие в подданстве ея императорскому величеству, не токмо розданное им оружие к нему сносили, но и показывали все те места, где запасное и военная амуниция сохранялась. При таком наилудчем народе к нам разположении крайне успехов ожидать бы было можно, естли бы по неумолкным моим с 18-го марта требованиям введены были войска в пределы Минской губернии, коим и по сей час отколь сюда не токмо не прислано, но и не назначено, и я вместо того, чтобы воспользоваться моментом народного за границую неудовольствия, не токмо не могу отвращать замыслов возмутителей, но едва удерживаю и внутреннюю тишину, получая повседневно новые известия о готовящемся внутреннем смятении.

На прошедший день имел я известие, что при составлении конфедерации в Брацлавском повете мятежники намереваются произвести возмущение и в местечке Друе¹⁰⁹. Вчерашний день дошло до сведения, что в старостве Борисовском приготавливают провизию и пекут сухари, вывозя с тем вместе из господскаго дому все без остатка, а в Кузницах делают пики, что в прошедшую великоночь духовенство не допускало приобщаться святых тайн, доколь на исповеди не отберет присяги возстать противу россиян, что село Изятчиц униатской поп Константинович отбирал от всех поселян в окружности некие подписки, что в местечках Логойск¹¹⁰ и Докшицах¹¹¹ ду-

---

¹⁰⁹ Вёска Друя Браслаўскага раёна Віцебскай вобласці.

¹¹⁰ Горад Лагойск Мінскай вобласці.

¹¹¹ Горад Докшыцы Віцебскай вобласці.

ховные, собрав прихожан в церкви, читали им универсалы о подьятом в Литве возмущении и что, наконец, шляхетство из своими поселянами ожидают только начала где-либо мятежа или приближения заграничных мятежников, дабы начать возмущение.

Я... готовил войска, собрать сколько можно скорее городнические команды, отправлять их в Глымбокое¹¹², а борисовского подстаросты Корсака, униатского попа Константиновича и духовных из местечек Логойск и Докшиц захватить и произвести неотложное по доносу изследование, опасался, однако же, что при настоящем дел положении едва ли может быть достаточно для отвращения последствий одного действия законов, когда дух мятежа поддерживается оружием возмутителей...

www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Polen/XVIII/1780-1800/Vojna_1794_VKL_I/21-40/39.phtml?id=10948

Пытання: 1. Якую пазіцыю ў адносінах да паўстання 1794 года займала шляхта, духавенства, мяшчане і сяляне беларускіх зямель? 2. Знайдзіце на карце месцы ваенных сутычак.

1794 г. ліпеня 15. — Рапарт лідскага рэктара Ф. Крушэўскага аб захопе Ліды

(Пераклад з польскай мовы Я. К. Анішчанкі)

Рапарт у святлейшую Цэнтральную раду віленскага абывацеля, ксяндза Крушэўскага, лідскага рэктара, парадкавага камісара, учыненага 15 ліпеня 1794 года.

1-е. Калі 5 ліпеня парадкавая камісія на вячэрняй пленарнай сесіі прыступіла да выбару дазорцаў над 1200 сялянамі, разсылцы па парафіях універсалаў і выбару сярод сябе камплекта членаў для выканання прадпісаных чыннасцяў, як затрубілі трывогу з-за прыбліжэння непрыяцеля. У той момант амаль усе камісары выскачылі, а сакратар абывацель

---

¹¹² Горад Глыбокае Віцебскай вобласці.

Ахматовіч, забраўшы акты той камісіі, з універсаламі з'ехаў туды, дзе здавалася бяспечнай.

2-е. 300 расійскай кавалерыі разам з казакамі і 2 гарматамі польнымі прымаршыравалі ад Дварышч пад Ліду і, убачыўшы спераду месца Ліды каля 100 коней шыкоўнай кавалерыі пад камандай абывацеляў Александровіча і Дамініка Шалевіча, некалькі разоў грывнулі з гармат. Тым часам казацтва счাপілася з ротмістрамі Вілбекам і Сцыпіёнам. Ледзь толькі яны рэціраваліся па масту пры піярскім млыне, як тут абывацель Шалевіч зблізіўся з маскалямі і загадаў вярнуцца, што вельмі выратавала ад няшчасця, бо маскалі падаліся налева і, рассыпаўшыся перад месцам, выпусцілі 12 гранат. Хаця тыя падалі ў месце, але ўсё ж такі нікому не шкодзілі, толькі месца запалілі, а тым часам павятовая кавалерыя адступіла ад Мыта.

3-е. А 7-й гадзіне масква ўварвалася ў месца і загадала мне, стаяўшаму на чале [яўрэяў], каб ксяндзы кармеліты выплацілі 100 злотых, а [яўрэі] — 200 злотых кантрыбуцыі. Калі пасланы мной за пазычкай 50 злотых у ксяндзоў кармелітаў ксёндз Шалевіч атрымаў ад прэора адказ, што хаця грошы і ёсць, але ў схове і невядома дзе, як яго тут жа схопілі пад варту, а кляштары выдалі на рабунак, ад якога ксяндзы кармеліты страцілі ўсе запасы, рухомасць і грошы.

4-е. 5 дзён у Лідзе стаяў гарнізон, штодня высылаючы рабаваць абывацеляў, з якіх найбольш панеслі шкод войсці Нарбут, Тукала і Жаба, а войт Маскалевіч і бурмістр выжыты з усяе маёмасці. Звыш таго, уцякаючая з дзіцем Маскалевічова страціла руку, якую адбіў драгун. Ксёндз Навіцкі, лідскі камендант, з-за ўцёкаў страціў у фальварку абору з рухомасцю. У цяперашні 11-ы дзень выйшлі з Ліды. Назаўтра я з абозам рушыў на Ліпнішкі¹¹³ і Суботнікі¹¹⁴, дзе быў прадстаўлены на допыт генералу Кнорыngu, ад якога даведаўся, што ў сакавіку быў выкрыты нейкі Якубоўскі,

---

¹¹³ Вёска Ліпнішкі Іўеўскага раёна Гродзенскай вобласці.

¹¹⁴ Вёска Суботнікі Іўеўскага раёна Гродзенскай вобласці.

прысланы з жонкай у Ліду і зараз забраны імі, а таксама [путныя і панцырныя баяры] з Нясвіжа, пасланыя нібыта да княжны Радзівіл і арыштаваныя праз некалькі тыдняў у Вільна, былі шпікамі і зараз маскоўскімі фурманкамі адасланы ў Нясвіж. 14 ліпеня прысланы з Вільна пан, відаць з універсаламі, атрымаў пасведчанне.

Ксёндз Фларыян Крушэўскі, камісар парадкавы Лідскага павета.

Анішчанка Я. К. Збор твораў: у 6 т. Т. 1. Камісары Касцюшкі: Дакументы паўстання 1794 г. у Літоўскай правінцыі. Мінск : Выд. Хурсік, 2004. С. 46—48.

Пытанні: 1. Як сустрэлі расійскія войскі абывацелі горада Ліды?
2. Як складваліся ўзаемаадносіны паміж расійскімі часткамі і мясцовым насельніцтвам?

1794 г. снежня 23. — З дэкларацыі Расіі і Аўстрыі аб трэцім падзеле Рэчы Паспалітай

Усилия, которые [Кацярына II] вынуждена была употребить к обузданию и прекращению мятежа и восстания, обнаружившихся в Польше, с стремлениями самыми пагубными и опасными для спокойствия соседственных Польше держав, увенчались совершенно полным и счастливым успехом, и Польша была совершенно покорена и занята войсками императрицы, и потому [Кацярына II], предусматривая подобный исход, в уповании на справедливость своих требований и в расчете на силу тех средств, которые ею приготовлены были для одержания победы, поспешила предварительно войти в соглашение с своими двумя союзниками, а именно: ...относительно принятия самых действительных мер для предупреждения смут, подобных тем, которые их по справедливости встревожили и которых зародыши, постоянно развивающиеся в умах, пропитанных до глубины самыми нечестивыми принципами, не замедлят рано или поздно возобновиться, если там не будет устроено твердое и сильное правление. Эти два монарха, убежденные опытом прошедшего времени в решительной неспособности Польской республики устроить у себя

подобное правление или же жить мирно под покровительством законов, находясь в состоянии какой-либо независимости, признали за благо в видах сохранения мира и счастья своих подданных, что предпринять и выполнить совершенный раздел этой республики между тремя соседними державами представляется крайней необходимостью. Узнав об этом образе мыслей и находя его совершенно согласным со своими сообщениями, императрица всероссийская решилась условиться сперва с каждым из двух вышеупомянутых высоких союзников отдельно, а потом с обоими вместе о точном определении соответственных частей, которые им достанутся по их общему соглашению...

1. Что часть, которая должна идти по разделу е. в. императору римскому, определяется следующим образом: к западу, начиная от оконечности Галиции и следуя по новой прусской границе, как она была определена трактатом, подписанным в Гродно 25 сентября 1793 года, до пункта, где она встречается реку Пилицу, и продолжая отсюда правым берегом Пилицы до ее впадения в Вислу, следуя от этого пункта по правому берегу Вислы до слияния ее с Бугом, отсюда следуя по левому берегу Буга до того места, где эта река составляет в настоящее время границу Галиции, так что все земли, владения, провинции, города, местечки и деревни, заключающиеся в вышеозначенной линии, будут присоединены на вечные времена к Австрийской монархии и спокойное и неоспоримое владение этими землями будет за ней и будет ей гарантировано достоверным и торжественным образом е.в. императрицей всероссийской.

2. Что впрямь границы Российской империи, начинаясь от их настоящего пункта, будут простирались вдоль границы между Волынией и Галицией до реки Буга; отсюда граница направится, следуя по течению этой реки до Брест-Литовска и до пограничной черты воеводства этого имени и Подляхии; затем она направится по возможности по прямой линии границами воеводств Брестского и Новгородского до реки Немана напротив Гродно, откуда она пойдет вниз по этой реке

до места, где она вступает в прусские владения, а потом, проходя по прежней прусской границе с этой стороны до Полангена, она направится без перерыва до берегов Балтийского моря на нынешней границе России близ Риги, так что все земли, владения, провинции, города, местечки и деревни, заключающиеся в вышеозначенной черте, будут присоединены навсегда к Российской империи и спокойное и неоспоримое владение будет за ней и будет ей гарантировано достоверным и торжественным образом... императором римским...

4. Как только обмен вышеупомянутых ратификаций состоится, оба императорских двора сообщат настоящий акт берлинскому двору и пригласят берлинский двор приступить к нему и дать свою гарантию относительно вышеизложенных постановлений между двумя императорскими дворами. Со своей стороны, сии последние изъявят согласие на присоединение остальной части Польши к Прусской монархии и равным образом примут на себя гарантию этого приобретения.

5. По исполнении всех сих формальностей каждый из дворов приступит к принятию во владение способом, признанным наиболее удобным, всех земель и мест, которые ему достанутся по настоящему разделу...

Заключено в С.-Петербурге 23 декабря 1794 г. (3 января 1795 г.)

(М.П.) Граф Людвиг Кобенцль.

*Под стягом России: Сборник архивных документов.
М.: Русская книга, 1992. С. 144—147.*

Пытання: 1. Назавіце прычыны, якімі манархі Расіі, Прусіі і Аўстрыі тлумачылі трэці падзел Рэчы Паспалітай. 2. Якія тэрыторыі Рэчы Паспалітай атрымалі краіны-ўдзельніцы падзелаў? 3. Вызначце заходнюю дзяржаўную мяжу Расійскай імперыі, якая прайшла праз беларускія землі.

1795 г. лістапада 14. — Акт адмаўлення ад трону яго вялікасці караля Рэчы Паспалітай

Мы, Станислав Август, божиею милостию Король Польский, Великий Князь Литовский, и прочие...

С самого возшествия нашего на престол не полагали мы в мыслях наших никогда для себя другого преимущества ни иной цели, как только соделаться полезнее Отечеству нашему, и потому мы готовы были оставить его при всех обстоятельствах, которые бы нам дали почувствовать, что отдаление наше от онаго может поспешествовать благосостоянию соотчичей наших или по крайней мере уменьшить их злоключения. Уверены ныне, что попечения наши не могут уже более быть полезны Отечеству нашему, после несчастного мятежа, в оном происшедшаго и ввергнувшаго его в конечное бедствие; разсуждая еще, что меры, о будущем жребии Польши, по крайности обстоятельств ея императорским величеством и другими сопредельными державами против воли их принятыя, суть единыя могущия доставить покой и тишину согражданам нашим, которых благоденствие было всегда любезнейшим предметом нашего попечения, решились мы по любви ко всеобщему спокойствию объявить, как мы и объявляем торжественнейше сим актом, что мы добровольно и охотно отрицаемся от всех без изъятия нам принадлежащих по званию нашему прав, от Короны Польской, от Великаго Княжества Литовскаго и от всех их зависимостей, равно как от всех владений и принадлежностей в реченных государствах, который торжественный акт отречения от Короны и правления Польшею и вручаем ея величеству императрице всероссийской с тою самою правотою, которою мы во всю жизнь нашу были руководствуемы. Итак, сходя с престола, исполняем последний долг королевскаго нашего сана и ея величество императрицу усиленно просим о явлении своих матерних милостей всем тем, коих королем мы были, равно как и о внушении всем ея высоким союзникам сего деятельнаго опыта великия своя души. Во уверение чего мы, подписав настоящий Акт, повелели оной утвердить Нашею печатью. Дан в Гродне 14/25 ноября 1795, государствования же нашего 32 года.

Подлинный подписано тако: Станислав Август Король.

*[www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Polen/XVIII/1760-1780/
Stegniy/1-20/8.phtml?id=10876](http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Polen/XVIII/1760-1780/Stegniy/1-20/8.phtml?id=10876)*

Пытанні: 1. Чым тлумачыў Станіслаў Аўгуст Панятоўскі сваё адмаўленне ад трону Рэчы Паспалітай? 2. Чаму адрачэнне ад трону было напісана каралём у Гродне?

§ 25. Адукацыя і навукa

1783 г. — Са Статута Адукацыйнай камісіі аб парафіяльных школах

(Пераклад з польскай мовы У. В. Дубройскага)

7. Парафіяльныя школы

1. Школы, находячыся в местечках и деревнях... следует именовать парафиальными школами. Одни из них, расположенные преимущественно в местечках, в которых объем изучаемых предметов больший, считать старшими, другие же, в которых объем изучаемых предметов меньший, именовать младшими.

2. Обучение людей вопросам религии, обязанностям в соответствии с их общественным положением, выполняемым работам, навыкам в ремеслах является целью этих школ. Всякий, как человек разумный, обученный этому, с большей охотой и более правильно будет исполнять свои обязанности, свою работу и ремесло, все то, что необходимо ему как в общественной, так и в личной жизни...

3. Прежде чем изучать элементарные книжки, в старших школах необходимо обучать христианской, а также нравственной науке в соответствии с периодом времени, материальным и общественным положением учеников, чтению и письму, счету, началам практической геометрии, ознакомлению с системой мер, весов и денег, садоводством (огородничеством) и вообще сельским хозяйством, прежде всего через производство самих же этих работ, чем через рассуждения и требование изучения этого на память; научим, умению сохранения здоровья, лечению животных, внутренней в этой же местности и с соседями торговле, использованию тех предметов (вещей),

которые очень часто в деревнях и местечках выбрасываются, но могли бы быть еще использованы, как, например, различные растения, которые можно употреблять для крашения, шерсть различных животных, кора различных деревьев, негодная для ношения одежда, зола и т. д. В младших же классах, где обычно обучаются сами же сельские дети, в меньшей степени должны и изучаться эти предметы. Правда, очень трудно будет находить учителей, способных без книг и соответствующей подготовки обучать всем этим навыкам.

4. В выборе времени для занятий, особенно деревенских детей, парафиальный учитель должен принимать во внимание время их занятости в хозяйстве по оказанию помощи родителям...

5. От обучения в этих школах ни в коем случае не должно отрываться привитие детям навыков к труду, преодолению трудностей, закалывание их в связи с изменением погоды. Для этого следует чаще устраивать игры на открытых площадках (полях), делать упражнения по укреплению здоровья, заниматься выполнением полезной работы, как то: подготовкой почвы и разбивкой садов и огородов, распиловкой древесины, изготовлением веревок (канатов), — короче, производством всех сезонных работ. Необходимо строго требовать от смотрителей (надзирателей) этих школ, чтобы они не привлекали учеников к выполнению их личной работы, а также впредь не возлагали на них новых обязанностей.

6. При изучении предметов следует пользоваться самым простым методом, например, обучая чтению и письму, необходимо научить писать каждую букву и произносить ее звучание; действия арифметики закреплять на конкретных предметах (вещах); размеры площади изучать на разбивке садов, огородов; нравственные истины выводить из конкретных обстоятельств и т. д.

7. Учитель с наибольшей рассудительностью (благоразумием) и нежностью должен относиться к ученикам из бедных семей, уважая в них ближнего, их общественное положение и достоинство. Поэтому он не должен обзывать их оскорби-

тельными словами, подвергать телесным наказаниям... обязан узнавать об их болезнях и других огорчениях (неприятностях) и требовать помощи им от их духовных пастырей, владельцев или арендаторов имений.

Антология педагогической мысли Белорусской ССР / сост.: Э. К. Дорошевич, М. С. Мятельский, П. С. Солнцев. М. : Педагогика, 1986. С. 149—150.

Пытання: 1. Якія змены адбыліся ў навучанні моладзі пасля арганізацыі Адукацыйнай камісіі? 2. Параўнайце навучанне ў парафіяльнай школе з сучасным.

1769 г. — 3 «Логікі, або навукі разважання і разумнай справы...» Казіміра Нарбута аб сутнасці логікі як навукі

(Пераклад з польскай мовы У. В. Дубройскага)

§ 3. Пра логіку наогул

Логіка — гэта навук, якая вучыць, як спасцігнуць і спазнаць ісціну, або, што адно і тое ж: гэта мастацтва правільнага мыслення...

Логіка падзяляецца на прыродную (прыроджаную) і штучна вынайзненую, або тэарэтычную. Людзі ў сваіх думках ці ў выкарыстанні розуму захоўваюць пэўныя законы, хоць звычайна іх ясна і не ўсведамляюць. Суджэнні аб прадметах і высновы звычайны чалавек выказвае ў адпаведнасці з прыродным (прыроджаным) парадкам, нават знаходзіць у суджэннях іншых памылкі, не ўсведамляючы і не ведаючы, з дапамогай якіх законаў ён гэта робіць, бо ніколі не вывучаў логікі. Такім жа чынам прасты народ правільна называе словы і рэчы, звязвае, узгадняе і захоўвае часы, не ведаючы ніякіх граматычных правілаў. Значыць, прыроджаная логіка — ёсць выкарыстанне розуму без яснага ўсведамлення правілаў, неабходных для гэтага...

Логіка прыроджаная ў сваю чаргу падзяляецца на чыста прыроджаную і набытую частым выкарыстаннем розуму, бо здольнасць выкарыстання сіл душы вынікае з дваістай крыніцы: з прыроднай схільнасці і частага практыкавання,

што не толькі ў логіцы, але і ва ўсіх іншых навуках назіраецца. Напрыклад, у мастацтве спеваў мы набываем лёгкасць не толькі ад частага практыкавання, але і ад прыроджанай здольнасці да спеваў...

Таму што логіка з'яўляецца... навукай, яна абавязана даць абгрунтаваныя правілы, ...і паказаць, што яны прыводзяць наш розум да пазнання ісціны і перасцерагаюць яго ад памылак... Наш розум мае пэўныя, уласцівыя яму законы, якімі кіруецца ён у сваіх дзеяннях. Напрыклад, лягчэй набывае веды аб прадметах адзінкавых і больш лёгкіх, а потым пераходзіць ужо да больш складаных...

Памятники философской мысли Белоруссии XVII — первой половины XVIII в. / В. В. Дубровский, М. В. Кашуба, С. А. Подокшин и др. Минск : Навука і тэхніка, 1991. С. 293.

Пытанні: Дакажыце, што погляды Казіміра Нарбута адпавядалі ідэям Асветніцтва.

§ 26. Літаратура і мастацтва

1787 г. — 3 «Камедыі» Каэтана Марашэўскага аб сялянскім жыцці

Ох, як нешчаслівае жыццё маё! Хаджу я хаджу пераз цалюхенькі дзень, аж ногі анемелі, рук не чуваць ад працы і тапара, а горш ешчо ад цапа; малачу ад самых курэй, аж мало што не да паўдня, як бы сам адзін. Праўда, што і жонка памагала, да што ж ёе за работа? Ведама, — жаночкая справа: цюкнець колька разы цапом, аж зараз ёе ліхо і берэць — то сядзець, то ляжэць, то кол[і]кі падапруць, толькі чорт лоньскі ёе дусіць, а потым ешчэ з гоманом і клецьбою пойдзець. Папытаюся я тылькі ёе: «Куды пойдзеш?» Аж зараз скажэць: «Дзецей карміць, страву варыць»... А я сам адзін, як цюк, так цюк; малачу аж да поту. А як сьвет, аж жонка і тут, ужо кажэць, што і дроў нада насеч. Хоць ты трэсні і

прападзі з тапаром! Ад цэпа ешчо не адайдуць [рукі], аж тут ад тапара мало што не адсохнуць. Гэта жарт — нарубай у печ, у асець, у бровар, а ўсё як адзін, так адзін. Сына пералом удавіў, не расьцець, а парабка не за што наняць. Вот і цепер, у лес трэба ехаць, а не с кім. Гэта жарт, — аднаму сосну спусціць, пашчапаць, і на воз. Хоць ты трэсьні, зваліць трэба, а прывёжшы да хаты і парубіць. А ўсё як я, так я. Памахчы некаму. Прападзі ено нешчасьлівае жыццё нашое, бо ўсё як гараваць, так гараваць мусім.

...А цепер як сермяшка здзерэтца, хоць ты з голавы выйдзі, не адкуль узяць, а горш, што не за што купіць. А тут і зіма надходзіць, і ўстыдно. А я і шэлега пры душы не маю, да душы ш не маю! А пан аднак на тое не гледзіць, да ўсё крычыць: «Заплаці... Заплаці, вужава кроў, мужык!»

*Гісторыя Беларусі ў літаратурных вобразах:
Дакастрычніцкі перыяд. Мінск :
Нар. асвета, 1979. С. 82—83.*

Пытанні: 1. Дакажыце, што «Камедыя» Каэтана Марашэўскага можа быць аднесена да твораў літаратуры.

**1725 — 1746 гг. — «Верш пра каханне» Францішкі
Уршулі Радзівіл**

(Пераклад з польскай мовы Н. Русецкай)

Хцівы Амур навастрыў свае стрэлы,
Цягне ў сяброўства Венеру ён смела.
Тая працівіцца, уцягвае ў плечы
Шью, бароніцца, цвёрда пярэчыць.
Тым Купідон, у каханні ласкавы,
Незадаволены і раззлаваны.
Ён з цецівы стрэлы ў гневе спускае
І ў недарэчныя месцы трапляе.
А як пацэліць у дрэва ці камень,
Болей узяць рукі ўгору не ў стане.
Гасне імпэт Купідонаў памалу
З кожнай разбітай стралой ці зламанай.

Потым Венера шкадуе між волі:
Як магла пешчаў яму не дазволіць?
І калі ён рэшткі сілы губляе,
З радасцю ў лоне яго пахавае,
Там абagrэе, абудзіць ахвоту,
Ён абарочвае смуткам пяшчоту.
Так у нязгодзе заўсёды бывае:
Ён шчыра просіць, яна адмаўляе,
І хоць трымае яго на прыкмеце,
Сэрцам няверным афекты засмеціць.
Лепей згадзіцца абодвум адразу
І закаханасцю цешыцца разам.

Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI — першая палова XVIII ст. / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы; падрыхт. А. І. Богдан і [інш.]; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. Мінск : Бел. навука, 2005. С. 859.

- Пытанні:** 1. Што вы ведаеце пра Францішку Уршулю Радзівіл?
2. Чым яна знакаміта?

Гістарычная эпоха ў літаратурных творах

Гродзенскі рэфарматар

Кар'ера графа Антонія Тызенгаўза складвалася бліскуча — сын шмельцінскага староцы, сябар юнацтва будучага караля польскага і вялікага князя літоўскага Станіслава Аўгуста Панятоўскага, што вельмі дапамагло Антонію ў ажыццяўленні сваіх грандыёзных планаў, калі ў 1764 годзе Панятоўскі стаў манархам Рэчы Паспалітай.

Тызенгаўзу на той час быў усяго 31 год, і неўтаймоўная энергія маладога графа патрабавала ад яго нечага большага, чым каралеўская дружба і высокія дзяржаўныя пасады. Ён, як незадоўга да яго расійскі рэфарматар Пётр Вялікі, вырашыў дабіцца, здавалася о, немагчымага — пераўтварыць заняпа-

люю ў эканамічных і культурных адносінах Рэч Паспалітую (і ў першую чаргу — Беларусь і Літву) у квітнеючы край. Месцам для свайго эксперыменту Тызенгаўз выбраў Гродна.

Для пачатку ён паабяцаў Панятоўскаму ў тры разы павялічыць прыбытак, які на той час давалі каралеўскія эканоміі. А гэты былі досыць буйныя гаспадаркі. У склад толькі Гродзенскай эканоміі ўваходзіла больш за 20 фальваркаў, 13 гарадоў і мястэчкаў, дзе жыло больш за 40 000 чалавек. Трэба сказаць, што справы ў эканоміях ішлі не сказаць каб добра, калі не дрэнна. Паколькі ж у напалову пустой дзяржаўнай казне сродкаў на эканамічныя эксперыменты, натуральна, не было, Станіслаў Аўгуст, які паверыў у планы сябра юнацтва, дазволіў Тызенгаўзу небывалае — для ажыццяўлення іх узяць у Галандыі крэдыт у 9 000 000 залатых пад заклад маёнткаў...

Хутка ў ціхай і соннай Гродне разгарнулася грандыёзная будоўля, якая літаральна перавярнула жыццё правінцыйнага горада, ахапіўшы трэцюю яго частку. Свайго рода сімвалам будоўлі стала новая вуліца даўжынёй у паўтары вярсты і шырынёй 15 метраў. Тызенгаўз даў ёй прыгожую і шматабяцаючую назву — Раскоша (цяпер гэта вуліца Элізы Ажэшкі). Як вокам міргнуць — уздоўж Раскошы, нібыта грыбы пасля дажджу, адзін за другім выраслі 20, як бы сёння казалі, катэджаў для запрошаных з-за мяжы майстроў. У адначасе былі ўзведзены рэстаран, кафэ, гасцініца, кузня, школы, адміністрацыйныя будынкі. Усё гэта — па праекце самых адмысловых замежных архітэктараў.

Усяго за 15 гадоў у Гродне вырасла каля паўсотні будынкаў самага рознага прызначэння: жыллё для рабочых (а іх на графскіх аб'ектах працавала каля 3000 — колькасць па тым часе велізарная), крамы, склады. Клопатамі Тызенгаўза ў Гродне з'явіліся тэатр, капэла, музычна-тэатральная школа.

Але асаблівай гордасцю графа-будаўніка сталі 17 заснаваных ім каралеўскіх мануфактур — шаўковых, суконных, палатняных, васковых, збройных, гарматных, металургічных, карэтных, залататкацкіх, панчошных. У 1766 годзе Тызенгаўз

даў жыццё «Кампаніі шарсцяных мануфактур», якая адкрыла суконныя фабрыкі ў Гарадніцы, Ласосне, Брэсце.

На прадпрыемствах, пабудаваных графам, працавала каля 1500 чалавек і столькі ж надомных прадзільшчыц. Кіравалі імі каля 70 вопытных майстроў (часцей наёмных), якіх Тызенгаўз прывёз у Гродна з усіх куткоў Еўропы — з Францыі, Бельгіі, Швейцарыі, Расіі...

Чаго толькі ні выраблялі на тызенгаўзавых мануфактурах: дываны, шаўковыя і «літыя» паясы, дарагія экіпажы і конскую зброю, тонкія залатыя і сярэбраныя ніткі, ордэны, галуны, ювелірныя ўпрыгожанні, жалезныя і медныя цвікі, замкі, лапаты, завесы, напільнікі, іголки, шпількі, шарсцяныя і шаўковыя шкарпэткі, разнастайныя тканіны, халодную і агнястрэльную зброю. Літаральна на вачах Гародня, брудны і сонны гарадок, ператварылася, прымяняючы сучасную тэрміналогію, у буйны прамысловы цэнтр, які амаль не саступаў Вільні...

Існуе думка, што Гродзенскія каралеўскія мануфактуры збанкрутавалі з-за таго, што іх прадукцыя не мела збыту. Але гэта не адзіная і, вельмі магчыма, не галоўная прычына трагедыі Антонія Тызенгаўза. Пабудаваныя графам прадпрыемствы, як сведчаць сучаснікі, прыносілі мільённыя прыбыткі. Але, як ні dziўна, у дзяржаўную казну за год трапляла ўсяго каля 300 000 злотых. Астатняе асядала ў бяздонных кішэнях велізарнай арміі чыноўнікаў, якія карміліся вакол справы, распачатай прадпрымальным графам. Чынавенства краля нахабна і многа. Імкнучыся навесці парадак у сваёй клопатнай гаспадарцы, Тызенгаўз разам звольніў усю гэту зграю казнакрадаў і набраў новую адміністрацыю. Але эфект ад гэтай акцыі быў кароткатэрміновы: скеміўшы, што да чаго, новыя сталі красці яшчэ больш вытанчана, чым старыя. Тыя ж, каго граф звольніў, ператварыліся ў яго заклятых ворагаў і цярпліва чакалі зручнага моманту, каб адпомсціць яму...

Праз колькі часу па Гродне, як вужакі, папаўзлі чуткі: Тызенгаўз бессаромна абкрадае свайго апекуна — караля, заключае падазроныя здзелкі з замежнымі купцамі, жорстка

абыходзіцца з падначаленымі рабочымі. Была тэрмінова створана камісія — і чыноўнікі больш высокага рангу (але, без сумніву, такія ж злодзеі, як і іх малодшыя калегі) адхілілі Тызенгаўза ад спраў. Ад суда графа выратавала толькі выступленне караля ў яго абарону на пасяджэнні сейма.

Жадаючы канчаткова дабіць і прынізіць «занадта разумнага» графа-будаўніка, злейшы яго вораг — Ржэвускі — аплаціў усе графскія пазыкі, купіў яго пасады, у тым ліку кіраўніцтва каралеўскімі эканоміямі і мануфактурамі...

Антонія Тызенгаўза з ганьбай прагналі з Гродна. У надзеі на аднаўленне справядлівасці ён звярнуўся з пратэстам у сейм. Але дарэмна — пратэст былога каралеўскага ўлюбёнца быў адхілены. На гэты раз ад яго адварнуўся і сам Панятоўскі.

Апошнія гады жыцця (а іх пасля тых трагічных падзей Бог дараваў графу ўсяго пяць) Антоній Тызенгаўз правёў у поўнай адзіноце і нястачы. Ён цяжка хварэў і 31 сакавіка 1785 года памёр у Варшаве, пражыўшы ўсяго 52 гады. Пахавалі яго ў графскай вотчыне — у Жалудку (цяпер — Шчучынскі раён), у мясцовым касцёле...

Асіноўскі С. М. Поле памяці: Постаці і падзеі беларускай мінуўшчыны. Мінск : Польша, 1999. С. 120—124.

Пытанні: 1. Ці можна даць станоўчую ацэнку рэформам А. Тызенгаўза? 2. Чаму ён не рэалізаваў свае рэфарматарскія планы?

Дзівосы Пана Каханку

Караль Станіслаў па мянушцы Пана Каханку Х ардынат¹¹⁵ нясвіжскі нарадзіўся 27 лютага ў Нясвіжы разам з братам-блізняткам Янушам, які рана памёр. Яго бацькам быў Міхал

---

¹¹⁵ Ардынацыя — прынятая ў Каралеўстве Польскім і Вялікім Княстве Літоўскім форма маярату, пры якой зямельныя ўладанні таго ці іншага магната (т. зв. ардыната) пасля яго смерці пераходзілі да старэйшага сына як непадзельная маёмасць. Сядзібы ў складзе ардынацыі нельга было ні прадаць, ні закласці.

Казімір Рыбанька, а маткаю — знакамітая Францішка Уршуля з Вішнявецкіх.

Адукацыяй і выхаваннем хлопчыка займаліся хатнія настаўнікі і выхавацелі. Яны павінны былі выконваць волю і ўсе жаданні своеасаблівага, нават крыху капрызнага хлопчыка. Разам з сябрамі Валадковічам і Рэйтанам чытаць і пісаць ён вучыўся вельмі цікавым спосабам. Настаўнік, каб навука ішла шпарчэй, ператварыў яе ў прыцягальную забаву. На двары замку ён умацаваў вялікую драўляную дошку з табліцай і размясціў на ёй літары азбукі. Хлопчыкі стралялі з пісталетаў у патрэбную літару і вельмі хутка запаміналі яе. Працяглы час Караль Станіслаў вучыўся ў езуіцкай школе, але пасля цяжкай хваробы дактары, а за імі і бацька, забаранілі прымушаць сына да навукі. З-за хваробы ён не атрымаў сталай адукацыі і гэты недахоп адчуваў усё жыццё, асабліва ў недастатковым валоданні замежнымі мовамі.

Караль Станіслаў вельмі рана пачаў удзельнічаць у палітычным і грамадскім жыцці краіны. У шаснаццацігадовым узросце ён быў абраны дэпутатам трыбуналу, а ў сямнаццаць меў званне палкоўніка. Трэба адзначыць, што палітычнае жыццё ў той час у Вялікім Княстве Літоўскім было вельмі складаным. Дзве магутныя партыі — Чартарыйскіх і Радзівілаў — процістаялі адна другой. І тыя, і другія не раз выкарыстоўвалі ганебныя сродкі ў барацьбе паміж сабою.

На пасяджэнні трыбуналу ў Вільню альбо ў Мінск малады Радзівіл прыязджаў з вялікай помпай. У эскорце ішло дзвесце драгунаў з надворнай шляхты, янычарская харугва ў сто чалавек, апрача таго, сто чалавек венгерскай трыбунальскай пяхоты. Сустракаць князя на паўмілі ад Мінска выязджала амаль усё Мінскае ваяводства. Ён шчодро ўсіх частаваў. Гэта традыцыя была на першым месцы на працягу ўсяго яго жыцця.

Калі Пана Каханку споўнілася 19 гадоў, ён узяў шлюб з Марыяй Любамірскай. Вяселле адбывалася з грандыёзнымі ўрачыстасцямі, у якіх прымала ўдзел вялікая колькасць прыхільнікаў Радзівілаў з Літвы і Кароны. Тысячы гасцей

надоўга запомнілі гэтае вяселле, але жыццё маладой пары не было шчаслівым — сям'я распалася.

У 1760 годзе Пане Каханку напаткала яшчэ адно няшчасце: ён страціў найлепшага сябра Міхала Валадковіча, з якім амаль ніколі не разлучаўся. За нязначную правіннасць ворагі Радзівілаў прысудзілі яго да расстрэлу і паспяшаліся выканаць прысуд у адсутнасці Пане Каханку. Малады Радзівіл доўга аплакваў смерць Міхала, а перад смерцю сказаў: «Два сапраўдныя няшчасці меў я ў жыцці: першае — падзел роднага краю, другое — расстрэл Валадковіча».

У 1762 годзе ў Вільні раптоўна памёр бацька Караля князь Гетман. Гэтая смерць, як і смерць маці, якая памерла ў 1753 годзе, была вялікай трагедыяй для яшчэ несфармаванага характару маладога Радзівіла. Вестку аб цяжкім стане бацькі ён атрымаў позна. Калі прыехаў у Вільню, то ўжо не пачуў апошніх слоў развітання, бацька быў мёртвы. З адчаю, што яго пакінуў самы дарагі чалавек, Пане Каханку моцна напіўся.

Маладому нясвіжскаму князю дасталася ў спадчыну вялізная фартуна. На сейме ў Варшаве ў 1762 годзе ў прысутнасці караля ён атрымаў тытул ваяводы віленскага і зрабіўся першым сенатарам Вялікага княства. Гэта была перамога, асабліва, калі ўспомніць, што Чартарыйскія рабілі ўсё, каб пасада дасталася іх сваяку.

Канфлікт паміж двума партыямі абвастрыўся. Чартарыйскія вырашылі больш не чакаць і звярнуліся да Кацярыны Вялікай па ваенную дапамогу. Пане Каханку настрайваў сваіх прыхільнікаў супраць Расіі. Руская імператрыца напісала нясвіжскаму князю асабісты ліст, напаміла пра сардэчныя адносіны Міхала Казіміра з рускім прастолам, прасіла прытрымлівацца той жа палітыкі павагі і еднасці. Князь Радзівіл адказаў, што прыкладзе ўсе свае намаганні, каб абраць караля, якога пажадае царыца, калі яна не будзе падтрымліваць Чартарыйскіх.

Пакуль Пане Каханку сустракаў новы, 1764 год і бавіў час у балях і вечарынах, партыя Чартарыйскіх набірала моц

і стварыла літоўскую канфедэрацыю супраць Радзівілаў і іх прыхільнікаў, і выклікала рускія войскі. Кацярына толькі і чакала гэтага сігналу. У Варшаву прыбыў новы прадстаўнік царыцы, а потым пасол Мікалай Рапнін. Ён атрымаў загад прыкласці ўсе намаганні, каб выбраць польскім каралём Станіслава Панятоўскага. Частка рускай арміі разышлася па краіне, каб адсочваць не згодных, другая стаяла ў Варшаве, а вялізныя сілы чакалі на граніцы. Мікалай Рапнін атрымаў немалыя грошы на правядзенне выбараў караля ў Рэчы Паспалітай. Ён наняў тысячы шпіёнаў, каб даносілі аб тым, што робіцца вакол партыі князя Радзівіла.

7 мая 1764 года ў Варшаве пачаліся выбары караля. Людзі былі здзіўлены вялікай колькасцю рускіх казакаў на вуліцах, на лесвіцах і пляцоўках будынка, дзе адбываліся выбары. Вайсковыя патрулі рускіх суправаджалі Чартарыйскіх і іх прыхільнікаў на сейм да самай залы. Іх рэзідэнцыі напаміналі грозныя басціёны. Каб аслабіць партыю Радзівіла, рускае войска прымусіла яго і ягоных прыхільнікаў пакінуць Варшаву. Французскі палітык і гісторык XVIII стагоддзя С. Рулге пісаў, што Панае Каханку ў 1764 годзе дзейнічаў справядліва, абараняў свабоду айчыны, выступаў супраць інтэрвенцыі рускіх войскаў. Знаходзячыся ў Бельскім замку, нясвіжскі князь даведаўся, што вялікія сілы рускіх аблажылі Нясвіж, Слуцк і іншыя гарады, якія належалі князю. Ён даў загад сваім падначаленым абараняцца да апошняга, не здаваць на рабаванне гарады і мястэчкі. Пад націскам ворага Караль Станіслаў адступіў на паўднёвыя рубяжы Літвы. Яго рэзідэнцыя ў Белай, якую ён пакінуў у чэрвені, таксама была спустошана.

Калі злучаныя сілы рускіх і канфедэратаў пайшлі на Нясвіж і Слуцк, Панае Каханку паспяшаўся туды на дапамогу. Над ракой Шчарай ён быў атакаваны рускімі і прыняў бой. Пасля васьмі гадзін няспыннага бою прыйшлося спыніць бітву з-за наступлення ночы. Пазней князь запісаў: «Назаўтра, калі рускае войска адступіла за рэчку і там атрымала падмогу, дарога для мяне да Нясвіжа была перакрыта.

Павінен быў падавацца ўглыб краіны і пайшоў на Палесе. Над Прыпяцю зноў прыняў бой, адтуль накіраваўся да Алыкі». Нясвіж і замак не вытрымалі аблогі і апынуліся ў руках ворага. Усе малыя і вялікія гарады і мястэчкі, якія належалі Радзівілам, паліліся і вынішчаліся.

Князь Радзівіл бачыў безнадзейнасць свайго становічша і рабіў усё, каб не трапіць у палон. Ён пісаў ваяводзе кіеўскаму Патоцкаму: «За мной палявалі дзве варожыя групы: адна ішла з Літвы, другая, князя Дашкава, накіроўвалася ад Варшавы. Потым, калі наблізілася трэцяя група войска пад кіраўніцтвам Галіцкага, я быў вымушаны, каб выратаваць сваё жыццё і жыцці сваіх прыхільнікаў, перабірацца праз Днестр на турэцкі бок і там звярнуўся да мясцовых уладаў».

У Варшаве партыя Чартарыйскіх паспяшала пазбавіць усіх правоў «літоўскага мядзведзя», што і было зроблена 16 жніўня. Князь быў пазбаўлены ўсіх званняў і правоў, а ўсе яго маёнткі канфіскаваны. За мяжой Пане Каханку звяртаўся за дапамогай да еўрапейскіх манархаў, стараўся ўздзейнічаць на іх, каб вызваліць родную айчыну. Няшчасны выгнаннік вельмі часта пісаў сваёй сям'і і блізкім, скардзячыся на свой страшны лёс: «Трагічны і сумны мой лёс, але яшчэ больш трагічны лёс маёй айчыны, дзе глыбока пахавана вольнасць і свабода». У Венгрыі Пане Каханку даведаўся, што яго галоўны саюзнік па апазіцыі Ян Браніцкі схіліў галаву перад каралём і Чартарыйскімі і вярнуўся на радзіму, даўшы слова больш ніколі не займацца палітыкай. Гэтае рашэнне старога гетмана засмуціла і прыгнябіла нясвіжскага князя. У гэтых цяжкіх абставінах толькі родная Літва чакала Радзівіла як свайго караля, не зважаючы на тое, што ён быў пазбаўлены ўсіх тытулаў і званняў.

Другая жонка Пане Каханку Тарэза з Ржавускіх не паждала раздзяліць з князем лёс выгнанніка і адраклася ад яго. Князь пісаў свайму цесцю: «Да тых перажыванняў і клопатаў маіх, найвялікшае адчуваю ўмяртвенне, калі нават уласная жонка, якая абавязана дзяліць шчасце і няшчасце з мужам, адварнулася і пакінула мяне...»

Караль Радзівіл заставаўся вельмі папулярным у Літве і нават у Кароне. Яго не пакідала думка вярнуцца ў родны край. Але як гэта зрабіць? Некаторыя раілі Пане Каханку звярнуцца да караля Станіслава Аўгуста, які быў абраны на польскі трон 6 верасня 1764 года пры дапамозе імператрыцы Кацярыны. Але як павініцца Радзівілу перад «нейкім Цялём», схіліць «карак перад паручнікам»? Вось каб хто-небудзь працягнуў яму руку, ды каб яшчэ адыграць ролю выратавальніка айчыны! Тут палымянае жыццё Пане Каханку супала з патаемнымі планамі царыцы.

Станіслаў Аўгуст разам са сваімі прыхільнікамі падрыхтаваў пакет рэформаў на сейм 1766 года. Яны былі накіраваны на ўзмацненне Рэчы Паспалітай. Расія і Прусія занепакоіліся, але стрымаць гэтую справу не маглі. Вырашылі разыграць карту з Радзівілам, якога лёгка было абвесці ў той складанай палітычнай сітуацыі. Панін пісаў: «Змену абставін і поглядаў, якія суправаджаюць выгнанне гэтай асобы з радзімы, можна выкарыстаць на карысць нам, а ўрэшце, трэба напалохаць Чартарыйскіх, а для гэтага звязацца з Радзівілам з дапамогай нашых прыяцеляў і вярнуць яго ў Літву».

Кацярыну пераканалі, што Радзівіл — найлепшая кандыдатура ў гэтым выпадку, бо ён наіўны, непрадбачлівы, не разумее адразу ўсіх хітрыкаў царскай палітыкі.

Караль Станіслаў Радзівіл згадзіўся ўзначаліць Радамскую канфедэрацыю, накіраваную супраць Чартарыйскіх і на тое, каб пазбавіць трону Станіслава Аўгуста Панятоўскага.

Экс-ваявода пакінуў Дрэздэн і праз Гданьск і Кралявец рушыў да Вільні. 3 чэрвеня 1766 года ён ступіў на родную зямлю. Паветра радзімы ўліло ў яго новыя сілы, ён адчуў сябе зноў першым грамадзянінам Вялікага Княства, хаця яму яшчэ не вярнулі ні званняў, ні маёнткаў. На кожным кроку князь сустракаў шчырую сімпатыю да сябе. Стыхійныя бурныя выказванні радасці сведчылі аб вялікім уплыве Радзівіла ў Літве. Ён пісаў: «Быў прыняты з вялікай радасцю. Усе паветы і ваяводства сустракалі мяне за паўмілі ад

месца, была вельмі вялікая колькасць сустракаючых. Люд крычаў “віваты”, вечарам была ілюмінацыя». Палітычнае, эканамічнае жыццё ў Літве ажывілася.

Рапнін і Кар вымусілі Радзівіла скараціць прывітальныя цырымоніі ў Літве і паспяшацца ў Варшаву, адкуль князь пад эскортам казакаў накіраваўся ў Радам, куды з’язджаліся ваяводскія маршалкі, каб далучыцца да канфедэрацыі. Але Пане Каханку і канфедэратаў подла падманулі, і літоўскі магнат хутка зразумеў, што ён мае столькі ўлады, колькі яму дае Рапнін. Ён у поўнай ад яго залежнасці. Пасля заканчэння сейма Пане Каханку вярнуўся ў Літву, дзе яму вярнулі Віленскае ваяводства. Ён пачаў рыхтавацца да абароны Нясвіжа, Слуцка і іншых сваіх гарадоў і мястэчак. Дазнаўшыся аб падрыхтоўцы да абароны, цырыца рушыла на Нясвіж шматтысячнае войска. У самім Нясвіжы знайшоўся даносчык Брастоўскі, які падрабязна пісаў Рапніну аб усім, што рабілася ў радзівілаўскай сталіцы. Рапнін зразумеў, што памыліўся ў Радзівіле, што гэты «балван» на справе больш складаны і ад яго патрэбна як мага хутчэй пазбавіцца. Загад аб знішчэнні Караля Станіслава Радзівіла быў адданы генералу Ізмайлаву, армія якога знаходзілася паблізу Нясвіжа. Рускія войскі аблажылі невялічкі горад, занялі бліжэйшыя ваколiцы. Сам князь закрыўся ў замку, нядрэнна падрыхтаваным для барацьбы, і таленавіта кіраваў абаронай. 700 жаўнераў занялі брамы, дзясяткі вялікіх гармат ашчэрыліся на ворага. Але сілы былі няроўныя. Князю нічога іншага не заставалася, як сесці ў сваім кабiнеце і пісаць пісьмы Рапніну, просячы яго змiлавацца над няшчасным горадам. Ён даў слова ніколі больш не выступаць супраць цырыцы, але слова свайго не стрымаў. У чэрвені 1769 года выехаў за мяжу, дзе зноў шукаў паратунку для Бацькаўшчыны, пісаў пісьмы манархам Еўропы, звяртаўся па дапамогу да Порты.

А на Літве ў гэты час дзейнічаў малады Сувораў, які руйнаваў гарады і мястэчкі Радзівілаў. Пад Сталовічамі ў 1771 годзе быў разбіты корпус Агінскага. З поўначы насоўваліся прускія войскі, якія баяліся спазніцца і даць

магчымасць Расіі захапіць усю Рэч Паспалітую. З поўдня набліжаліся аўстрыякі. Адбыўся першы, яшчэ не поўны падзел Рэчы Паспалітай.

Шмат пісьмаў напісаў Караль Станіслаў Радзівіл да ма-нархаў Еўропы. Нарэшце, 22 сакавіка 1774 года ён звярнуўся да Кацярыны II: «Няхай Ваша Светласць зверне ўвагу са свайго высокага трону на няшчаснага, які прыпадае да ног тваіх, каб прасіць справядлівасці і міласэрнасці». Дазвол на вяртанне быў дадзены. Картэж князя праз Баварыю, Маравію, Галіцыю накіраваўся ў Літву. Па дарозе да яго далучаліся яго прыхільнікі, падданыя, сябры. Жыхары Львова гучна віталі князя. У Жолкве князь затрымаўся на працяглы час.

Нарэшце войскі Расіі пакінулі Рэч Паспалітую, і Нясвіж вызваліўся з няволі. Двойчы за невялікі адрэзак часу сталіца Радзівілаў перажыла страшэнныя спусташэнні і рабаўніцтва. Усё, што можна было вынесці, было раскрадзена. Пакоі і залы замка былі разрабаваны дашчэнту. Слугі амаль усе разбегліся.

Пане Каханку вярнуўся ў Нясвіж і пачаў цяжкую работу па адраджэнню цудоўнага ў мінулым горада. Ён вырашыў вярнуць былы бляск замку і гораду. Запрацавалі мясцовыя мануфактуры, якія былі перапоўнены заказамі. У сакрэтных тайніках зберагліся каштоўнасці, нават дарагія напоі, якія заўсёды высока цаніліся ў нясвіжскім замку.

Пане Каханку адчуваў сябе патрыётам сваёй роднай беларускай зямлі. Ён нярэдка падкрэсліваў прыдворным у замку: «Я люблю Карону, але няма нічога лепшага, як наша Літва (Беларусь)». Радзівілы лічылі сябе ліцвінамі або «ліцвякамі», добра ведалі беларускую мову, ставіліся да яе з павагай, часта ёю карысталіся, і старажытнай, і кніжнай, і гутарковай, на якой размаўлялі сяляне. Польскі кароль Станіслаў Аўгуст, прыехаўшы да Пане Каханку, выступіў з вершаваным тостам на беларускай мове, які пачынаўся так: «Пане гаспадару, кажы віна даці, каб тваёй хаце ліха не знаці».

Паміраў Пане Каханку ў Белай. Перад смерцю траціў прытомнасць, трызніў, гаварыў сам з сабою: «Давялося мне

нарадзіцца ў цяжкія часы... Сляпым быў, але дарогу шукаў, а людзі казалі, што я гарэза. Вызвалення айчыны страшэнна прагнуў, але хто мог ведаць, у чым яно было? Валадковіч, ці ты на паляванні ў Налібокі сабраўся, ці прыйшоў па мяне? Пачакай, каханы, ужо нядоўга... Пры жыцці прыняў цяжкую кару. Заплаціў за ўсё з лішкам: грашыма, крывёю, слязьмі, выгнаннем, бедамі, Пане Каханку... Пасля Барскай уволю наглядзеўся, як нас чацвертавалі, і мне гэта не залічыцца?.. У Альбе не ўдалося закончыць будаўніцтва, хутка там усё загіне... Хто ведае, што будзе з самімі Радзівіламі?»

Кароль Станіслаў Радзівіл памёр 22 лістапада 1790 года. У Белай ён быў падрыхтаваны да жыцця ў вечнасці. Кароль, замежныя паслы і ўсе жыхары Рэчы Паспалітай прынялі ўдзел у жалобнай імшы, якую адслужылі па ўсёй краіне.

Цела князя было забальзаміравана ў Белай і перавезена ў Нясвіж, але не адразу трапіла ў сямейную крыпту з-за палітычных абставін. Толькі праз некаторы час труна з целам князя заняла сваё месца ў Радзівілаўскай пахавальні ў нясвіжскім касцёле. У наш час цёмныя вялізны саркафаг, на якім пазначана прозвішча і гады жыцця, стаіць каля вакна, забранага кратамі, праз якія нават з вуліцы можна ўбачыць апошні «пакой» легендарнага магната...

*Шышыгіна-Патоцкая К. Я. Нясвіж і Радзівілы. 3-е выд.
Мінск : Беларусь, 2007. С. 149—156.*

Пытанні: 1. Дайце характарыстыку асобы Караля Станіслава Радзівіла. 2. Чым была абумоўлена яго надзвычай шырокая папулярнасць у ВКЛ?

«Нямое» пасяджэнне Гродзенскага сейма 1793 года

*(Урывак з кнігі М. І. Кастамарава
«Апошнія гады Рэчы Паспалітай»)*

Так скончыў Гродненскі сейм паловіну свайгой работы — дело с Россией. После этого началось дело с Пруссией, которое было гораздо труднее, и посланникам пришлось помучиться с упрямством и с уловками целых два месяца.

Еще до подписания трактата с Сиверсом, Бухгольц¹¹⁶ прислал 9 июля ноту¹¹⁷, где просил назначить делегацию с надлежащим полномочием для окончания переговоров с прусским королем.

В продолжение трех дней толковали о несправедливости притязаний Пруссии... «Москва и Пруссия, — говорил Краснодембский, открытый сторонник конституции 3 мая и друг Костюшки, — не одно и то же. Москва происходит от одного с нами племени и мало от нас разнится по образу мыслей, обычаям и правам. В соединении с Москвой может быть мы увидим обоюдное счастье обоих народов. Но с Пруссией мы не сойдемся никогда. Старая пословица говорит: «пока свет стоит светом — поляк не будет немцу братом». Решили обратиться с просьбой о помощи к Екатерине II, но Сиверс объявил, что данные ему инструкции обязывают его содействовать скорейшему началу переговоров с прусским посланником. Патриоты стали домогаться закрытия сейма, но большинство послов с этим не согласилось. После этого сейм стал прибегать к различным уловкам и старался как можно более тянуть время, обольщаясь различными надеждами, но посланники русский и прусский начали посылать сейму одну за другой угрожающие ноты. Сиверс был расположен к Польше и соболезновал о ее несчастной судьбе. Он соображал, что поляки скорее могли бы примириться со своей судьбой, если бы Речь Посполитая была вся нераздельно присоединена к России. Многие и заявляли такое желание перед Сиверсом, конечно, не столько из действительного расположения, сколько из желания поссорить Россию с Пруссией. Но, побуждаемый прусским посланником Бухгольцем, Сиверс должен был принять, наконец, решительные меры. 22 августа он расположил два батальона на террасе и на дворе замка, где находились сеймовые избы, ссылаясь

---

¹¹⁶ Бухгольц — посол Пруссии в Речи Посполитой.

¹¹⁷ Нота — афіцыйны дыпламатычны зварот урада адной дзяржавы да ўрада другой.

на то, что он получил известия о заговоре, составленном против священной особы короля, сеймового маршала и почтенных особ из сената. Генерал Раутенфельд получил приказание расставить пикет, чтобы никто из посторонних (арбитров) не вошел в сеймовую избу и сам с 12 офицерами должен был присутствовать на заседании сейма в этой же избе. В четыре часа пополудни стали съезжаться послы. Приехал и король. Некоторые из послов хотели с негодованием уйти назад, но их не пустили гренадеры¹¹⁸. Тогда многие потребовали удаления русских войск и решили послать об этом просьбу Сиверсу. Последний согласился на удаление офицеров из зала, кроме генерала Раутенфельда, и решительно заявил, что до тех пор никто из членов сейма не выйдет из зала, пока не будет принят проект Подгорского об уступке земель Пруссии. Начались прения, но присутствие гренадеров охлаждало жар патриотов, и проект этот был принят с добавлением о торговом договоре. Но прусский король, узнавши, что дело его в Польше встречает препятствия, не хотел и слышать о торговом договоре и грозил оставить войну с Францией и обратиться¹¹⁹ в Польшу, если сейм не подпишет отдельно трактата о разделе. Сначала Сиверс энергично поддерживал поляков в вопросе о торговом договоре с Пруссией, и императрица одобрила поведение своего посланника. Но все изменилось через несколько дней. Вероятно, государыня рассчитала, что если прусский король оставит Францию и обратится в Польшу, то, с одной стороны, страшное революционное движение будет лишено противодействия, с другой — Россия будет поставлена в необходимость защищать Польшу и вступить в войну с Пруссией. В то же время Австрия, терявшая надежду на успех вознаграждения за счет Франции, стала показывать сильное

---

¹¹⁸ Гренадзёры — адборныя часткі пяхоты або артылерыі, прадвызначаныя для штурму варожых умацаванняў, найперш у асадных аперацыях.

¹¹⁹ Увесці войскі.

желание вознаградить себя за счет Польши и с этой целью могла соединиться с Пруссией. России пришлось бы тогда вместе с поляками воевать против двух соседних держав. Таким образом, европейский союз против Франции разрушился бы сам собой, между тем поляки могли изменить России и перейти на сторону ее врагов. Поэтому Екатерина приказала Сиверсу поспешить с окончанием прусского дела в угоду прусскому королю. Ввиду этого Сиверс опять вынужден был прибегнуть к крайним мерам. Узнав, что некоторые послы хотят убежать, приказал никого не выпускать из города, арестовал четырех послов и 12 сентября опять окружил замок двумя батальонами гренадер. Послы съехались в залу около 8 часов вечера и ужаснулись, увидя, что с ними намерены поступить решительно. Раздались крики негодования патриотов. Один посол (Гославский) предложил всем выйти из избы, но он вышел только один, за ним никто не последовал. Наконец, решили не открывать заседания пока не будут освобождены арестованные послы. Начались сношения с Сиверсом, но тот не соглашался ни на какие уступки и прислал сейму проект трактата. Это вызвало еще больший протест патриотов. Попытки некоторых послов объявить заседание открытым и прочитать проект не имели никакого успеха. Между тем русский генерал Раутенфельд побуждал сейм кончить дело, угрожая суровыми мерами, которые ему предписано принять.

Было уже около 4 часов утра. Тогда сандомирский посол Блешинский, тоже патриот, но характера мягкого, сказал: «Я со своими товарищами держался до сих пор того мнения, что заседание не может быть теперь уже так поздно и не вижу никаких средств кончить спор, а между тем надо обратить внимание и на здоровье его величества. Я бы согласился на открытие заседания только с тем условием, чтобы тотчас же решить — можем ли мы продолжать сеймовую деятельность пока не возвратятся арестованные послы? Надеюсь, что закон, существующий для таких обстоятельств, возьмет верх, а я всегда за него». «Изба в страдательном положении, — сказал сандомирский посол Рачинский, — на

кого ни обращаю взоры: на сенат, на короля, на все собрание послов — вижу невольников. Деятельное лицо здесь один г. Раутенфельд, российский генерал. Я припоминаю славный пример Августа II, когда принужденный оружием Карла XII, он должен был подписать договор, который поправило время. И мы, шадя здоровье его величества, изрекши, что ничего не можем делать, и по закону изба остается в страдательном положении, приблизим дело к концу таким образом: запишем торжественно в книгах свидетельство утеснения нашего, составим декларацию о насилии над нами и не приступим ни к какой формальности, ни к баллотировке, ни к единогласию, но по прочтении проекта вашему королевскому величеству примем его глухим молчанием». Эта хитрая выдумка понравилась многим. После некоторых препирательств прочитан был проект трактата и декларация о насилии, составленная Анквичем, которая заканчивалась словами: «Мы объявляем, что не в силах будучи, даже с опасностью жизни, избежать последствий напряженного насилия, поручаем потомству, которое может быть будет счастливее вас, те средства спасения отечества, каких теперь нет у нас и принимаем по принуждению присланный посланником российским в избу проект, противный нашим желанием и нашим правам». На это все согласились. Тогда секретарь прочитал поручение депутации, прежде названной для переговоров с прусским посланником. Ни один голос не раздался по прочтении этих бумаг. Члены сидели неподвижно, как статуи. Был четвертый час на исходе. Раутенфельд терял терпение. Он подошел к трону и сказал королю: «Ваше величество, прикажите начать рассмотрение прочитанных проектов». «У меня, — сказал король, — нет власти заставить членов говорить, когда они молчат». «В таком случае, — сказал Раутенфельд, — мне остается только прибегнуть к тем мирам, какие мне предписаны. Я должен ввести сюда гренадеров». И он пошел к дверям. Увидя это, сеймовый маршал сказал: «Согласна ли сеймовая изба на то, чтобы депутация подписала прусский трактат, присланный на сейм русским посланником?» Все молчали. Маршал повторил

тот же вопрос. Изба молчала. Маршал в третий раз спросил теми же словами. Никто не отвечал. «Молчание — знак согласия, — сказал маршал. — Проект принять единогласно».

Все молча встали и выходили из залы, отирая слезы. На башне ударило четыре часа, в монастырях раздавался звон, зовущий благочестивых к утрени и напоминавший о суете своей мирской и вместе с тем о суете пропадавшей так бесславно Речи Посполитой.

*Коялович М. И. Чтения по истории западной России.
Минск : БелЭн, 2006. С. 444—449.*

Питанні: 1. Складзіце хрэналогію (па гадзінах) пасяджэння сейма Рэчы Паспалітай. 2. Чаму яно называецца «нямым»?

Апошні бой Касцюшкі

*(Урывак з кнігі В. І. Вадавозава
«Нарысы з рускай гісторыі XVIII ст.»)*

Наступила осень 1794 года. Поляки были обрадованы отступлением прусского короля. Несколько небольших польских отрядов успели произвести волнение в тылу его, Великой Польше: заняли несколько местечек, захватили прусский транспорт с военными припасами. Прусский король стал бояться, чтобы ему не отрезали отступление, и поспешил оставить Варшаву. В одно время с ним отступил от Варшавы и Ферзен. Но радость поляков была непродолжительна. Скоро пришло известие, что город Вильна после нескольких отчаянных приступов сдался русскому генералу Кноррингу. Вслед за тем появляется в Польше Суворов, охранявший нашу границу с Турцией. Поляки все надеялись, что с наступлением осеннего времени война прекратится, а потом они успеют собраться с силами, или в делах Европы произойдет какая-нибудь перемена в их пользу. Но Суворов не останавливался ни перед чем. Он неожиданно явился под Брестом, и поляки сначала были уверены, что это не тот Суворов, который стоял на границах Турции, а его однофамилец. Под Брестом

находился Сераковский¹²⁰ с незначительными силами. Переправившись через потоки и болота, русские напали на него и в двух битвах совершенно рассеяли его отряды, взяв 28 пушек и до 500 человек пленными. Сераковский собрал остатки своего войска и отступил к Висле. Костюшко приехал к нему, утешил, одобрил упавших духом солдат, похвалил их храбрость, даже многим назначил награды. Он согласился с Сераковским идти против Ферзена. После одержанной победы Суворову была открыта дорога к Висле. Со своей стороны Ферзен двинулся на соединение с ним и после многих усилий перешел Вислу с левого берега на правый и остановился у Мацейовиц, менее ста верст к юго-востоку от Варшавы. Костюшко решил предупредить его соединение с Суворовым и велел собраться отрядам, какие были у него на правом берегу Вислы. Сошлось не более 11 000 человек, тогда как силы Ферзена были чуть ли не вчетверо значительнее. Побывав в Варшаве, Костюшко простился с товарищами, но не сказал никому о своем решении и тайком с писателем Немцевичем¹²¹ уехал к войску. Оно двинулось к Мацейовицам и стало на более возвышенном месте у замка Замойских, а русские находились за болотами у берега Вислы. Ферзен распределил полки так, чтобы со всех сторон окружить поляков; нападение на них было сделано и с фронта, и с боков, и с тыла. Сначала русские громили поляков пушками, потом вступили в ружейную перестрелку, наконец, бросились в штыки. Тут уже произошла не битва, а настоящая бойня: до 8 000 поляков положено на месте и лишь 2 700 взято в плен. Когда польская кавалерия бежала, Костюшко бросился, чтобы остановить ее, но конь под ним споткнулся, и он упал. Его настигли два

---

¹²⁰ Серакоўскі Караль Юзэф (1752—1820) — ваеначальнік, нашчадак старажытнага шляхецкага арыянскага роду, выпускнік Корпуса кадэтаў, прафесар геаметрыі і архітэктуры. У час паўстання 1794 года камандаваў дывізіяй і корпусам, генерал-маёр, паранены пад Мацяёвіцамі, трапіў у палон.

¹²¹ Урсын-Нямцеўвіч Юльян (1757—1841) — пісьменнік, гісторык і грамадскі дзеяч.

казака и два корвета и оглушили ударами пик и сабли. Казаки, по обычаю, тотчас принялись грабить: сняли с него одежду, стали срывать перстни с его пальцев. Костюшко машинально сжал палец; тут один из корнетов увидел на перстне изображение краковской шапки и воскликнул: «Да это Костюшко!» Раненый очнулся и сказал: «Я Костюшко... воды!» Один казак тотчас бросился за водой; другие бережно подняли его, одели вновь в прежнюю одежду и на пиках понесли в замок. Здесь собрались все русские генералы; все оказывали особенное уважение Костюшко и заботливо ухаживали за больным. Подобно Костюшко взят в плен и Немцевич. В его кармане нашли вновь написанную им драму «Возвращение с того света». Русские офицеры читали ее вслух и расхваливали. Когда пришло в Варшаву известие о плене Костюшко, поднялся всеобщий вопль. Женщины в отчаянии рыдали до истерики. Народ кричал: «Нет Костюшки! Пропало отечество!» Даже дети, плача, спрашивали: «Где наш дорогой Костюшко?», так как слышали от родителей лишь восторженные похвалы польскому любимцу. Совет писал Костюшко: «Мы все до единого человека готовы собой для тебя пожертвовать. Мы слышали, что русские обращаются с тобой человеколюбиво; и мы также будем поступать с русскими пленными». Костюшко отвечал, чтобы думали об отечестве, а о нем более не заботились. В то же время он требовал, чтобы разыскали и прислали в цепях в русский лагерь 9 бежавших польских офицеров, которые одни из 100, взятых в плен и оставленных на честное слово, изменили этому слову. «Не присоединим, — писал он, — к нашим потерям величайшую из потерь — славы и чести! Пусть начальство покажет, как оно гнушается подобной подлостью». Костюшко отправлен в Петербург, где при Екатерине он содержался под строгой стражей. Но император Павел отпустил его на честное слово. После этого он уже никогда не сражался более против русских, сколько впоследствии Наполеон ни делал ему лестных предложений. Он умер в 1817 году в Швейцарии.

*Коялович М. И. Чтения по истории Западной России.
Минск : БелЭн, 2006. С. 468—471.*

Пытанні: 1. Апішыце бітву пад Мацяёвіцамі. 2. Чаму Касцюшка пацярпеў паражэнне?

Першы крытык Канта

У часы Кароля Радзівіла Нясвіж і тутэйшая жыдоўская [яўрэйская] абшчына маглі ганарыцца тым, што ўзгадавалі вялікага чалавека. Быў гэта вядомы ў свеце Салімон Майман, аўтар многіх філасофскіх твораў на нямецкай мове, якія зрабілі яго ім'я славетным у Еўропе. Многа павучальнага ў маленстве геніяльнага ізраільцяніна, які з убоства і цемнаты жыдоўства [яўрэйства], сярод якога вырастаў, знайшоў дарогу да навукі. Аўтабіяграфія Маймана — хвалюючы і павучальны прыклад таго, чаго можа дасягнуць прыродны талент, надзелены да таго ж цярплівасцю і працавітасцю. Нарадзіўся Майман у 1754 годзе. Бацька яго быў зацятый мудрэц-талмудзіст¹²², які з усім бацькоўскім запалам навучаў сваёй мудрасці і сына. З цікавасцю сочым мы, як гэтае шасцігадовае жыдоўскае [яўрэйскае] дзіця, цэлымі днямі не вылазячы з сінагогі, вартуе кабалістычныя кнігі, як начамі пры смольнай лучыне, хаваючыся ад бацькі, вывучае астранамічны трактат пражскага рабіна Давіда Ганса, былога таварыша па аглядных працах Ціха Брагэ, як выплятае з дубцоў нябесную сферу, як на адзінаццатым годзе жыцця прызнаны адзінаверцамі годным сану рабіна, прыгнечаны беднасцю, прысвячае сябе навучанню дзяцей, як, шыфруючы друкарскія нямецкія сігнатуры на габрэйскіх кнігах, вывучае азы нямецкай мовы, якой пазней валодаў як першарадны пісьменнік, як у зімовыя маразы не адну мілю месіць снег, носячы кнігі па фізіцы, якімі яго забяспечваў суседні рабін, як, нарэшце, з такімі цяжкасцямі набытымі ведамі шчодра дзеліцца з землякамі, якія слухаюць яго з недаверам і жахам, як маладога апантанага ерэтыка.

---

¹²² Талмудыст — паслядоўнік, знаўца Талмуда (шматтомнага збору прававых і рэлігійна-этычных палажэнняў іудаізму).

Займеўшы нейкія сціплыя сродкі, Майман выправіўся з Нясвіжа ў Штэцін і Берлін. Без гроша ў кішэні, узяўшы ў дарогу толькі селядца і некалькі сухароў, праз негасціннае Памор’е ён дабіраўся да прускай сталіцы, спадзеючыся, што там чаму-небудзь навучыцца і атрымае сталы, хай і скупы кавалак хлеба. Але калі фанатычны і цёмны тамашні рабін назваў яго сярод жыдоў [яўрэяў] у Берліне небяспечным новаверцам, падаўся галодны да Познані, дзе яму ўсміхнулася ўрэшце лепшая доля. Вярнуўшыся пасля доўгіх блуканняў ізноў у Берлін, з усёй сур’ёзнасцю ўзяўся ён за вывучэнне філасофіі, медыцыны, хіміі, матэматыкі, пачаў перапісвацца з Кантам, Мендэльсонам, Бен-Давідам, Рэйнгольдам, Шульцам, з нямецкімі паэтамі Кюнам і Гётэ, наладзіўшы з імі сяброўскія стасункі. Тут і ў Амстэрдаме напісаў каля трохсот прац у галіне філасофіі і матэматыкі, у якіх паказаў сябе як сапраўдны філосаф-мысліцель.

Дзіўнае было жыццё Маймана. Жыды [яўрэі] ганарыліся, што ён з іх асяроддзя. Заўсёды схільны да крайнасцяў просты люд палічыў яго мудрацом, вышэйшым нават за Саламона, прарокам, пасланым з неба, і пачаў біць чалом перад сціплым вучоным. Але, убачыўшы, як мудрэц усміхаўся, калі вучоны рабін даводзіў, што згатаваная на шабас рыба адзывалася голасам прытоенага ў ёй духа, ён ужо называў яго блюзнерам і атэістам. Вучоны свет захапляўся ім, просты люд яго недаацэньваў, яго ўсюды праследавала зайздрасць.

Між тым вучоны, які быў верны рэлігіі сваіх бацькоў, верны Польшчы, дзе ён не меў ні грамадзянскіх правоў, ні таварыскага кола, адпаведнага яго высокай духоўнасці, думаў, пісаў, рабіў навуковыя даследаванні і не мог на сціплы ганарар за свае кнігі задаволіць самыя неабходныя жыццёвыя патрэбы. Ён быў у такой нястачы, што, калі б не ласкавая апека графа Калькрэўта, ва ўладаннях якога знайшоў сабе гасцінны прытулак, апошнія гады жыцця правёў бы ў галечы. Памёр Майман у 1800 годзе ў Шлёнску, ва ўладанні свайго дабрачынца. Толькі са смерцю знікла зайздрасць,

а Польшча, яго родны горад і ўсе яго адзінаверцы пачалі ім ганарыцца. Звычайная гісторыя незвычайных людзей!..

*Сыракомля У. Вандроўкі па маіх былых ваколіцах:
успаміны, даследванні гісторыі і звычаяў. Мінск :
Маст. літ., 2010. С. 120—122.*

Пытанні: 1. Чаму Уладзіслаў Сыракомля назваў лёс Саламона Маймана «звычайнай гісторыяй незвычайных людзей»?

Слоні́мскі́ чуд

Паколькі інтэнсіўнасць тэатральнага жыцця ўзрастала, а колькасць пастановак, якія часам патрабавалі складанага тэхнічнага абсталявання, павялічвалася, тагачасныя мажлівасці Слоніма аказаліся недастатковымі. З гэтай прычыны ў канцы сямідзясятых гадоў распачалося будаўніцтва асобнага тэатральнага будынка, так званага «операнага тэатра» («Операўза»), які быў узведзены ля рэчкі, за замкам, паводле плана вядомага італьянскага тэатральнага архітэктара і дэкаратара Іначэнца Марайна.

Марайна, урадженец з Лугана, выхаванец Акадэміі Брэра ў Мілане, упершыню пачаў працаваць у Рэчы Паспалітай у 1767 годзе, калі размалёўваў адну з залаў ва Ўяздоўскім замку, за што атрымаў 4690 злотых. У 1770 годзе ён быццам бы знаходзіўся ў Лондане, хаця па іншых, больш надзейных звестках, тады ж ён выконваў прыватныя заказы ў Рэчы Паспалітай. З 1 чэрвеня 1777 года сустракаем мы яго ў Слоніме, дзе ён зарабляе высокую месячную плату ў 12 дукатаў. Як доўга ён знаходзіўся ў Слоніме, нам невядома. У 1780 годзе быў яшчэ там, аднак у спісе на атрыманне платы за 1785 годам яго ўжо няма. Малаверагодным з'яўляецца таксама і меркаванне пра тое, што мастак з такім жа прозвішчам, які ў 1786 годзе распісаў дэкарацыі для тэатра «Ла Скала» ў Мілане, быў той жа асобай. Марайна зноў мы сустракаем у Варшаве, дзе ён у чэрвені — жніўні 1791 года заканчвае грунтоўную перабудову польскага тэатра на плошчы Красінскага, якім кіраваў Багуслаўскі і ў якім,

здаецца, ён ужо раней працаваў дэкаратарам. Гэтая надзвычай удалая рэканструкцыя прынесла яму значную славу. У 1795 годзе Мараіна знаходзіўся ў Львове, дзе на працягу некалькіх тыдняў на схіле гары ў парку Ябланоўскага ўзвёў вялікі драўляны амфітэатр — імітацыю пад антычнае мармуровае збудаванне з напоўразбуранымі капітэлямі і статуямі. Хутчэй за ўсё, амфітэатр рабіўся па ўзору падобнага будынка, узведзенага Цугам у парку ля палаца Радзівіла ў Варшаве, на тэрасе, што спускалася да Віслы. «Пры ўзвядзенні розных будынкаў ён не раз даказаў сваё майстэрства», — лічыў В. Багуслаўскі. Але больш за ўсё ён праславіўся сваімі шматлікімі і прывабнымі дэкарацыямі да яго тэатральных пастановак.

Мараіна памёр у Львове ў глыбокай старасці. Якраз гэтаму выдатнаму майстру тэатральнай архітэктуры і выпала доля стаць творцам новага слонімскага опернага тэатра, тым больш што ён ужо раней працаваў у Слоніме, спачатку, пэўна, дэкаратарам, змяніўшы мастака Штробла (Штроўбла), які служыў там да 1 студзеня 1777 года. Адначасова як прыдворны архітэктар — пад гэтым тытулам ён занесены ва ўсе граматы — відаць, сачыў за дробнымі рамонтнымі работамі.

Непасрэдныя работы па ўзвядзенні тэатра пачаліся ў 1780 годзе. 21 красавіка, пасля падпісання кантракта на будаўніцтва «опернага тэатра», гетман загадаў выплаціць на рукі «майстру будаўнічых работ» Лукашу Блажаевічу 1000 польскіх злотых. Такую ж суму атрымаў і цяляр Тамаш Мацэвіч. Блажаевіч атрымае пазней яшчэ 300 злотых. Работы, напэўна, вяліся хутка, таму што ў тым жа годзе шкляр Адам Шміт нарыхтаваў дзевяць большых і 18 меншых вокнаў, а таксама шкляныя дзверы. У кастрычніку бляхар Фішэль абабіў два дымаходы і зрабіў рыну. У наступным годзе былі выкананы некаторыя заключныя работы: зроблены восем завесаў для дзвярэй, дапоўнена машынная частка сцэны і бляшаная карона для герба над каралеўскай ложкай, а пасля таго, як былі палепшаны «10 кандэлябраў», будынак быў перададзены ў карыстанне.

Яшчэ некаторы час працягваліся работы над практычна ўжо закончаным тэатрам, але з асаблівым стараннем яны вяліся перад чаканым візітам Станіслава Аўгуста, які адбыўся ў верасні 1784 года. Так, у 1782 годзе быў праведзены шэраг слясарных работ у «новым оперным тэатры» і ў гардэробах. А перад візітам караля было вырашана, нягледзячы на адсутнасць гетмана, правесці грунтоўныя рамонтныя работы, прычым над нязначнымі зменамі працавалі па чарзе амаль цэлы месяц 23 цесляры. Акрамя іх было прыцягнута да працы і некалькі муляраў, а каб паспець, работы часам вяліся днём і ноччу. У жніўні вокны былі забяспечаны новым шклом і ўстаўлены ажно 93 шыбы. Былі праведзены таксама шматлікія слясарныя работы, і, нарэшце, бляхару Фішлю былі заказаны для тэатра 400 круглых лямпаў, а таксама прыстасаванні для асвятлення канала і кулісаў агульным коштам у 272 злотых. Усе гэтыя работы, што сведчылі як пра значную амартызацыю будынка Мараіна, так і пра яго частае выкарыстанне тэатральна-оперным ансамблем і гасцямі, выконваліся пад наглядом пераемніка Мараіна, якога часам трапна называлі «майстрам тэхнічных спраў», тэатральнага маістра Яна Боя (які падпісваўся як «Boyi»). Ён займаў, у сённяшнім значэнні гэтага слова, пасаду тэхнічнага дырэктара, памочніка рэжысёра сцэны, заставаўся пры гетмане да яго смерці і нарэшце стаў інтэндантам замка ў Галенаве... Адначасова з работамі, што згадваліся вышэй, для тэатра былі зроблены два фантаны з адпаведнымі прыстасаваннямі для выкарыстання іх на сцэне, акрамя таго, былі выдадзены значныя сумы на тросы, а таксама на тлушч і мыла «для змазвання машын, размешчаных пад оперным тэатрам». Усё гэта красамоўна сведчыць, што тэхнічныя сродкі прадстаўлення знаходзілі тады ўжо даволі шырокае прымяненне. Такое прыстасаванне, аснову якога звычайна складаў магутны драўляны калаўрот, вядома нам і па іншых прыворных тэатрах на Захадзе, напрыклад, па тэатру ў Шветцынгене (1752). Яшчэ ў 1785 годзе праводзіліся работы на даху тэатра, дзе на працягу амаль цэлага тыдня былі заняты пяць муляраў.

Затым у 1787 годзе на гуце ва Урэччы вырабляліся пашкоджаныя і адсутныя часткі для крыштальнай люстры, прызначанай для асвятлення глядзельнай залы, а з чэрвеня па кастрычнік 1788 года група з 16 цесляроў на чале з майстрам Данілам аднавіла дакладна невядомыя нам цяслярскія работы, а пазней (у верасні — кастрычніку) праводзіліся тынковачныя работы, для чаго спатрэбілася яшчэ сем чалавек. У кастрычніку работы над пабудовай тэатра былі закончаны. У выніку гэтага працяглага і даволі складанага працэсу ўзвядзення слонімскага опернага тэатра з'явіўся будынак, які па праву выклікаў здзіўленне сучаснікаў. Ён, безумоўна, заслугоўвае таго, каб яго адбудаваці.

У вядомым рээстры за 1797 годам слонімскі тэатр, які, на жаль, пасля шматгадовай адсутнасці ўладальніка паволі прыходзіў у заняпад, апісваецца наступным чынам: «Оперны тэатр вялікі і мураваны. За флігелем замка, крыху ніжэй, паблізу балота і рэчкі, стаіць велічны, пакрыты чарапіцай будынак опернага тэатра, на пярэднім фасадзе якога размешчаны вялікія двухстворкавыя дзверы з унутраным замком і ключом, а таксама з іншымі прыстасаваннямі. Унутры, паблізу ад гэтых дзвярэй, лесвіца вядзе да ложаў, размешчаных па абодва яе бакі; ва ўсіх ложах дзверы стаяць без замкоў, а вокны — без шыбаў. У партэры размешчаны змайстраваныя сталярамі лаўкі з дошак, разлічаныя на вялікую колькасць гледачоў. Тэатр [сцэна] з яго дэкарацыямі даволі занядбаны; на другім баку, побач з тэатрам, — шэсць абшарпаных пакойчыкаў. У партэры — дзве белыя печы...» Дадатковыя звесткі дае нам А. Нарушэвіч: «Слонімскі тэатр, дзякуючы сваёй велічыні і раскошы, мог бы стаяць нават у Варшаве ці ў якой іншай еўрапейскай сталіцы. Увесь партэр і ложы двух ярусаў запаўняліся гасцямі...»

Слонімскі тэатр быў прыблізна ў два разы меншы, чым тэатр у Нясвіжы, які меў не двух'ярусныя, а чатырох'ярусныя ложы і змяшчаў да 2000 чалавек, ён нагадваў больш тэатр у Беластоку, які быў хаця і больш сціплы па сваім афармленні, але таксама меў двух'ярусныя ложы. Сярод за-

межных тэатраў ён падобны, напрыклад, да тэатра ў Швецынгене. К. Скібінскі, які наведаў слоніmsкі тэатр у 1804 годзе, пісаў, што ў кожнай ложы была паркетная падлога і камін; нам вядома таксама, што каралеўская ложа вылучалася багата ўпрыгожаным картушам з гербам манарха. Для аздаблення тэатра служылі (вядома, у вестыбюлі ці фэе) алебаstrавыя фігуры — напачатку чатыры, а затым толькі дзве. Асвятляўся будынак раскошнай крышталнай люстрай, а можа, і некалькімі, а таксама шматлікімі размешчанымі каля сцен лямпамі і насценнымі свяцільнямі са спецыяльнымі падстаўкамі. Такім чынам, агульны выгляд слоніmsкага тэатра прыблізна адпавядаў пабудаванаму тым жа Марціна тэатру Багуслаўскага ў Варшаве з яго авальнай глядзельнай залай і чатырох'яруснымі ложкамі — такім ён нам вядомы па тагачаснай карціне.

Аднак вядомыя нам звесткі, на жаль, не зусім дастатковыя, а таму і не дазваляюць падрабязна ахарактарызаваць будынак слоніmsкага тэатра ў параўнанні з іншымі ўзорамі тагачаснай тэатральнай архітэктурны. Адзінае, што з поўнай упэўненасцю можна ўстанавіць, дык гэта адпаведны паходжанню архітэктара прынцыпова італьянскі выгляд будынка, які вылучаўся адасобленымі, архітэктурна замкнёнымі ложкамі — у супрацьлегласць французскаму тыпу, для якога былі характэрны адкрытыя рады крэслаў. У той жа час Скібінскі зрабіў некалькі прафесійных заўваг адносна самой канструкцыі сцэны. Ён пісаў: «Сцэна была падзелена напалову: перадняя частка прызначалася для актёраў, а задняя служыла ў выпадку неабходнасці для караблёў — там па сапраўднай вадзе лодкі выплывалі на сцэну. У гэтым выпадку другая частка сцэны праз сістэму трубаў, якая вяла да самых падмосткаў, запаўнялася вадой з сажалкі. Калі ж вада была непатрэбная, а па ходу дзеі п'есы мела месца якая-небудзь бітва або маршы войск, то гэтая частка сцэны пакрывалася тоўстымі шчытамі, а з тыльнага яе боку адкрывалася вялізная брама, праз якую ўрывалася кавалерыя, гэтак жа, як і ў Венскім тэатры (праз вароты Кэртнера).

Мы задумаліся, што ж рабіць з нашымі дэкарацыямі, якія ў параўнанні з гэтым гігантам выглядалі ліліпутамі». Пра наяўнасць складаных водных прыстасаванняў сведчыць таксама і А. Анджыеўскі, які наведаў Слонім у 1798 годзе і быў зачараваны замкам і «пышным тэатрам, у якім была сапраўдная сажалка, што несла сапраўдныя караблі і ўяўляла сабой чароўную карціну». Са згаданых ужо архіўных крыніц вядома, што тэатр, акрамя таго, меў шэраг дасціпных тэхнічных прыстасаванняў — такіх, як фантаны з ёмістасцямі для вады, а таксама складанае тэхнічнае прыстасаванне для замены дэкарацый. Такім чынам, тэатр у Слоніме можа служыць прыкладам дасканала абсталяванага познебарочнага тэатра, які меў выдатнае тэхнічнае забеспячэнне і сваімі памерамі не ўступаў вялікім гарадскім тэатральным будынкам, прыстасаваным для разнастайнага тагачаснага рэпертуару. У ім на сцэне знаходзілася мноства людзей, часта і з вялікай выдумкай мяняліся дэкарацыі, і, нарэшце, тут меўся барочны сцэнічны механізм, які дазваляў паказваць цэлыя эпізоды бітваў на сушы ці на моры. У тэхнічных адносінах ён нават перавышаў такі вядомы тэатр, як, напрыклад, прыдворны і нацыянальны тэатр у Мангайме...

Цеханавецкі А. Міхал Казімір Агінскі і яго «сядзіба музаў» у Слоніме. Мінск : Беларусь, 1993. С. 78—86.

Пытанні: Якое ўражанне ад Слонімскага тэатра вы атрымалі, прачытаўшы ўрывак?

Вёска і сяляне

У Рэчы Паспалітай скардзіліся на беднасць і бяспраўе многія — дробная шляхта, мяшчане, чыноўнікі, купцы, арандатары. Нават Кароль Радзівіл плакаўся, што яго крыўдзіць кароль і што хутка прыйдзеца ісці з торбай і жабраваць... Але, безумоўна, жыццё ўсіх іншых саслоўяў і класаў не ішло ні ў якое параўнанне з жыццём сялян. Яны знаходзіліся ў поўнай залежнасці ад шляхты. Панскай была зямля, якую яны абраблялі. За гэту зямлю яны павінны былі плаціць на-

туральны і грашовы чынш, хадзіць на паншчыну, адрабляць розныя шарваркі, старожы і дарэмшчыны. Эканамічная залежнасць спалучалася з асабістай. І пан уладарыў над душой і целама селяніна: мог яго абвянчаць з нялюбым чалавекам, прыгаварыць да балючай і зневажальнай кары. Напрыклад, у інструкцыі Тамаша Лапацінскага, які гаспадарыў у Сар'і Дзісенскага павета ў канцы XVIII стагоддзя, было спецыяльна агаворана, колькі розаг належыць даць селяніну за тое ці іншае «злачынства», колькі разоў і калі павінен прыгонны хадзіць у касцёл і спавядацца. І, урэшце, пан мог купіць і прадаць селяніна, разлучыць яго з сям'ёй. Мужчыну можна было «прадаць за 200 рублёў, а жанчыну ці дзяўчыну — за 100, а часам і менш, тады як за сярэдняга каня плацілі 500». Матушэвіч даў для падканцлера Сапегі, які без чаргі паставіў пячатку на нейкім акце, трыццаць чырвоных золотых і расненскага селяніна.

Польская шляхецкая мемуарыстыка і псеўдамемуарыстыка XIX стагоддзя пашырала легенды аб заможным і шчаслівым жыцці беларускага селяніна ў «мінулыя залатыя часы». Такая ідэалізацыя сацыяльных адносін у былой Рэчы Паспалітай асабліва адчуваецца ў І. Ходзькі. Зборшчык ахвяраванняў, ад чыйго імя вядзецца апавяданне ва «Успамінах квестара», едзе «па краіне ўрадлівай і вясёлай. Мужычкі на палях косяць сенка або жнуць жытка ці пшанічку... Нідзе не відаць — няхай хвала будзе Богу — ні вялікага прыгнёту, ні біцця бізуном, ні прымусовага згону на работу». І ўсё, маўляў, таму, што сюды, у гэты ідылічны рай пад Нясвіжам, яшчэ разам з асветай, з уменнем чытаць не дайшлі «амаральнасць і малаверства»...

Аднак успаміны відавочцаў сведчаць, што жыццё беларускага селяніна нагадвала ў XVIII стагоддзі не рай, а сапраўднае пекла. Нават рэакцыянер Булгарын вымушаны быў прызнаць, што «пасяляне тады ўвогуле былі прыгнечаны, а ў Літве і Беларусі іх становішча было горш, чым неграў». Таму, маўляў, народныя масы засталіся «абыякавымі гледачамі» ў час паўстання Тадэвуша Касцюшкі...

А вось словы генерал-лейтэнанта С. Тучкова. Прыехаўшы ў «паўночную Польшчу» (так у яго «Запісках» называюцца Магілёўшчына і Віцебшчына), ён заўважыў, што мясцовыя сяляне «самыя няшчасныя людзі», што тут пануе «крайняя беднасць і поўная непісьменнасць», а для паноў уласціва «гордасць і тыранскае абыходжанне з іх падданымі». І далей: «Землеўласнік, які валодае адной або некалькімі дзесяцінамі, мае права прымушаць мужыкоў сваіх працаваць на яго па свайму ж угледжанню. Ёсць такія бесчалавечныя людзі, што прымушаюць мужыка працаваць на сябе па шэсць дзён у тыдзень, нічога не плацячы яму за гэта і прадастаўляючы яму толькі адны святочныя і нядзельныя дні. Не толькі мужчыны, але і ўсе жанчыны працуюць на пана, выключаючы старых і малалеткаў, якія жывяцца міласцінай. Я ведаю аднаго памешчыка, менавіта п. К., які мае даволі вялікі маёнтак і менавіта так абыходзіцца са сваімі людзьмі. Калі ж яго спытаць, як распараджаецца ён працай земляробаў у сваю і іх карысць, тады адказвае ён: “Яны працуюць тры дні на мяне і тры дні ў сваю карысць”. Але якія гэтыя тры дні, што прадстаўляюцца мужыкам? Вядома, што ў паўночнай Польшчы амаль шэсць месяцаў нельга працаваць, звыш таго ўсе карысныя работы маюць акрэслены час. Значыць, той час, у які трэба жаць, сеяць або збіраць, бярэ ён сабе, а астатні — ім; сабраўшы плён іх працы, прадае, зусім не клапацячыся пра тое, што бедныя земляробы нярэдка паміраюць з голаду». «Кожны памешчык, — працягваў мемуарыст, — мае ў сябе “аднаго або некалькі аканомаў са шляхты, якія б’юць, мучаюць і караюць сялян самым нечалавечым чынам”». Сялянская праца карміла цэлую феадальную іерархію. «Калі пералічыць усіх памешчыкаў, манахаў і манахінь, яўрэяў абодвух ікшаў, ваенна-грамадзянскіх чыноўнікаў, паноў з велізарнай іх прыслугай, старых з малалеткамі і іншых, хто не апрацоўваў зямлю, то выходзіла па меншай меры, што адзін чалавек мусіў забяспечыць харчаваннем 25 ці 30 душ, калі не больш». Наўрад ці гэтыя красамоўныя прызнанні царскага саноўніка патрабуюць якіх-небудзь каментарыяў.

Непасрэдни вынік сацыяльнага прыгнёту — крайняя беднасць беларускай вёскі. Вядома, сялянства было неаднародным. Яго дыферэнцыяцыя з кожным годам паглыблялася. Інакш жылося «служыламу люду» — асочнікам, стральцам, зямлянам, панцырным і путным баярам. Інакш — цяглым, кунічным, агароднікам, новікам, асаднікам. І зусім інакш — кутнікам, каморнікам, бабылям, у якіх не было ні сваёй хаты, ні цяглай сілы. Матэрыяльны стан селяніна ў многім залежаў ад таго, належаў ён пану, кляштару ці каралеўскаму староству (у апошнім выпадку ён мог хоць паскардзіцца ў суд). Залежаў ад нормы згону, велічыні чыншу, якасці зямлі, урэшце ад таго, як гаспадарыў пан: рацыянальна або «пастарому», сам або праз аканома, які павялічваў абавязкі ў сваю карысць. Аднак «сярэдні» тагачасны селянін жыў у галечы: курная хатка з глінабітнай падлогай, зрэбнае адзенне, гліняны посуд, куль саломы замест пасцелі... І голад, сістэматычнае недаяданне, калі не лічыць восені ды калядных і велікодных свят, на якія пакідаліся апошнія запасы...

Найбольш гаспадарлівая шляхта, безумоўна, разумела, што фізічнае выміранне сялян ніяк не адпавядае іх інтарэсам. З галоднага прыгоннага на рабоце мала карысці. Да таго ж, калі неймаверна павялічваўся прыгнёт, сяляне масава ўцякалі, скажам, да казакаў на Украіну або да больш памяркоўнага пана... Таму ў неўрадлівыя гады шляхта аказвала пэўную дапамогу вёсцы, вядома, не забываючы пры гэтым і пра свае інтарэсы. У 1757 годзе Матушэвіч адзначыў: «Быў год цяжкі і вясна галодная, прыгонныя ўвесь час приходзілі з мяшкамі ў двор... Тады надумаў я, каб той, хто хоча хлеба, наймаўся на работу, а за грошы, якія заробіць, купляў сабе жыта, дзе захоча, — ці ў мяне ў двары, ці ў Высокім на рынку». Спачатку людзі недаверліва аднесліся да панскай задумы. Тады Матушэвіч «сілай прымусіў» працаваць двух чалавек у «італьянскім агародзе». Загадаў даць ім абед, вечарам — хлеба і «порцыю гарэлкі», а на дадатак — біты шастак. Заахвочаныя такім чынам сяляне расцерабілі пану сенажаць, прывялі ў парадак сад і агарод.

Не менш чым ад голаду, пакутавалі прыгонныя ад прыніжанасці, бяспраўя. Шляхта цвёрда верыла, што селянін створаны толькі «да цапа і сярпа», з'яўляецца ніжэйшай істотай. Акіёмай лічылася, што мужык дурны (а хто ж яму даў асвету?), лянiвы (а як жа ён мог зацікавіцца вынікамі сваёй працы?), амаральны (а хто ж яму паказваў прыклад?), схільны да гарэлкі (а хто ж яго прымушаў піць?) — такія сцвярджэнні перавандравалі і ў мемуарную літаратуру (напрыклад, у «Запіскі» С. Тучкова). Мужык параўноўваўся з дзікім зверам, якога трэба трымаць пад прымусам. Успамінаючы канец XVIII стагоддзя, Ф. Булгарын катэгарычна вяшчаў: «Лепш спусціць з ланцуга галоднага тыгра або гіену, чым зняць з народа вуздзечку паслушэнства ўладам і законам. Няма звера больш лютага, чым раз'ятраная чэрнь!» А паколькі селянін — не такі ж чалавек, як шляхціц, паколькі ў яго звярынае нутро, то яго можна біць, прадаваць, рабаваць. Завіша ўспамінаў, што неяк яму з Браслаўскага павета «дарма ад мужыкоў прывезлі рознага збожжа бочак 45, рыбы вазы два і курэй капы тры». Ды што там збожжа і куры! Ад селяніна гвалтам адбіралі на панскі двор жонку, дачку, сына. Асабліва цяжкі быў лёс рэкрутаў. Іх гналі па этапах без хлеба, хворых. У дарозе юнакі часта паміралі. Але нават рэкрутчына здавалася прыгонным лепшай, чым галечка ў вёсцы. У Залескага згадваецца галодны селянін, які ў 1797 годзе згадзіўся за дваццаць рублёў пайсці за іншага на царскую службу.

І ўсё ж мемуарыстыка дае прыемныя падставы сцвярджаць, што Булгарын памыляўся. Гады сацыяльнага і нацыянальнага прыгнёту не ператварылі мужыка ў дзікага звера. У сялянскай грамадзе захоўваліся спрадвечныя пачаткі добра і справядлівасці. Не скрываючы ўсіх заган тагачаснай беларускай вёскі, Андрэй Мейер тым не менш з усёй сваёй аб'ектыўнасцю канстатаваў, што мясцовыя сяляне «надзелены многімі добрымі якасцямі». Напрыклад, «нідзе менш не чуваць пра смяротныя забойствы і іншыя падобныя заганы, якія служаць прыніжэнню чалавечага роду, як у гэтым краі

[на Крычаўшчыне], што набыты грымучай рускай зброяй». Беларуска сяляне здаліся Мейеру сумленнымі, гасціннымі, сціплымі, хоць і «скрытнымі», «падлізлівымі».

Якімі б дрэннымі ні былі ў той час умовы народнага жыцця, скрозь усе перашкоды ўсё ж прабіваліся наверх здольныя, таленавітыя, кемлівыя самародкі, якія пры больш спрыяльных акалічнасцях, безумоўна, праславілі б сваю айчыну. Паводле ўспамінаў Станіслава Рэйтана, у Гераніма Радзівіла быў «селянін-рахункавод, які не ўмеў чытаць і пісаць, але меў такое дасведчанае вока і такую спраўнасць у матэматыцы, што, як казалі, да адзінага зернейка падлічваў пасеў, жніво і ўмалот. Цэлы год ён ездзіў з месца на месца і падаваў свае рапарты князю на мечаных палках. Памёр у досыць маладым узросце». У бацькоў Герычовай быў у доме здольны сялянскі хлапчук Каролек. Прывезлі яго «з Беразова, маёнтка Салагубаў на Белай Русі». У Варшаве Каролька навучылі чытаць, пісаць, лічыць, іграць на маленькай арфе (хлапчук быў невялікага росту) і прыгожа спяваць. У сталым узросце гэты прыгонны селянін выдатна спраўляўся з абавязкамі садоўніка і агародніка, добра разбіраўся ў народных леках. А ў свабодныя хвіліны Каролек любіў расказваць дзецям казкі «пра чараўніц, ведзьмаў, заклятых каралеўнаў, пра трох сыноў — двух разумных, а трэцім дурні». Мемуарыстка прыводзіць адну з гэтых казак. Змест яе яўна антыпрыгонніцкі і ў пэўным сэнсе «аўтабіяграфічны»: багаты паніч едзе з бедным вясковым хлопцам у вялікі свет; распусны паніч марна бавіць час, хлопец жа прыкладваецца да навукі, таму ў рашаючую хвіліну, у чарадзейскім палацы, змог выбавіць паніча з кіпцюроў д'ябла, выйшаў пераможцам... Кароль Радзівіл хацеў купіць свайго цэзку, каб падарыць яго англійскай ледзі Кінгстон, але бацькі Герычовай не згадзіліся з такою прапановай. Дарэчы, потым пра сялянскага самародка расказвалі Адаму Міцкевічу.

Мемуарная літаратура дае падставы зрабіць вывад, што погляд на селяніна, адносіны да яго шляхты на працягу XVIII стагоддзя істотна змяніліся.

Раней, у XVII стагоддзі, селянін з'яўляўся ў дыярыушах вельмі эпизадычна. Храпавіцкі згадваў сваіх слуг і прыгонных толькі ў тым выпадку, калі яны неяк былі звязаны з яго матэрыяльнымі затратамі або стратамі. Працытуем некалькі характэрных запісаў. 28 кастрычніка 1656 года: «Ноччу снег пачаў ісці і днём выпаў спорны. Кухціку Крыську далі сярмягу. Якубу на розныя патрэбы выдалі пятнаццатую частку злотага, Андрэю — пятнаццатую частку». 1 верасня 1661 года: «У вёсцы Андрыянках дзеўка памерла Шэлестава ад паветра». 26 чэрвеня 1662 года: «Прызналася Растоцкая, што яна крапа і жэмчуг, і лыжку маю, і каўнер, і іншыя рэчы мае ў розны час». 20 жніўня 1663 года: «Гэтай ноччу ўцёк хлопец Лагуна, падмануўшы з сабой Федарка, хлопчыка з Андрыянак; паслаў я за імі». 22 жніўня 1663 года: «Федарка, хлопчыка, які быў уцёк, прывялі, а Лагуну нельга дагнаць у лесе». І толькі адзін раз за доўгія гады з'явілася простая цікавасць калі не да селяніна, то, прынамсі, да таго, што ён раскажаў: «Учора едучы з Эйсмантаў, перад Бераставіцай большай, за мілю, паказаў мне мужык дзіравы камень на ўзгорку, сцвярджаючы, што, калі хто шалёны тры разы праз гэту дзірку пралезе, кожны раз тройчы абходзячы камень, тады адразу шалець перастане, чаму мноства прыкладаў прыводзіў». Індывідуальны лёс, побыт сялянства Храпавіцкага, зразумела, не цікавілі.

У адрозненне ад віцебскага ваяводы мінскі ваявода Кшыштаф Завіша ўжо любавалася народнымі абрадамі (хаця яны выклікалі толькі смех), аказваў пратэкцыю выбраным сялянам. На рубяжы XVII і XVIII стагоддзяў ён запісаў у дзённіку: «Справіў вяселле фурману Васілю з Ануськай, нянькай дзяцей маіх. У Раготнай [каля Дзятлава] я загадаў адправіць перад сабой у пакоі ганебна смешныя і дзівосныя вясковыя цырымоніі, якія мяне расмяшылі і ўцешылі. Паказалі сапраўдную інтэрмедью».

Наступны крок наперад у паказе селяніна — прызнанне, што ён таксама чалавек, што ён мае такое ж «натуральнае права» на шчасце, як і іншыя саслоўі. І гэты крок зрабілі

мемуарысты-асветнікі другой паловы XVIII стагоддзя. Яны даказвалі, што ўсе людзі нараджаюцца роўныя, маюць аднолькавае права карыстацца «пладамі прыроды», рашуча асуджалі сялянскую «няволю». «Бедны наш мужычок! — усклікаў урадженец Кобрыншчыны Антон Трамбіцкі. — У яго толькі жыццё, хаця дужа слаба, абараняецца правам; астатняе ж, маёмасць, свабода, шчасце або няшчасце, цалкам знаходзіцца ва ўладзе яго пана».

Пад уплывам ідэй Русо некаторыя мемуарысты рэалізавалі гэтыя думкі ў практычнай дзейнасці. Польскі сентыменталіст Францішак Карпінскі падрабязна расказвае ў сваіх «Успамінах», як, будучы арандатарам і ўладальнікам беларускіх фальваркаў каля Пружан і Гродна (Сухадаліна, Краснік, Хораўшчына), ён працаваў разам з сялянамі ў полі, вучыў грамаце вясковых дзяцей, паважаў і пашыраў нормы звычайнага права...

Мальдзіс А. В. Як жылі нашы продкі ў XVIII ст.: эсэ; Восень пасярод вясны: аповесць, сатканая з гістарычных матэрыялаў і мясцовых паданняў. Мінск : Маст. літ., 2009. С. 155—162.

Пытанні: 1. Ахарактарызуйце сялянства беларускіх зямель. 2. Якія змены адбыліся ў становішчы сялянства ў другой палове XVIII ст.? 3. Як ставіліся мемуарысты да сялян?

ЛІТАРАТУРА

1. *Анішчанка, Я. К.* Збор твораў: у 6 т. Т. 1. Камісары Касцюшкі : Дакументы паўстання 1794 г. у Літоўскай правінцыі / Я. К. Анішчанка. Мінск : Выд. Хурсік, 2004.

2. *Анішчанка, Я. К.* Збор твораў: у 6 т. Т. 2. Імем Айчыны : Дакументы паўстання 1794 г. у Літоўскай правінцыі / Я. К. Анішчанка. Мінск : Выд. Хурсік, 2004.

3. Анталогія даўняй беларускай літаратуры : XI — першая палова XVIII стагоддзя / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы; падрыхт. А. І. Богдан і [інш.]; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. Мінск : Бел. навука, 2005.

4. Антология педагогической мысли Белорусской ССР / сост.: Э. К. Дорошевич, М. С. Мятельский, П. С. Солнцев. М. : Педагогика, 1986.

5. *Асіноўскі, С. М.* Поле памяці : Постаці і падзеі беларускай мінуўшчыны / С. М. Асіноўскі. Мінск : Полымя, 1999.

6. Белоруссия в эпоху феодализма : Сб. док. и материалов: в 3 т. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Арх. упр. МВД БССР; [редкол.: А. И. Азаров и др.]. Минск : Изд-во АН БССР, 1959. Т. 1.

7. *Блинова, Т. Б.* Иезуиты в Белоруссии / Т. Б. Блинова. Минск : Беларусь, 1990.

8. Гісторыя Беларусі ў літаратурных вобразах: Дакастрычніцкі перыяд. Мінск : Нар. асвета, 1979.

9. Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии. Избранные произведения XVI — начала XIX в. / АН БССР; Ин-т философии ; под общ. ред. В. А. Сербенты. Минск : Изд-во АН БССР, 1962.

10. *Казлоў, Л. Р.* З дазволу караля і вялікага князя / Л. Р. Казлоў. Мінск : АРТЫ-ФЭКС, 1998.

11. *Коялович, М. И.* Чтения по истории западной России / М. И. Коялович. Минск : БелЭн, 2006.

12. *Мальдзіс, А. В.* Як жылі нашы продкі ў XVIII ст. : эсэ; Восень пасярод вясны : аповесць, сатканая з гістарычных матэрыялаў і мясцовых паданняў / Адам Мальдзіс. Мінск : Маст. літ., 2009.

13. Памятники философской мысли Белоруссии XVII — первой половины XVIII в. / В. В. Дубровский, М. В. Кашуба, С. А. Подкошин и др. Минск : Навука і тэхніка, 1991.

14. Под стягом России: Сборник архивных документов. М. : Русская книга, 1992.

15. *Семенчук, А. А.* Королевский город Гродно / А. А. Семенчук, А. П. Гостев. Минск : РИФТУР, 2009.

16. *Сыракомля, У.* Вандроўкі па маіх былых ваколіцах : успаміны, даслед. гісторыі і звычайў / У. Сыракомля. Мінск : Маст. літ., 2010.

17. Уния в документах. Минск : Лучи Софии, 1997.

18. Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / под ред. В. М. Корецкого. М., 1961.

19. Хрестоматия по истории Белоруссии: С древнейших времен до 1917 г. / сост.: А. П. Игнатенко, В. Н. Сидорцов. Минск : Изд-во БГУ, 1977.

20. Хрестоматия по истории БССР: Кн. для учащихся : в 2-х ч. Ч. I / сост.: Е. М. Зуев, З. Ю. Копыцкий ; под ред. И. С. Кравченко. 3-е изд. Минск : Нар. асвета, 1987.

21. Хрестоматия по истории южных и западных славян: учеб. пособие для вузов: в 3 т. Т. I. **Эпоха феодализма.** Минск : Университетское, 1987.

22. *Цеханавецкі, А.* Міхал Казімір Агінскі і яго «сядзіба музаў» у Слоніме / А. Цеханавецкі. Мінск : Беларусь, 1993.

23. *Шышыгіна-Патоцкая, К. Я.* Нявіж і Радзівілы / К. Я. Шышыгіна-Патоцкая. 3-е выд. Мінск : Беларусь, 2007.

ЗМЕСТ

Да вучняў	3
---------------------	---

Раздзел I

Беларусь у сярэдзіне XVI — першай палове XVII ст.

Гістарычная эпоха ў дакументах

§ 1. Лівонская вайна	5
§ 2. Утварэнне Рэчы Паспалітай	12
§ 3. Дзяржаўны лад Рэчы Паспалітай	17
§ 4. Палітычнае становішча Вялікага Княства Літоўскага	21
§ 5. Знешняя палітыка Рэчы Паспалітай у першай палове XVII ст.	27
§ 6. Сельская гаспадарка ў другой палове XVI — першай палове XVII ст.	33
§ 7. Гарадское жыццё ў другой палове XVI — першай палове XVII ст.	37
§ 8. Рэфармацыя ў Беларусі	48
§ 9. Контррэфармацыя ў Беларусі	51
§ 10. Брэсцкая царкоўная унія	55
§ 11. Пашырэнне Адраджэння ў Беларусі	65

Гістарычная эпоха ў літаратурных творах

Кароль Рэчы Паспалітай Стэфан Баторый	71
Езуіцкія школы	72

Раздзел II

Беларусь у другой палове XVII — першай палове XVIII ст.

Гістарычная эпоха ў дакументах

§ 12. Казацка-сялянская вайна 1648—1651 гг. на беларускіх землях	79
§ 13. Вайна Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—1667 гг.	84
§ 14. Беларусь у гады Паўночнай вайны 1700—1721 гг.	91
§ 15. Барацьба магнацкіх груп	96

§ 16. Беларуская вёска ў другой палове XVII — першай палове XVIII ст.	98
§ 17. Сялянскі рух	104
§ 18. Гарады Беларусі ў другой палове XVII — першай палове XVIII ст.	110
§ 19. Адукацыя і навука	112
§ 20. Літаратура і грамадска-палітычная думка	114

Гістарычная эпоха ў літаратурных творах

Пінская драма 1648 года	120
Аўгуст III	122
Радзівіл Жорсткі	125
Першыя мануфактуры на беларускіх землях	129
Кафедральны касцёл Св. Францыска Ксаверыя	133
Школьны тэатр езуітаў	135

Раздзел III

Беларусь у другой палове XVIII ст.

Гістарычная эпоха ў дакументах

§ 21. Эканамічная стабілізацыя ў другой палове XVIII ст.	138
§ 22. Палітычны крызіс Рэчы Паспалітай	148
§ 23. Спробы рэфармавання Рэчы Паспалітай	151
§ 24. Паўстанне 1794 года ў Беларусі	159
§ 25. Адукацыя і навука	173
§ 26. Літаратура і мастацтва	176

Гістарычная эпоха ў літаратурных творах

Гродзенскі рэфарматар	178
Дзівосы Пане Каханку	181
«Нямое» пасяджэнне Гродзенскага сейма 1793 года	189
Апошні бой Касцюшкі	194
Першы крытык Канта	197
Слоні́мскі суд	199
Вёска і сяляне	204

Літаратура	212
-----------------------------	------------

6

Вучэбнае выданне

Белазаровіч Віктар Аляксандравіч

**ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ,
другая палова XVI — канец XVIII ст.**

8 клас

Хрэстаматыя

**Дапаможнік для вучняў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай і рускай мовамі навучання**

2-е выданне

Галоўны рэдактар *С. Я. Шумак*

Вядучы рэдактар *І. А. Даманчук*

Мастак *А. М. Рогава*

Мастак вокладкі *А. М. Рогава*

Камп'ютарная вёрстка *І. А. Даманчук*

Падпісана да друку з арыгінал-макета 20.07.2016. Фармат 60x84 1/16. Папера афсетная. Друк лічбавы. Ум. друк. арк. 12,56. Ул.-выд. арк. 10,95. Тыраж 613 экз. Заказ 315/5870433-1.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:

Таварыства з абмежаванай адказнасцю «Выдавецкі Дом «Белы Вецер». Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/35 ад 16.01.2015. Вул. Савецкая, 198/4, 247760, г. Мазыр, Гомельская вобл., Беларусь. Тэл./факс (0236) 32-51-03, 32-51-22. Філіял: вул. Валадзько, 30, оф. 417, 220007, г. Мінск, Беларусь. Тэл. (017) 224-66-89, 298-50-26, 298-50-27. book.belveter.by. E-mail: book@belveter.by